

Innhold

Flere barn bor med far – mot et vendepunkt? <i>An-Magritt Jensen</i>	2
Byråprofilen: Kraftkar – ingen wattnisse <i>Solveig Haavik</i>	9
Utviklingen i samliv: Heller jeg enn vi? <i>Turid Noack og Ane Seierstad</i>	19
På kartet: Samlivsbrudd	26
Helsemessig seleksjon inn og ut av ekteskapet: Helsesvake partnere mindre populære <i>Morten Blekesaune</i>	28
100 år med redusert spedbarnsdødelighet <i>Anne Gro Pedersen</i>	34
25 år med selvbestemt abort i Norge <i>Åsne Vigran og Trude Lappegård</i>	40
Store forskjeller i innvandreres utdanningsnivå <i>Benedicte Lie</i>	47
Hvor mange blir vi i 2100? <i>Helge Brunborg og Inger Texmon</i>	53
Siden sist	61

Samfunnsspeilet

3/2003 – 17. årgang

Redaksjon: Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Dag Ellingsen (dae@ssb.no) (red.), Maria Høstmark, Mads Ivar Kirkeberg, Trude Lappegård, Berit Otnes, Jorunn Ramm og Torbjørn A. Tjernsberg.

Redigering: Liv Hansen, Anne Skarateppen, Åshild Vestaberg og Kirsten Aanerud.

Design omslag: Siri E. Boquist.

Illustrasjon utlånt med tillatelse av Cappelen Forlag

Trykk: Gan Grafisk. Priser: Pr. år kr 330,- (institusjoner), kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Internett: <http://www.ssb.no/>

ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-6379-4. Trykt versjon. ISBN 82-537-6380-8 Elektronisk versjon.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Flere barn bor med far – mot et vendepunkt?

Vel 33 000 barn bor nå med far – noen med stemor, og ikke med mor. Det er langt flere enn i 2000. Tallet er fremdeles beskjedent, men representerer en kraftig økning. Med dette har barn som bor med far oversteget nivået for 1989. Står vi overfor en ny utvikling? Kan det mulige vendepunktet knyttes til nye permisjonsordningene med fedrekvote og lettere adgang til felles foreldreansvar for samboerfedre?

An-Magritt Jensen

I 1989 levde 12,3 prosent av barn som bodde med én forelder, med far. I 2002 gjelder det 13 prosent. Mellom disse tidspunktene har det vært en betydelig nedgang, før denne utviklingen ble snudd – i 1997. Hvorfor kom det overhodet en nedgang og hvorfor ble utviklingen snudd?

Det er stor enighet om at fedre prioriterer omsorg for barn høyere nå enn for en generasjon tilbake. Dette gjenspeiles for eksempel i fedrepermisjoner, som ble en stor suksesse (Brandth og Kvande 2003). Fra omtrent 1980-årene ble faderskapet viet økende oppmerksomhet i massemedia, forskning og familiepolitikk. Fedre viste i praksis at de engasjerte seg i det nye faderskapet. Nåtidens fedre bruker mer tid til omsorg for barn, enn deres egne fedre gjorde rundt 1970 (Kitterød 2002). Mens det tradisjonelt har vært en beskjeden andel barn som blir boende med far etter et brudd, var det rimelig å tro at det aktive faderskapet ville føre til en økning i denne andelen. Fra 1989 til og med 1997 viste tallene imidlertid det motsatte. Færre barn bodde med far. Etter 1997 stoppet nedgangen. For følgende år, og særlig for 2002, har det vært en markant økning i både antall og andel barn som bor med far.

Nedgangen var uventet, ikke minst fordi den fant sted i en periode med stor oppmerksomhet om "den nye far". I en tidligere artikkel i Samfunnsspeilet¹ ble stabiliteten i moderskap fram til 2000 diskutert (Jensen 2001). Utviklingen var forbausende fordi vaksomhet både i forskning og media peker mot et mer aktivt faderskap. I 2002 er nedgangen snudd. Ser vi en utvikling mot et mer likedelt foreldreskap også etter brudd?

For å komme på spor av hvilke muligheter vi står overfor skal vi beskrive utviklingen, diskutere hvilke barn – antall, andel, alder og antall søsken – som ikke bor med to foreldre, og peke på noen endringer i familiepolitikken som kan ha hatt en betydning for vendepunktet.

Flere bor bare med mor eller far

Perioden fra 1989 til 2002 er preget av en sterk økning i antall barn som ikke bor med begge foreldre – fra vel 168 000 til vel 255 000. I hele perioden har dette nesten vært ensbetydende med at barn ble boende med mor. Antall barn som bor med mor – og ikke med far – økte med nesten 75 000 i løpet av perioden.

Tabell 1 viser at omtrent hvert fjerde barn i Norge (av vel 1 million barn 0-17 år) nå ikke bor med begge foreldre. Det er disse vel 255 000 barna artikkelen handler om. For 2002 alene er det nesten 20 000 flere barn som ikke bor med to foreldre, i forhold til 2000.

An-Magritt Jensen er professor i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU (anmagritt.jensen@SVT.NTNU.NO).

Der barn ikke bor med to foreldre, viser tabellen at de aller fleste bor med mor (vel 222 000 barn), enten alene (vel 177 000 barn) eller med mor og stefar (nesten 45 000 barn). Men tabellen viser også en ganske klar økning i antall barn som bor med far. Dette er nytt.

Det er bare i gruppen barn som bor alene med far, vi finner en bølgedal fra 1989, etterfulgt av oppgang etter 1997. For barn som bor med far og stemor har det vært en jevn, men svak, økning i hele perioden. Nesten 28 000 barn bodde med far alene i 2002. Det er 7 000 flere enn i 2000. Omtrent 33 000 barn bor følgelig med far (og noen med stemor), og ikke med mor. De første tegn på at nedgangen er snudd kom i 1999, men det store skrittet er tatt mellom 2000 til 2002. Tabell 2 viser at endringen ikke bare er i antall, men også i andel barn som bor med far.

Figur 1 viser utviklingen for alle barn som ikke bor med mor, etter hvorvidt de bor med far alene eller med stemor. Figuren viser at det var antall barn som bodde med far alene som sank mellom 1993 og 1997.

Svært få barn bor med far og stemor, men for denne gruppen finner vi ikke tilsvarende bølgedal. Er det forskjell mellom barn som bor med far og de som bor med mor? Barnestatistikken gir mulighet for å følge søskentall og barnets alder.

Fars barn har færre søsken

De fleste småbarn som ikke bor med begge foreldre, er enebarn. Figur 2 viser fordeling av enebarn blant barn som bor henholdsvis med mor og far.

Svært få barn har foreldre som flytter fra hverandre mens de er helt små, og blant disse er det liten forskjell. Godt og vel 60 prosent er enebarn til omtrent treårsalderen. Fra denne alderen har de som bor med mor langt større sannsynlighet for å ha søsken enn dem som bor med far. Fra omtrent syvårsalderen, er 40 prosent av de barna som bor med far, enebarn, mens andelen enebarn som bor med mor er mellom 20 og 30 prosent. Barn som bor med far har i gjennomsnitt færre søsken enn barn som bor med mor.

Om barnestatistikken

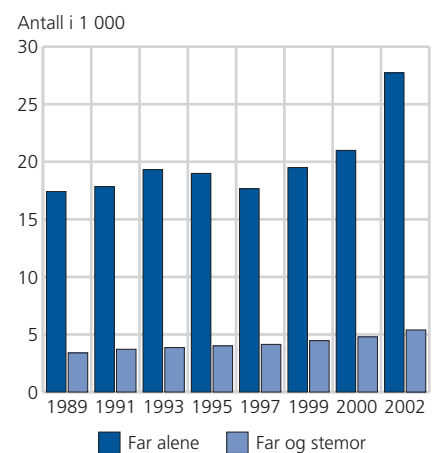
Barnestatistikken ble første gang publisert i 1989. Populasjonen for barnestatistikken er personer 0-17 år registrert bosatt i Norge per 1. januar registeråret, med noen unntak: Barnestatistikken omfatter bare *hjemmeboende barn 0-17 år*. Personer 0-17 år som har giftet seg, som har fått egne barn eller som er registrert flyttet hjemmefra, er ikke med i statistikken. Mor/stefar og far/stemor kan være partnere, gifte eller samboende (med minst ett felles barn). Andre omfatter barn som bor alene sammen med søsken eller sammen med bare stemor/stefar. Det kan også være barnehjemsbarn eller adoptivbarn der adopsjonen ennå ikke er formelt i orden. Samboere er en underregistrert gruppe. Barnestatistikken, som baserer seg på data fra Det sentrale folkeregister (DSF), fanger kun opp samboerpar som har minst ett barn felles og som er registrert på samme adresse. Hvis mor eller far har fått ny partner, men ikke har giftet seg eller fått barn med denne, vil ikke dette vises i statistikken; barna telles da som om de bor med bare mor eller far. Tall for barn som bor med mor og for barn som bor med far, er derfor noe usikre. Tallene i kategorien "andre" er lavere enn tidligere fra og med 1. januar 1999. Dette skyldes at DSFs rutiner angående barn og opphør av separasjon, er blitt bedre. Det skal leveres egen melding for hvert barn ved opphør av separasjon, slik at barnet får tilbake riktig familienummer. Tidligere er ikke dette gjort (i det minste ikke gjennomgående), slik at barna ble stående uten en forelder med samme familienummer, og dermed falt inn under kategorien "andre".

Tabell 1. Barn som bor med én forelder. 1989-2002

	Alle	Mor alene	Mor og stefar	Far alene	Far og stemor
1989	168 593	121 981	25 802	17 411	3 399
1991	180 158	132 492	26 106	17 843	3 717
1993	194 822	144 625	27 022	19 312	3 863
1995	206 889	153 580	30 309	18 992	4 008
1997	215 759	159 116	34 842	17 660	4 141
1999	228 021	165 027	39 040	19 494	4 460
2000	236 285	169 266	41 239	20 990	4 790
2002	255 361	177 528	44 716	27 724	5 393

Kilde: Barnestatistikk, Statistisk sentralbyrå de enkelte år.

Figur 1. Barn som bor alene med far, og barn som bor med far og stemor. 1989-2002

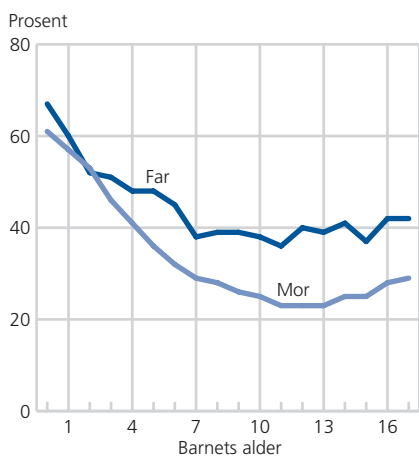
Kilde: Barnestatistikk, bearbejdet data.

Tabell 2. Andel barn som bor med far (alene eller med stemor) av alle barn som ikke bor med begge foreldre

Barn som bor med far	
1989	12,3
1991	12,0
1993	11,9
1995	11,1
1997	10,1
1999	10,5
2000	10,9
2002	13,0

Kilde: Barnestatistikk, Statistisk sentralbyrå de enkelte år.

Figur 2. Andel enebarn blant barn som bor alene med mor eller far. 2002

Kilde: Barnestatistikk, bearbejdede data.

Fars barn er oftere tenåringer

Barnets alder har stor betydning for hvilken forelder de bor med.

Det er særlig de små barna som blir boende med mor. Under 3 prosent av de helt små barna som ikke bor med begge foreldre, bor alene med far. Jo eldre barna er, desto større er sannsynligheten for at de bor med far. Vel 32 prosent av 17-åringer i Norge bor ikke med begge foreldre. Blant disse bor 22 prosent med far.

Når det fant sted en nedgang i andel barn som bor med far, kan dette dermed skyldes at det skjedde en økning i foreldrebrudd blant de helt små barna. Dersom foreldre fordeler barna etter faste mønstre i henhold til barnets alder, er det normer i forhold til hvem små og store barn bor med, som ligger bak nedgangen i barn som bor med fedre. Dermed kan nedgangen skyldes en indirekte sammenheng med barnets alder. Figur 4 viser endringer i andel barn som bor med far, etter barnets alder.

Langt de fleste barn som bor med far alene, er tenåringer (13-17 år). Det gjelder omtrent hver femte tenåring (2002), mens færre enn hver tiende av de små barna (0-6 år) bor med far. Sett under ett finner vi at andel barn 0-17 år som bor med far er betydelig lavere i 1997 enn i 1989. Etter 1997 har det vært en tydelig oppgang, med et markant hopp fra 2000 til 2002. Det er blant de helt små barna vi finner den største nedgangen etter 1989, men også den sterkeste oppgangen etter 1997.

Som svar på hvilke barn som bor med far, kan vi ifølge Barnestatistikken peke på følgende trekk: De bor oftest med far alene, de er enebarn og de er ofte tenåringer. For å forstå de endringer som har funnet sted etter 1997, er det imidlertid blant de små barna vi skal lete. Et spørsmål blir da om det har funnet sted noen endringer som har særlig betydning for små barn? Før vi kommer inn på noen muligheter, skal vi se på noen forhold som kunne forklare nedgangen forut for 1997.

Den nærværende far

Nedgangen i andel barn som bodde med far fram til 1997, er omtalt i flere publikasjoner og tolket som en konsekvens av samboerskap (se for eksempel Jensen 1999). Spørreundersøkelser om barns familier (i 1988 og 1996) har vist at barn i samboerskap også har en langt større sannsynlighet for å være enebarn enn barn som er født i ekteskap (Jensen og Clausen 2003). SSBs barnestatistikk viser ikke tall for brudd blant samboerforeldre, men flere indikasjoner peker i samme retning. Når barnestatistikken viser at flere barn som bor med fedre er enebarn enn dem som bor med mødre, kan dette bety at antall barn har betydning for hvordan foreldre fordeler barna. Men det kan også være en indikasjon på samboerskap. Enebarn vil per definisjon være førstebarn, og det er særlig det første barnet som har stor sannsynlighet for å være født i samboerskap. Mens omtrent 50 prosent av alle barn nå fødes utenfor ekteskap, gjelder det samme 60 prosent av alle førstefødte. De aller fleste av disse er født i samboerskap.

Fedre som hadde brudd med barnets mor, hadde to viktige hindringer mot å bli boende med barnet. Den ene var at moren oftere hadde det juridiske foreldreansvaret alene, og det andre var barnets alder ved bruddet. Inntil 1998 fikk samboende mødre automatisk foreldreansvar alene ved barnets fødsel, fordi de i juridisk forstand var ugifte. Analyser av forskjeller for barn

født i ekteskap og samboerskap viste ikke bare en langt større risiko for foreldrebrudd i siste gruppe, men også at disse bruddene kom tidligere i barnets liv (Jensen og Clausen 1997a). Gitt sterke normer om at særlig de små barna blir boende med mor, kan man derved forvente en nedgang i andel barn som bor med far alene. Nedgangen følger av at samboerskap brytes oftere enn ekteskap, og gjelder særlig for helt små barn. Nedgangen i andel barn som bodde med far kan dermed ha sammenheng med at barnet ofte var i småbarnsalder og at mor hadde foreldreansvar alene.

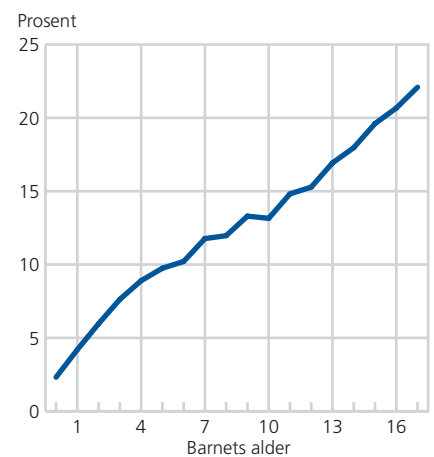
Viktige politiske endringer

To endringer på det familiepolitiske området kan ha hatt betydning for at utviklingen ble vendt: foreldreansvar og fedres omsorgspermisjoner. Per 1. januar 1998 ble prosedyren for å få delt foreldreansvar, også for samboerfedre, forenklet. Fram til dette tidspunktet kunne samboende foreldre henvende seg til myndighetene og be om felles foreldreansvar, men kun en liten andel av foreldrene gjorde dette. Det kan være mange grunner til at dette ikke ble gjort, men en god antakelse kan være at nybakte foreldre ikke tenkte på brudd når barnet ble født. Det var først når uoverensstemmelser dukket opp at dette spørsmålet ble aktualisert, men da var det for sent. Fedre kunne reise sak om å få felles foreldreansvar etter brudd, men i den tiden dette ville ta, ble barnet boende med mor. I neste omgang kunne stabilitet – som ville bety at barnet fortsatte å bo hos mor – bli tillagt vekt om saken ble brakt til domstol. Imidlertid viste det seg at svært få samboerfedre, og langt færre enn gifte, reiste spørsmål om barnefordeling for en offentlig instans. Kanskje mente noen at "slaget var tapt" på forhånd? Kanskje var det heller ikke en tanke som lå fedre nær, at de skulle ha en ansvar for helt små barn?

Endringen i 1998 innebar at nybakte foreldre underskrev et skjema ved barnets fødsel, der de ikke bare erklærte faderskapet, men også – og på samme skjema – bestemte hvorvidt de skulle ha felles foreldreansvar. Det er rimelig å tro at mange samboerforeldre har valgt dette. Om det er riktig, betyr det også at fedre har en annen stilling dersom det kommer et brudd med barnets mor. Det er ikke lenger noen juridiske hindringer som påvirker valget av hvilken forelder barnet skal bo med. Foreldreansvar kan være en kritisk faktor for å forstå den nedgangen som fant sted i andel barn som bodde med far etter 1989, nettopp fordi dette var en periode med sterk økning i samboerskap.

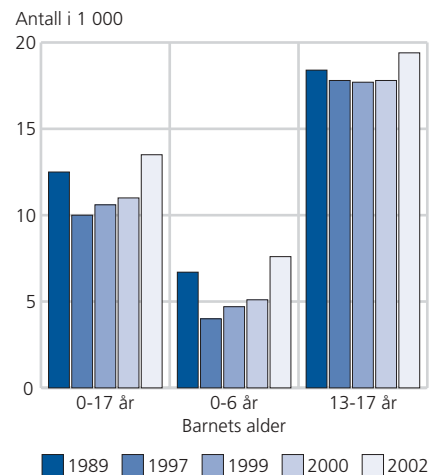
I samme periode var det store endringer i fedres adgang til permisjoner i forbindelse med barns fødsel. Dermed er det grunn til å tro at også normer i forhold til hvem helt små barn skal bo med, er påvirket. I 1993 ble fedrekvoten innført, og fire uker av den samlede fødselspermisjonen ble forbeholdt fedre. Fedrekvoten kom i tillegg til pappapermisjonen, som var innført i 1977. Til sammen innebar dette at fedre kunne være hjemme med helt små barn i seks uker. Fedrekvoten var en umiddelbar suksess. Mens kun 4 prosent av fedre i 1993 – altså forut for denne endringen – tok permisjon i forbindelse med et barns fødsel, var andelen økt til 85 prosent i 1998 og har siden holdt seg på dette nivået. Et flertall, og etter hvert den absolutte majoritet, av fedre har dermed tatt del i omsorg for de helt små barna blant dem som hadde rett til fedrekvote (det gjaldt 72 prosent). Omtrent halvparten av disse har vært alene om omsorgen i lengre tid, mens barnets mor har vendt tilbake til jobben (Brandth og Kvande 2003).

Figur 3. Andelen av enslige foreldre som er enslige fedre, etter barnets alder

Kilde: Barnestatistikk, bearbejdet data.

Figur 4. Andel barn som bor med far av alle som bor med én voksen

Kilde: Barnestatistikk, bearbejdet data.

To hindringer for at fedre skulle bo med små barn, ble gjort mindre i siste halvdel av 1990-årene. Den ene gjaldt samboerfedre spesielt, den andre gjaldt fedre generelt. For det første var samboerfedres juridiske foreldre-rettigheter styrket. For det andre var fedres praktiske omsorgserfaring med helt små barn styrket. En tredje faktor skal ikke glemmes. Begge endringer fant sted i en periode med stor oppmerksomhet rundt fordeling av barn, og særlig fedres svake stilling. De familiepolitiske endringene ryddet bort noen praktiske hindringer, og de kulturelle diskusjoner omkring faderskap kan ha øket fedres bevissthet generelt.

Det er samtidig rimelig at det kom til å ta noen år før disse endringene kunne spores i statistikken. Da endringen om foreldreansvar ble innført i 1998, omfattet denne barn som fødes fra dette året. Svært få av disse har foreldre som flytter fra hverandre samme år. Det er først når foreldre til barn født i 1998 flytter fra hverandre, at vi kan spore noen mulige virkninger. I 2002 var disse barna blitt fire år gamle. Et stort flertall av alle barn født etter 1998 har fedre som har tatt permisjon i forbindelse med barnets fødsel. De fleste som bruker sin fedrekvote, begrunner dette med at de selv ønsker å bli kjent med barnet sitt. Pappapermisjoner er blitt en viktig måte å bekrefte faderskap på (Brandth og Kvande 2003). Fedrene kan, og mange vil. Kanskje er det dette vi nå ser spor av når andel barn som bor med far har økt så klart de siste årene?

Den fraværende far

I et tidligere arbeid ble det gjort noen beregninger av sannsynligheten for at barn, født i 1992, skulle bo med to foreldre gjennom hele barndommen (Jensen og Clausen 1997b). Andel barn med foreldrebrudd fra fireårsalder (i 1996) til 16-årsalder (i 2008) ble framskrevet. Ved hjelp av barnstatistikken kan vi sammenligne disse beregningene med utviklingen for tiden etter 1996, til denne årgangen barn er 10 år. Figur 5 tar utgangspunkt i 1993, da barn født i 1992 var ett år gamle, og følger årgangen til 2002.

Ved ettårsalder levde omtrent 85 prosent av barn født i 1992 med begge foreldre, mens nesten alle dem som ikke gjorde dette, levde med mor.

Barnstatistikken viser et langt høyere tall for barn som ikke bor med begge foreldre fra fødsel, enn det som kom fram i de to spørreundersøkelsene Barns Familier 1988 og 1996, som viste at omtrent 95 prosent av alle barn fødes i en familie med to foreldre. Hele økningen i fødsler utenfor ekteskap kunne ifølge disse undersøkelsene forklares med samboerskap (Jensen og Clausen 1997a). Selv om det kan være ulike tall med hensyn til hvilke familier barna fødes inn i, blir tallene fra de to kildene (offentlig statistikk og spørreundersøkelsen Barns Familier) relativt like ettersom barna blir eldre. Barnstatistikken viser at 30 prosent av barn født i 1992 ikke bor med to foreldre ved 10-årsalder, mens beregninger fra Barns Familier 1996 viste at dette ville gjelde 40 prosent ved 16-årsalder. Mye tyder på at dette var et realistisk anslag. Vi konkluderte med at dette i hovedsak ville bety at barn ble skilt fra sin far. Fram til 10-årsalder har dette også vært en riktig antakelse, bare 5 prosent av barna bor

med far. Når fedre og barn ikke bor sammen, opprettholdes kontakt gjennom samværsordninger. Det er svært sjelden at kontakt mellom barn og fedre brytes, selv om det også har vist seg å være en betydelig andel som ikke har hatt samvær en gitt måned (Jensen og Clausen 1997b).

Dagens tiåringer er født forut for de to familiepolitiske endringene som er beskrevet i denne artikkelen. Figur 5 viser at det ikke er tegn til revolusjon i forhold til hvilken forelder disse barna bor med. Barna bor i overveldende grad med mor. Det betyr at for barn født i begynnelsen av 1990-årene, er mønsteret fortsatt den fraværende far – forstått som en økning i andel barn som ikke bor sammen med far til daglig.

Imidlertid kan den seneste utviklingen innebære en endring. Dette kan både skyldes at barn kan flytte til far som tenåring etter å ha bodd med mor i småbarnsalderen, eller at de barna som får foreldrebrudd som tenåringer med større sannsynlighet flytter direkte sammen med far. For barn født i siste halvdel av 1990-årene kan innslaget av barn som bor med fedre bli betraktelig økt. Fedre har økt sitt nærvær med barn både ved at de – sammenlignet med 1970-tallet – bruker mer tid sammen med dem mens de bor sammen, og nå ved at vi finner en økning i andel fedre som har daglig omsorg for barn etter brudd. Hva er det samlede resultatet? Kan økningen i barn som bor med far etter brudd, på noen måte "kompensere" for økningen i barn som opplever brudd? Vil det endelige resultatet likevel ikke være at flere barn bor med mor, og færre med far?

Nærvær eller fravær?

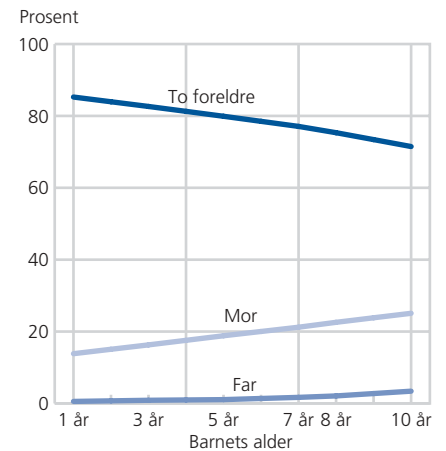
De seneste års økning i antall barn som bor med far er bemerkelsesverdig. Imidlertid rokker den lite ved hovedmønsteret – at barn bor med mor. I 2002 levde 255 000 barn ikke med begge foreldre. Av disse levde 222 000 med mor.

Sett i forhold til hvem barn bor med, er andel barn som bor med mor høy og stabil, 97 prosent av alle barn – uavhengig av familietype – mens i underkant av 3 prosent bor med far alene. Mønsteret er fortsatt svært stabilt. Totalt sett er det fortsatt en nedgang i andel barn som bor med far, fordi det er en overveldende sannsynlighet for at foreldrebrudd betyr at far og barn ikke lenger bor sammen. Utviklingen de aller siste årene gir imidlertid et interessant perspektiv. Er det mulig at man på lang sikt er i ferd med å få en mer likelig fordeling av barn mellom mødre og fedre etter brudd? Kan man ane en utvikling der mødre vil erstatte fedre som den fraværende forelder? Hva vil en slik utvikling bety for barns oppvekst?

Hvordan er det å bo hos far?

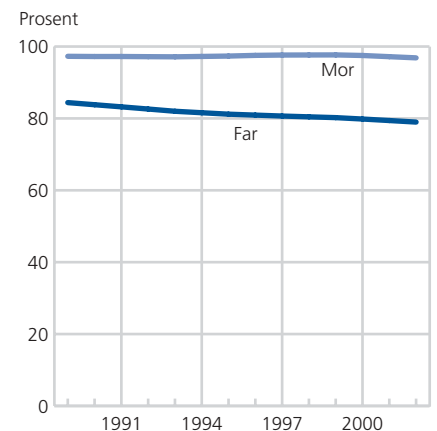
Det er to grupper av fedre som bor med barn: De som også bor med barnets mor, og de som bor med barn uten å bo med barnets mor. Fedre som bor med barn og barnets mor er størst, men minker. Fedre som bor med barn og ikke med barnets mor, er minst, men øker. Er det forskjell i levekår blant barn som bor alene med mor, og dem som bor alene med far? Nygaard Christoffersen (1996) undersøkte levekår blant danske småbarn (tre til fem år) som ikke bodde med to foreldre. Han fant at de som bodde med far hadde bedre økonomiske vilkår og dermed også mindre press i sin daglige

Figur 5. Barn født 1992 – etter om de bor med to foreldre, eller med mor eller med far (inkludert steforeldre) ved alderen 1 til 10 år

Kilde: Barnestatistikk, bearbejdede data.

Figur 6. Alle barn, etter om de levde med mor eller far (uavhengig av familietype). 1989-2002

Kilde: Barnestatistikk, bearbejdede data.

1. Av første samliv til kohortene 1935-1944, 1945-1954, 1955-1964 og 1965-1974 var henholdsvis 14, 38, 74 og 84 prosent samboerskap.

Referanser

Brandth, Berit og Elin Kvande (2003): *Fleksible fedre*, Oslo: Universitetsforlaget.

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997a): *Barns familier. Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970*, Rapport nr. 21, Oslo: NIBR.

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997b): *Samvær og fravær. Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med*, Notat nr. 103, Oslo: NIBR.

Jensen An-Magritt og Sten-Erik Clausen (2003): *Children and Family Dissolution in Norway. The impact of consensual unions*. *Childhood*, Vol. 10: 65-81.

Jensen, An-Magritt (1999): "Barn og samboerskap: et utforsket minefelt?" *Tidsskrift for velferdsforskning*. Årg. 2, nr. 2: 116-125.

Jensen, An-Magritt (2001): "Barn bor med far når far bor med mor", *Samfunnspeilet*, 3, 2001, Statistisk sentralbyrå: 38-42.

Kitterød, Ragni Hege (2002): "Store endringer i småbarnsforeldres dagligliv", *Samfunnspeilet* 4-5, 2002, Statistisk sentralbyrå: 14-22.

Nygaard Christoffersen, Mogens (1996): *Opvækst hos fædre – en sammenligning af 3-5 årige børns opvækst hos fædre og mødre*, København: Socialforskningsinstituttet 96:23.

situasjon. De hadde mer kontakt med familien på begge sider. Men en viktig grunn til at fedre hadde omsorg for helt små barn, var at mange av disse mødrene var ute av stand til å ta seg av barnet (på grunn av psykisk eller fysisk sykdom, eller at de var døde). Det var dermed mindre konflikter rundt fordeling av barn, noe som også ga seg utslag i barns kontakt med sine mødres foreldre. De bedre levekårene blant barn som bodde med far var dels en avspeiling av at dette var barn i en spesiell situasjon.

Samværsundersøkelsen 1996 (Jensen og Clausen 1997b) diskuterte også positive sider ved livet for barn som bodde med far. Gruppene av fedre med barn, og mødre uten barn, var svært små i denne undersøkelsen, og resultatene må brukes med forsiktighet. Barn som bodde med far var oftere ene-barn, betydelig eldre, og hadde en forelder med langt høyere inntekt enn barn som bodde alene med mor. Det var stor grad av kontakt og samvær med begge foreldrene, foreldrene hadde felles foreldreansvar og mødrene hadde en betydelig plass i omsorgsbildet. Mødre som ikke bodde med barn til daglig tok langt større del i barnas dagligliv, enn fedre i tilsvarende situasjon. Når flere forhold er mer gunstig der barn bor med far, enn der de bor med mor, er det viktig å ta i betraktning at dette er en svært uvanlig situasjon og at det er sannsynlig at foreldrene selv har kommet fram til denne løsningen.

Mødre og fedre som ikke bor med barn har ulike utgangspunkt og dette fører til ulik praksis. Vi vet mindre om slike gunstige forhold opprettholdes når situasjonen endres, for eksempel dersom det blir mer alminnelig at barn bor med far. For mange fedre – særlig med små barn – vil jobb lett komme i konflikt med aleneansvar for barn. Dersom fedre begynner sin yrkesinnsats, kan dette i neste omgang påvirke de gunstige økonomiske levekårene for disse barna.

Økningen i antall barn som bor med far kommer etter en periode med en forbausende nedgang. Fortsatt bor langt de fleste barn med mor. Om vi tar i betraktning den sterke diskusjonen om det nye faderskapet, om fordeling av barn og familiepolitiske endringer, er økningen i antall barn som bor med far forståelig. Hvor langt en utjevning mellom foreldre kan komme, er vanskelig å si, ikke minst fordi Norge (og Skandinavia for øvrig) har et sterkt kjønnsdelt arbeidsmarked som legger sterkere begrensninger på fedres omsorgsmuligheter enn på mødres.

Kraftkar – ingen wattnisse

Forskningsjefen i SSB har så stor autoritet bak sine kraftmomenter at strømprisene svinger i takt med hva han sier når han uttaler seg til mediene.

- *Ta det med ro, sa Torstein Bye i vinter, da strømprisene steg som verst. Og prisene roet seg.*
- *Kjøp spot, sa Torstein Bye i vår. Og strømprisene sank.*

Forskningsjef Torstein Bye.

Foto: Torbjørn A. Tjernsberg

Og nå – når politikerne krangler om Oslo kommune skal få selge Hafslund ut av landet eller ei, sitter landets fremste kraftekspert innerst i byråets irrganger og bivåner det hele. Salg eller ikke salg av Hafslund Energi er ikke hans bord.

Men er det nå så skråsikkert at Oslo Energi – eller staten, for den slags skyld – er verdens beste eier av et kraftselskap? Torstein Bye bare spør.

Ellers er han ikke særlig gnien på svarene. Han blir flittig sitert i mediene, særlig hver gang vannmagasinene nærmer seg smertegrensen og strømprisene stiger. For Torstein Bye er ingen wattnisse, han er insider i kraftmarkedet.

Så er han da heller ikke helt uskyldig i at det norske energimarkedet er blitt som det er blitt. Han har hatt hode og fingre borti omtrent hver eneste kraft- og energimelding som har vært lagt frem i Storting og styringsverk de siste 25 årene. Ikke bare var han studiekamerat av nåværende generaldirektør i Norsk Hydro, Eivind Reiten, den eks-statsråden i Norge som har fått mest av skylda/æren for liberaliseringen av det norske kraftmarkedet. Han var også med på forberedelsene til den nye energiloven. Var med i Energi-prognoseutvalget på hele 1980-tallet, og har laget hauger av utredninger både før og etter at loven ble innført i 1991. Etter den tid har han vært med på samtlige utredninger og endringer som siden har vederfart det norske kraftmarkedet. Han har jobbet i Finansdepartementet, for Verdensbanken, leder Energi- og samfunnsprogrammet til Nordisk Ministerråd og mye annet rart. Dessuten har han grønne fingre og et professorat på Norges Landbrukshøgskole.

Utflagging eller ikke?

Om kraftgiganten Hafslund Energi blir solgt ut av landet eller ikke, tar han med knusende ro.

– *Hafslund er saksøkt i USA, beskyldt for å trikse med prisene. I Sverige ble Hydro og Statoil dømt for prissamarbeid. Er ikke dette en side av det frie markedet som gir gode argumenter for å gjeninnføre offentlig kontroll?*

Torstein Bye sukker. – Det er nettopp derfor jeg er så opptatt av informasjon. God informasjon. For hvis noen aktører forsøker å utnytte markedet ved å ta høyere pris, og vi vet at noen leverer varen til lavere pris, så går vi

Solveig Haavik

Solveig Haavik er frilansjournalist, og jobbet tidligere i Økonomisk Rapport, der hun hadde ansvaret for portrettene (solveig.haavik@chello.no).

Torstein Bye er ingen wattnisse, han er insider i kraftmarkedet. Han har hatt hode og fingre borti omtrent hver eneste kraft- og energimelding som har vært lagt frem i Storting og styringsverk de siste 25 årene. Foto: Torbjørn A. Tjernsberg

dit isteden. Derfor er jeg ikke så bekymret for Hafslund i den sammenhengen. Da er det verre med Statkraft, som er blitt kjempestor og derfor kan ha mulighet for å påvirke markedet. Men i effektivt fungerende markeder skal det ikke være mange muligheter til å utnytte den type makt. Dessuten har vi Konkurransetilsynet. Det betyr ikke at det ikke er mye imperfekt informasjon ute og går. Vet ikke om du så Dagens Næringsliv for noen måneder siden, da var jeg opptatt av at den laveste markedsprisen akkurat nå, det er spotpris.

– Men bare 5-6 prosent av norske forbrukere kjøper strøm på spotmarkedet.

– Nettopp. Og det er synd. For de variable prisene skal egentlig henge nært sammen med spotprisen. Men det tar tid å reforhandle disse, derfor legger kraftselskapene seg i overkant av prisnivået for å være sikre, og henter en god del profitt ut av det. Poenget mitt med å gå ut, var å si at nå er det så stor forskjell på den variable prisen og på spot, at nå bør kundene gå over i spot. Hvis mange nok hadde gjort det, ville den variable prisen også gått ned. Og det vil bidra til et godt fungerende marked.

– Du har sagt at alle kan regulere sine egne strømpriser med et enkelt tastetrykk. Hvordan?

– Du ringer bare strømleverandøren din...

– Selv om du bor i borettslag?

– Ja visst. Da ringer du styreformannen i borettslaget og sier at nå betaler vi 10 øre for mye pr. kwh, nå må du gjøre noe. Eller du kan ringe direkte til leverandøren din, oppgi målnummeret og si at nå vil jeg ha spot. Da ordner leverandøren resten. Det er jobben deres.

– Hva med de stakkarene som har tastet og skiftet til billige leverandører, for så å få kjemperegninger når billig-leverandøren går konkurs?

– For det første er det ikke alltid stakkarer vi snakker om, men personer som har full informasjon om risikoen ved å spekulere. Hovedregelen er at hvis du ikke tåler eventuelle tap, så skal du heller ikke spille. Da velger du fastkontrakt hos et renommert selskap. Det blir som å spille på aksjemarkedet. Hvorfor skal noen redde de som taper på dette? For det andre kan det være at noen rett og slett er blitt lurt. Dette henger sammen med det jeg tidligere har sagt om hvor viktig det er med informasjon – god informasjon. I dette tilfelle burde det finnes noen sikkerhetsord-

ninger som kan fange opp de som blir lurt. De som hadde aksjer i DNB tapte også dette da de gikk konkurs tidlig på 1990-tallet, mens sparepengene fantes det en sikkerhetsordning for. For det tredje var det tydelig at noen selskaper forsøkte å utnytte den situasjonen som oppsto i vinter. Her kom det da også raskt klager, og selskapene ble tvunget til retrett. Her har vi da det siste viktige elementet i ethvert marked – åpenhet og kontroll.

Kontroll og profitt

– Men hvis kraftselskapene våre blir solgt ut av landet, hvis Hafslund selges til Finland, hvem vil da ha ansvaret for å sikre kraftforsyningene her i landet i tilfelle nedblåste kraftlinjer og ekstrem mangel på elektrisitet?

Torstein Bye blir pedagogisk i målet og svarer, som ofte ellers, med spørsmål: – Tror du virkelig at finnene slutter å produsere og forlater kraftverket i ruin? Tror du ikke at finnene, som alle andre eiere, vil være like interessert i å vedlikeholde og levere varene som kundene er til å få strømmen tilbake? Eierne vil jo selge kraft, de. De vil ha profitt – avkastning av investeringen sin.

Min første tanke når det gjelder slike oppkjøp, er at her er det noen som tror at de kan gjøre selskapet mer effektivt og skape større lønnsomhet enn de som driver i dag. Derfor ønsker de å kjøpe. I dette tilfellet av Oslo kommune, da, som har et enormt kapitalbehov. For Oslo er dette en måte å realisere deler av formuen som kan brukes til annet enn kraft, for eksempel nedbetaling av gjeld. Og det kan vel tenkes at andre er mer profesjonelle eiere av et kraftselskap enn hva Oslo kommune er.

– Men her er det også snakk om kontroll. Jeg har hørt at spørsmålet om makt og kontroll i fremtiden ikke vil være avhengig av hvem som eier kapital, men hvem som kontrollerer vann og informasjon. Midt-Østen er jo et godt eksempel på at den som kontrollerer vannet, beholder makten.

– Ja.

– Bør vi da bruke dette dyrebare vannet vårt til kraft?

– Vann er en fornybar kilde. I prinsippet kan du bruke vannet til drikkevann etter at det har gått gjennom en turbin. Klart jeg skjønner at folk er opptatt av eierskap, men noen ganger må man stille spørsmålet – hvorfor eierskap akkurat her? Og når det gjelder vannkraft, så er jo det en naturressurs. Du kan ikke flytte fossen. Du kan ikke flytte et vannkraftverk til Afrika. Det må stå der det står. Verdien må produseres her i Norge. Og da har vi innrettet det så vist her i Norge, at vi midt på 1990-tallet fikk et nytt skattesystem i forhold til vannkraftsektoren – det vi kaller grunnrentebeskatning. Fordi vannkraft er en begrenset ressurs hvor det blir stadig dyrere å bygge ut, blir prisen på varen i markedet høyere enn kostnadene med å drive det. Den merprofitten vi således får i denne typen næringer, i olje- og gass-sektoren likedan, den kaller man grunnrente. I prinsippet har vi dette i alle naturbaserte næringer – også jordbruk og fiske – hvis vi innretter oss fornuftig. Og så har vi altså fått et system som beskatter den grunnrenten. Det betyr at hvis kraften blir veldig verdifull etter salg til finnene, så gjør ikke det noe – vi bare beskatter denne merverdien. Grunnrenteskatt er også så viselig laget

at det ikke gir endring i tilpasning av investeringene, det er helt uavhengig...

– Du – dette her blir vanskelig...

– Ja, det er litt vanskelig. Poenget er at grunnrenteskatt er et veldig flott skattemiddel, fordi den i motsetning til andre skatter ikke medfører effektivitetstap i samfunnet. Grunnrente betyr merinntekter for landet, og vannkraft kan bli kjempeverdifulle en gang i fremtiden når alternativene er få og dyre. Grunnrenteskatt sikrer at samfunnet får en del av denne merverdien.

Men det er alltid usikre aspekter ved all mulig form for bruk av natur. De fleste vil hevde at det er viktig å ta vare på norsk natur og bevare den på norske hender. På samme måte som man sier at vi må ha Forsvaret for å ta vare på landet vårt. Jeg skjønner argumentene. Men det er litt uklart hvorfor staten skal eie dette. Vi kan gjennom skattene få en del av inntektene – det er konsesjoner knyttet til driften – det er regler for hvordan naturen skal forvaltes og så videre. Norge er imidlertid veldig spesielt. Her er det staten som sitter på storparten av kapitalen. Hvis dette skal endres, må Norge (staten) eie mer i utlandet og utlandet eie mer i Norge.

– Staten har da iallfall vist seg å være langsiktig.

– Jaaa, det kan du kanskje si – på godt og vondt. I kraftsektoren ligger også et annet problem – dette med hjemfallsretten. Altså at staten overtar kraftanleggene vederlagsfritt etter et visst antall år (40-60 år).

– Og hjemfallsretten gjelder fortsatt?

– Ja, men den er under utredning. Fordi private og offentlige selskaper behandles ulikt. Det er bare private selskaper som faller tilbake til staten – ikke offentlige eide, og ESA (EFTA Surveillance Authority, altså EFTAs overvåkingsorgan) har nå sagt at dette er diskriminering og dermed ikke er lov. Derfor må enten alt eller ingenting falle tilbake til staten. Forslaget fra Regjeringen er at alt skal falle tilbake. Problemet med dette er at det gir negative incentiver på vedlikehold, for når slutten på perioden du skal drive kraftanlegget nærmer seg, har du ingen incitament for et skikkelig vedlikehold. Dette skal jo falle tilbake til staten likevel. Det gir uheldige effekter.

Energisk rikssynser

Torstein Bye mener at hvis 100 000 husholdninger hadde problemer med å betale strømregningen i vinter, så er det alvorlig. Men det sier mer om et kaldt Norge enn om at det er kaldt i Norge. Det sier noe om et rikt land med for mange fattige, og det må vi gjøre noe med – gjennom inntektsoverføringer, ikke ved å ødelegge kraftmarkedet. Han vil ikke tilbake til gamle dager, da vi tapte opp til 8-10 milliarder kroner hvert år i overproduksjon og statlige overføringer i dette markedet. Han tror heller ikke på to-prissystemet til Ottar Brox, med én strømpris for industri og vanlige husholdninger og én for luksusforbruk. Det systemet blir for enkelt å omgå og gir dermed ingen effekter i kraftmarkedet.

– Er du kraftpatriot?

Torstein Bye ser fælen ut, liker dårlig stigmatisering. – Neiii, patriot – altså at du er for kraft eller no' sånt...?

– Energisk rikssynser, det er du iallfall.

– Ja, og noen vil kanskje si for mye. Problemet med heite tema som dette, er hvor lenge skal du henge med. For når du først har uttalt deg et par tre ganger i media, så begynner du å reprodusere deg selv. Jeg er litt sleip jeg der. Jeg er med når toget går, og hopper av underveis. Og kommer heller tilbake. For du blir litt lei av å se deg selv på trykk, lei av å repetere deg sjøl. Andre blir sikkert leie også. Så jeg vet ikke om jeg liker å bli kalt for rikssynser heller...

– Samtidig er det vel viktig at de som uttaler seg i media, ikke bare er kraftdirektører eller sofasynsere?

– Jo da. Jeg syns jo også det. Ikke minst fordi jeg jobber i en informasjonsbedrift med høy kompetanse på det økonomiske området. Så jeg fremstår først og fremst som samfunnsøkonom. Og i den grad vi er i stand til å gjøre beregninger, så gjør vi det. Jeg er ikke så opptatt av om det er Jens Stoltenberg eller Einar Steensnæs eller andre politikere som har rett eller galt. Det bekymrer meg lite. Uansett hvem som sier hva, så sier jeg det jeg mener ut fra mitt faglige ståsted. Og så tror jeg det er viktig at vi presiserer hvilket ståsted vi har når vi uttaler oss. For her i huset er vi ikke tjent med å være part i en sak. SSB skal være et nøytralt organ. Vi skal forsøke å bringe nøytral informasjon så langt vi kan. Og hvis vi kan, så skal vi likevel ikke la oss friste til å gi oss inn på politiske diskusjoner.

– Jammen herregud da mann, det der høres nærmest utopisk ut.

– Ja, det er kjempevanskelig.

– Tør du ta deg et par øl sammen med pressefolk du da?

– Å jada. Men da prater jeg ikke fag.

– Men det der er omtrent som å påstå at det fins en objektiv presse.

– Ja nesten. Og jeg påberoper meg ikke å alltid være absolutt objektiv. Men jeg forsøker så godt jeg kan å skille mellom hva jeg har generelle synspunkter på, og hva jeg uttaler og har hold for, faglig sett.

På konferanser kan jeg også av og til popularisere selvfølgelig. Eksempelvis laget jeg en figur over prisutviklingen på strøm sist vinter, som viste svingningene i kraftmarkedet. Rundt desember og januar svingte nemlig prisene sånn... og sånn. Han veiver energisk med pekefingeren, tegner grafene i lufta: – Det var tydelige at markedet på dette tidspunktet var preget av psykologi. For all informasjonen som slippes ut slår ut i måten markedet agerer

på, om den er faglig begrunnet eller preget av ”hysteri”. Og svingningene i disse priskurvene falt ganske godt sammen med noen aktørers uttalelser i mediene. Hoelsæter i Statnett var først ute, tror jeg, og sa at nå blir det rasjonering, nå må vi reagere. Så gjorde markedet det. Og så gikk en annen direktør ut, etter hvert kom også politikere som Kristin Halvorsen og Siw Jensen. Det jeg viste forsamlingen var samsvaret mellom tidspunkt for uttalelser i pressen og svingninger i prisen i markedet. Poenget var at i stressede markeder vil all informasjon prege markedet – og alle skjønnte hva jeg mente.

Egentlig gikk jeg vel utover det rent faglige, men det var altså forsøk på å illustrere gjennom en humoristisk vri hvilke faktorer som virker inn. Det tror jeg folk skjønnte. Jeg er altså ikke helt steril heller.

Det er nok en trøst for hans nærmeste. Og nøyaktig som når andre aktører snakker opp og ned strømprisene, eller børsmeglere prater opp og ned aksjeprisene, innrømmer Torstein Bye at han også merker virkningene av sine uttalelser.

– For å være ubeskjeden, ja. For jeg var nokså aktivt ute i vinter og sa: ta det med ro – dette fikser markedet. Men hver gang jeg uttalte meg, lå det publisert arbeid bak. Vi har en regel her i huset som sier at vi helst ikke skal uttale oss med mindre vi har et skriftlig materiale å støtte oss til. Og det hadde jeg.

Grønne planter og gasskraft

Han vrir seg utålmodig i stolen.

– Men nå må du ikke bare fremstille meg som kraftmann. Jeg er mye annet også. Jeg har jobbet mye med andre energi- og miljøspørsmål, jeg har vært i Indonesia og Afrika, og jeg har mer eller mindre vært leder for denne seksjonen i ti år. Hvis du snakker med folk her i huset, så kjenner de meg like mye som en leder som en kraftmann.

Sikkert. Ifølge en kjapp rundspørring i SSB skal han til og med være en god leder. Et privatliv har han visst også. Etter brunfargen å dømme kan han umulig ha ruget over priser og avhandlinger hele tiden. Ser heller ut til enten å ha tilbrakt uker i det karibiske hav eller syklet daglig til og fra jobben. Men siden han bor i Drøbak, ville eksosen langs Mossevegen sikkert ha ført til et gustent belegg over det brune. Det har han ikke. Han bruker buss til jobben. Står opp klokken fem hver morgen og stiller på kontoret halv sju. De siste månedene har han dessuten hatt det så travelt med sine kraftuttalelser at han umulig kan ha rullet Karibien.

Sannheten er at han foretrekker Drøbak, er ihuga friluftsmann, har gått lange turer i fjellet og vært på venners hytte i påsken. Dessuten krympet han egne strømpriser i vinter ved å bruke ved hogget i naboens skog. Og så er han nettopp avgått som mangeårig idrettsleder for håndballen i Drøbak. Han ble nylig kåret til Årets Idrettsleder av Drøbak Frogn. Det er han så stolt av at han helst vil snakke mye mer lokalidrett. Eller om fantastiske Drøbak, om egenproduserte sommerblomster og spirende grønnsaker som han dyrker i drivhuset i hagen.

Men han slipper ikke så lett:

– Er du for eller mot gasskraftverk?

– Jeg tror veldig mange som har fulgt meg i debatten om dette, vil ha vanskelig for å vite hvor jeg står. I noen sammenhenger har jeg argumentert mot, i andre for. De fleste vil vel tro at jeg er mot gasskraftverk. Men jeg er pragmatisk. Jeg har sagt at jeg tror det er rom for gasskraftverk innenfor en vettug norsk klimapolitikk. Men ikke ennå, fordi det ikke er lønnsomt å bygge nå, selv når vi ser bort fra kostnadene ved å redusere utslippene. Bare se på Naturkraft, som har fått konsesjon for bygging av to gasskraftverk, men de bygger ikke. Jeg konfronterte direktøren for Naturkraft med dette på en konferanse for et par uker siden. Jeg sa – du bygger ikke du, fordi det ikke er lønnsomt. Nei, det var riktig det, innrømmet han. Det koster for mye.

– Du har sagt at prisen på elektrisitet må bli høyere for at det skal lønne seg å bygge gasskraftverk. Hva mener du med det?

– Hvis vi ser bort fra krisen i vinter og forutsetter normalt med vann i magasinene, vil nettoppen på kraft normalt ligge godt under 20 øre kWh i flere år fremover. For den prisen er det ikke lønnsomt å bygge gasskraftverk.

– Men vi har ikke bare vann og olje her i landet, vi har da flust med vind og bølger også. Hvorfor gjør vi ikke mer ut av dette?

– Det er ikke lønnsomt nok. På Hitra er det vindmøller. Fordi det koster for mye å få annen kraft i kabler ut til øya. Der kan det være lønnsomt. Men å bruke kraft fra vindmøller på fastlandet i Norge, det lønner seg ikke. Strømmen koster 35-40 øre kWh fra vindmøllene, nesten dobbelt av prisen for vannkraft.

– Men hvis vi setter alle kluter til? Masseproduksjon fører vel til lavere priser?

– Rundt om i verden har det vært bygd vindmøller i årevis, på teknologisiden har det gått raskt. På tross av dette lønner det seg fortsatt ikke i forhold til prisen på vannkraft her i landet. Du bygger ikke såpefabrikk, du heller, hvis du får fem kroner for den såpa det koster deg ti kroner å produsere.

Bølgekraften som forsvant

– Men bølger da, det har vi da nok av i Nordsjøen.

Han flirer. – Vi har faktisk hatt to bølgekraftverk på Vestlandet. De forsvant på sjøen begge to.

– Hvorfor det?

Torstein Byes lederfilosofi: Hvis en rekrutterer riktig, lager gode målrettede rammebetingelser og bidrar til et godt miljø, så får en gode folk rundt seg, gode og fornøyde folk, som gjør en god jobb og lederen (jeg) kan sole meg i glansen av dem!

Foto: Torbjørn A. Tjernsberg

– Fordi havet tok dem. Skal du bygge et bølgekraftverk, så må du plassere det i havet da, vet du. Men for det første kan variasjonen i bølgene være så store at du må bygge et vanvittig solid verk for å tåle kreftene. Ellers må du plassere det et sted med mye båttrafikk, det betyr andre problemer. Tenk deg så et fossefall, hvor vannet faller fritt 50 meter med en voldsom kraft. Med bølger er energien derimot spredt over et svært område. Det blir for dyrt.

– *Utrangerte oljeplattformer som likevel må skrotes, kan ikke de benyttes da?*

– Oljeplattformene er faktisk gasskraftverk, de. Det mange ikke vet, er at 10 prosent av den kraften vi produserer i dette landet skjer der ute på plattformene. De må jo ha varme, lys og maskinstrøm de også. Hver plattform er en liten by i seg selv, med veldig ineffektive gasskraftverk – de har jo plenty gass og begrensninger i vekt. Det har vært snakk om man skal legge kabler fra Norge og ut, men det blir også for dyrt. I det hele tatt – det er mye som blir for dyrt, sukker Bye. Vi lever i et høykostland. Og fortsetter litt mer optimistisk: – Men prisene stiger. Og når prisene stiger, da blir det mer lønnsomt å bygge ut alternativ kraft. Problemet er bare at ingen vil ha høyere priser. De vil ha et effektivt marked og lave priser. Norsk energi-debatt flyter over av inkonsistente uttalelser.

– *Med stigende arbeidsledighet og færre industriarbeidsplasser, hadde det ikke vært samfunnstjenlig å bygge ut mer av dette, både for å sysselsette ledige og sikre alternativ kraft?*

– Hvor skal vi ta pengene til slike investeringer fra, da? Hadde det vært samfunnsøkonomisk lønnsomt, så hadde det blitt gjort. Men pengene må hentes et steds fra. Henter vi de fra andre, så blir de mindre lønnsomme. Noen ganger burde de som snakker for statlig satsing, pålegges å fullføre resonnementet.

– *Men er det ikke det mer realistisk å tenke seg at arbeidsledige industriarbeidere søker jobb i denne type virksomhet enn at de omskoleres til hjelpepleiere, som Victor Norman fantaserer om?*

– Tror du det? Vet du hvor mange som jobbet i norsk jordbruk i 1960?

– Nei.

– 270 000 årsverk. Vet du hvor mange vi har nå?

– 170 000?

– Nei – 65 000. I tillegg har folketallet steget. Hvor er det blitt av alle disse menneskene da? De er iallfall ikke i industrien. Altså – dette har noe med i hvilket perspektiv vi ser utviklingen i å gjøre. Selv kommer jeg fra Malm, ei lita gruvebygd i Trøndelag, rett over fjorden fra Steinkjer. Min far jobbet i gruvene der. Gruvene gikk veldig bra helt frem til midten av 1960-tallet. Da begynte de å gå med underskudd. Så ble bedriften subsidiert. Hvert år, i håp om at dette skulle gå bra. Opprinnelig var de 600-700 ansatte. Etter

hvert ble det gradvis nedbemanning, og til slutt ble gruva lagt ned. Men det tok 10-15 år – med subsidier. Poenget er at markedet gir viktige signaler som vi burde se mer på. Hvis vi skal holde på med dette i 20-30 år til, så blir det veldig store summer av det. Kanskje vi kunne brukt de pengene på noe annet? Jeg ser godt at det er vanskelig for mange industristeder, noen har jo bare en hjørnestensbedrift...

– *Men du anbefaler ikke masseproduksjon av vindmøller som tiltak mot arbeidsledighet.*

– Mulig det høres kynisk ut, men nei! Derimot så ser jeg klart at vi ikke bare kan klippe hår av hverandre – noe eksportrettet virksomhet som kan betale for importen vår, må vi ha. Utfordringen er å finne ut hva – og ikke minst hva som er lønnsomt.

Tvilsom hilsen fra Sauda

Så forteller han historien om da han midt på 1980-tallet skrev en artikkel om kraftkrevende industri og sterkt subsidierte kraftpriser sammen med Steinar Strøm. Store deler av kraftindustrien hadde inngått kontrakter tidlig på 1950-tallet og betalte to-tre øre kilowattimen, og kontraktene varte i 60 år. Artikkelen var noe kritisk i ordlyden og antydte at det kanskje var på tide å reforhandle disse kontraktene. En stund etter fikk Torstein Bye invitasjon fra Sauda om å skrive en artikkel i Saudaposten om fremtiden for den typen industri.

– Jeg skrev artikkelen, jeg. En relativt saklig artikkel som endte opp i at fremtiden kanskje ikke var så lys for smelteverket i bygda. Et par uker etter fikk jeg en gave i posten. Det var en kniv!!!!

Han humrer. Og når vi først er inne på utsatte næringer og gammeldags støtteproblematikk, så er det jo også litt av et paradoks at samfunnsøkonom og kraftliberalist Torstein Bye er professor ved Norges Landbrukshøgskole. Riktignok underviser han ved Institutt for økonomi og samfunn, men hvordan havnet han der? Nysgjerrighet, innrømmer han. Og lysten til å undervise. Dessuten kan det jo være noen rekrutter der ute. At det er sykkelavstand mellom Drøbak og Ås er heller ingen ulempe.

– Jeg syns det er ålreit å stå og prate for mennesker. Det å forelese litt, jevnlig, det syns jeg er greit. Ikke minst viktig er det at jeg har en 20 prosentstilling, foreleser i vårsemesteret og er forskningsfri resten av året. Det betyr at jeg kan ta med meg mine forskningsoppgaver og komme til et fritsted, langt borte fra den gjengen som plager meg her. For det er jo sånn, i hvert fall for meg som har vært leder lenge og oppfattes som relativt åpen og tilgjengelig, at jeg gjerne deler med meg det jeg kan. Og hvis du først tillater at folk plager deg, da blir du plaget.

– *Hva er din lederfilosofi?*

Han kniper øynene sammen og krøller munnvikene oppover: – Den er at en skal legge forholdene til rette slik at de rundt en kan gjøre jobben effektivt. Hvis en rekrutterer riktig, lager gode målrettede rammebetingelser og bi-

Medisin for et bedre energimarked:

Bedre informasjon. For at markedet skal fungere, må vi ha god og tilgjengelig informasjon, også til de som har vanskeligst for å orientere seg – husholdningene.

De som skal bestemme – de som skal sette rammene – de må bestemme seg. Også i denne bransjen trenger man stabile rammevilkår. (Skal vi bygge ut mer vannkraft eller skal vi ikke? Og hvis vi skal bygge ut, må konsesjonsbehandlingen skje kjappere, ikke hales ut i flere år. Har vi et marked eller har vi ikke et marked?)

Vannkraft er også en handelsvare. Altså – det er like naturlig å importere som å eksportere vannkraft.

Prisen på elektrisitet må bli høyere for at det skal lønne seg å bygge alternativer til vannkraft.

Mer forskning og utvikling. Vi må ha mer generell forskning på energiteknologier, ikke så mye selektiv forskning.

Miljøforurenser skal betale for påført skade. Og den som forurenser mindre skal ikke ha premie for det.

For å få et effektivt marked må vi ha gode overføringsnett. Det er et monopol og må reguleres. Investeringer i nett må diskuteres nøye.

Markedskonsentrasjon hindrer et effektivt marked og må unngås.

drar til et godt miljø, så får en gode folk rundt seg, gode og fornøyde folk, som gjør en god jobb og lederen (jeg) kan sole meg i glansen av dem!

Kuppet Nordisk Ministerråd

Torstein Bye har hatt et USA-opphold ved "Resources for the Future" i Washington, et kortere opphold ved MIT i Boston, og han har deltatt i et energi- og miljøøkonomiprosjekt i Indonesia, finansiert av to norske departementer. I 1994 jobbet han for Verdensbanken med samme typer spørsmål i Ghana.

Og i 1991 arvet han et verv i Nordisk Ministerråd. Det viste seg å være et nordisk supperåd. Men fordi Torstein Bye ikke bare er en omgjengelig fyr, men også er ganske

målrettet med klare krav til definerte mål og resultater, så kuppet han hele greia. Til da hadde Nordisk Ministerråd brukt tre og en halv millioner kroner pr. år på et forsknings- og utviklingsprogram som ikke fungerte. Bye fikk med seg en dansk kollega. Sammen laget de en evaluering, troppet opp på et styremøte i Nordisk Ministerråd, slo evalueringen i bordet og fortalte at dette var sløsing med nordiske midler. Så la de frem et ferdig forslag til forbedringer, fikk gjennomslag og satte i gang. Med Torstein Bye som leder, selvsagt. Det er han fortsatt.

– I løpet av åtte år har vi produsert 17 doktorgradskandidater i dette utviklingsprogrammet. Og ytterligere belønning kom da professor Lennart Hjalmarsson fra Göteborg uoppfordret reiste seg under en middagstale nylig og sa at han hadde vært med på mange programmer, men aldri noen som var ledet så bra som dette. Det var litt av en attest.

Torstein Bye lener seg bakover i stolen og stråler i triumf.

– *Har du aldri fått tilbud om å bli statssekretær?*

Han ser forbauset over bordet. – Nei. Jeg er kanskje for outspoken. Ikke alle syns det er like ålreit at jeg uttaler meg så ofte om alt mulig.

– *Men takhøyden i byrået har da forandret seg. Det er mange år siden sjefen din, Ådne Cappelen, fikk betegnelsen "Leppa i byrået".*

– Ja, internt har det aldri vært noe problem. Det er vel helst politikerne som misliker at en snørrhoven forsker opptrer som bedreviter. Jeg husker en gang Reidar Due og Jan Balstad ble sitert og fikk stort oppslag i Dagens Næringsliv. "Økonomene regner med gaffel", sto det.

– *Og det var deg?*

– Det var meg.

Heller jeg enn vi?

Gruppen enslige, det vil si dem som lever uten ektefelle eller samboer, har økt kraftig gjennom de siste tiårene. Hva skyldes denne utviklingen? Er det blitt vanligere å vente lenger med å finne seg en samlivspartner, det vil si en utsettelse i tråd med de utsatte fødslene? Er det blitt flere som foretrekker å bo for seg selv, selv om de er aldri så mye kjærestere? Eller er de mange enslige et resultat av hyppigere samlivsbrudd som i sin tur gjør aleneperioder til et vanligere innslag i livsløpet? Denne siste forklaringen synes å være den viktigste.

Romanfiguren Bridget Jones, den enslige kvinnen i 30-årene på desperat jakt etter en partner, fikk stor oppmerksomhet da forfatteren Helen Fielding (1996) presenterte henne for første gang. Det var en figur som mange øyensynlig kjente seg igjen i. På løpende bånd kom oppfølgeren og et utall av etterlikninger over samme tema. Nå hevder kommentatoren Jay Rayner i the Observer at det Bridget Jones sto for, allerede er avleggs. Isteden gir han oss innblikk i "the New Singletons", personer som riktignok lever alene, men som slettes ikke har akutt behov for å bli en del av et fellesskap (Observer 2000). Den nye trenden er, om vi skal tro Jay Rayner rett, en gruppe som gifter seg sjeldnere, skiller seg oftere, styrer unna emosjonelle forpliktelser og unngår foreldreskap.

I denne artikkelen skal vi ta en titt på utviklingen i parforhold. Er det slik at en stadig økende andel ikke lever i parforhold, og hva skyldes i så fall denne utviklingen? Er det blitt flere som ønsker seg litt mer tid alene før de blir samboere eller gifter seg, er kravene til hvem som er den rette, blitt skjerpet, eller er det veksten i samlivsbrudd som skaper flere og lengre aleneperioder?

Kraftig og langvarig oppgang i andelen enslige

Undersøkelser fra de siste tiårene viser at andelen *enslige*, det vil si de som på intervjuetidspunktet verken hadde samboer eller ektefelle, har økt kraftig over lengre tid. Langt fra alle har vært enslige gjennom hele livet. Omtrent halvparten av dem som ble registrert som enslige i 2001-undersøkelsen, hadde samlivserfaring. Det være seg fra samboerskap, ekteskap eller begge typer samliv.

Sammenliknbare intervjuundersøkelser viser at hver femte av alle kvinner 20-44 år var enslig i 1977. Om lag ti år senere var hver fjerde enslig og i 2001 nærmere hver tredje.

Veksten i enslige er her kun vist for kvinner mellom 20 og 44 år (figur 1). Tilsvarende opplysninger om menn, middelaldrende og eldre har vi ikke fra 1970- og 1980-årene.

Økningen i enslige går igjen i alle aldre mellom 20 og 44 år. Forholdsvis størst økning har det vært blant kvinner i 20-årene, en oppgang på hele 20

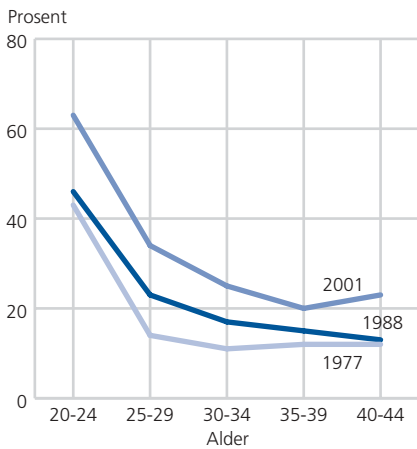
*Turid Noack og
Ane Seierstad*

Dataene som er benyttet i denne analysen, er samlet inn gjennom SSBs omnibusundersøkelser for 3. og 4. kvartal 2001. Totalt 4 524 personer 16-98 år ble intervjuet. Frafallet var 34 prosent. Undersøkelsen ble finansiert av Barne- og familiedepartementet.

Turid Noack er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (turid.noack@ssb.no).

Ane Seierstad er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (ane.seierstad@ssb.no).

Figur 1. Andelen enslige kvinner, etter alder. 1977, 1988 og 2001. Prosent

prosentpoeng fra 1977 til 2001. Men også blant kvinner 30-44 år har andelen som ikke lever i samliv, økt markert i denne perioden.

For middelaldrende og eldre kvinner har vi muligheter for å følge utviklingen i enslige fra tidlig på 1990-tallet. I disse aldersgruppene har andelen som ikke lever i samliv, endret seg relativt lite.

Det er ingen grunn til å tro at utviklingen for menn skulle være vesentlig annerledes enn for kvinner. Aldersmønsteret vil imidlertid være noe forskjellig fordi menn gjennomgående er to til tre år eldre ved samlivsstart.

Langt fra alle som lever alene, har ubegrenset adgang til å leve opp til de populære forestillingene om singellivets mange muligheter. Av enslige 20-49 år i 2001-undersøkelsen hadde 30 prosent av kvinnene og 4 prosent av mennene ett eller flere mindreårige barn boende sammen med seg.

Her er det, som ventet, store forskjeller mellom kvinner og menn. Nærmere annen hver av enslige kvinner 30-49 år hadde egne barn de bodde sammen med. Av enslige menn var det bare 5 prosent av dem som var i 30-årene, og 12 prosent av dem i 40-årene som levde i en tilsvarende familiesituasjon (tabell 1).

Tabell 1. Andel enslige med egne mindreårige barn i husholdningen. Kvinner og menn 20-50 år. Prosent

	20-29 år	30-39 år	40-49 år	Antall personer intervjuet
I alt	5	22	32	843
Kvinner	13	44	51	374
Menn	0	5	12	469

Foruten dem som bodde sammen med egne barn til daglig, var det en del enslige som hadde mindreårige barn de ikke bodde fast sammen med, nærmere bestemt 1 prosent av kvinnene og 8 prosent av mennene. Hvor mye tid og ressurser de brukte på barna, forteller denne undersøkelsen ikke noe om. Men det sosiale og økonomiske ansvaret barn medfører, merker selvsagt også denne foreldregruppen.

Samlet sett er det altså langt flere enslige kvinner enn enslige menn som har barn. En større del av disse barnas fedre må følgelig ha funnet seg en ny samlivspartner. Terskelen for å inngå nytt samliv vil ventelig være høyere for mødre siden de oftere bor sammen med barna, og et nytt samliv får daglige konsekvenser for hele familien. En annen forklaring kan være en såkalt resirkuleringsteori. Det vil si at menn med gode ressurser oppfattes som mer attraktive samlivspartnere, og derfor foretrekkes som fedre og samlivspartnere fremfor menn med dårligere ressurser som ikke har levd i samliv tidligere. Ifølge Skrede (2003) har denne effekten antakelig blitt større etter hvert som kvinner og menn har blitt mer likestilte med hensyn til utdanning og inntekt. Det vil si at kvinners muligheter for å finne en partner med minst like mye eller mer ressurser som dem selv, er blitt mindre. Eller like gjerne at flere kvinner har fått muligheter til å greie seg på egen hånd.

Hvorfor blir det stadig flere enslige?

Den kraftige veksten i andelen enslige kan i teorien skyldes tre forhold.

Foto: Ingram

For det første: dersom flere venter lenger med å sambo eller gifte seg, vil andelen yngre enslige øke. Vi skal se nærmere på utviklingen i alder ved første samliv for å se om noe av forklaringen kan ligge der.

For det annet: dersom hyppigheten av skilsmisser og brutte samboerskap øker, vil det alene gi et større tilslag til gruppen enslige. Vi vet at skilsmissehyppigheten har økt så å si uavbrutt i de siste tiårene, men hva betyr de mange brutte samboerskapene i denne sammenhengen?

For det tredje: andelen enslige kan også øke dersom flere velger å vente lenger mellom et samlivsbrudd og et eventuelt

nytt samliv. Er det blitt vanligere å drøye mer enn tidligere med å finne seg en ny partner, og er det kan hende også blitt flere som ikke ønsker seg noe nytt samliv?

- Alder ved første samliv – aner vi en ny trend?

Ekteskapsalderen har steget jevnt og trutt siden 1970-tallet. I den samme perioden har alder ved første samliv gått svakt ned. Samboerskap i ung alder må følgelig ha kompensert for de uteblitte ekteskapene og vel så det. Ved første øyekast ser det altså ikke ut til at endringer i samlivsstart har bidratt til at det er blitt flere enslige.

Median- og kvartilaldere for første samliv er gode mål for å få frem utviklingen i samlivsstarten. Medianalderen er den alderen hvor halvparten av alle personer født i samme år, har samlivserfaring mens den resterende halvparten ennå ikke har inngått samliv for første gang. Tilsvarende viser første og tredje kvartilalder når henholdsvis en fjerdedel og tre fjerdedeler av årskullet har samlivserfaring.

Som vist i figur 2, er medianalderen ved første samliv høyest for de fødselskullene som oftest giftet seg uten å gå veien om sambo (personer født 1935-1954). De typiske samboerkullene (født 1955-1974) har en medianalder rundt 23 år, uten nevneverdige forskjeller fra et årskull til et annet. Den første halvparten av årskullene er med andre ord like tidlig ute med å inngå samliv enten de er født sist på 1950-tallet, i neste tiår eller tidlig på 1970-tallet.

Det er imidlertid tegn på at den andre halvparten av de typiske samboerkullene har endret atferd. De er nemlig ikke like raske med å inngå samliv som det den andre halvparten av årskullene født rundt 1950 var. Som det fremgår av figur 2, er forskjellen mellom median- og tredje kvartilalder noe større for årskullene 1960-1974 enn hva den var for dem født midt på 1950-tallet. Et slikt mønster tilsier at det blir forholdsvis noe flere enslige i yngre år.

Figur 2. Alder ved første samlivsinngåelse. Kvinner og menn født 1935-1974. Median- og kvartilaldere

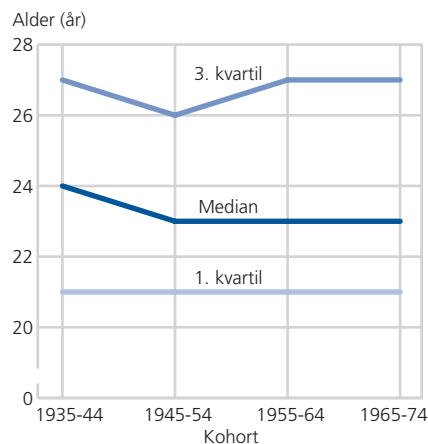

Foto: Ingram

Økt avstand mellom median- og tredje kvartilalder betyr i praksis at det er blitt større variasjoner i samlivsstarten innen ett og samme fødselskull. Større ulikhet blant personer fra ett og samme fødselskull er et generelt trekk ved familieutviklingen i de senere år (Noack 1999). Alder alene er ikke lenger like avgjørende for hvor langt en er kommet i å etablere egen familie. Denne utviklingen forklares gjerne ved at det har blitt økte muligheter for, og kan hende også større krav til, å treffe individuelle valg. Eller sagt på en annen måte; aldersbetingede normer for hva som er rett tid for å etablere familie, synes å ha blitt svekket.

- Første samlivet oppløses stadig oftere

Å ha opplevd et samlivsbrudd er langt vanligere i yngre enn i eldre årskull. Av kvinner og menn født 1935-1944 hadde om lag hver femte et samlivsbrudd bak seg innen 2001, mot om lag hver tredje av dem født 1955-1974 (Noack og Seierstad 2003). Det er en betydelig forskjell tatt i betraktning av at de yngste årskullene har hatt mye kortere tid på seg til å inngå og eventuelt oppløse et samliv.

Denne forskjellen mellom de eldste og de yngste årskullene er i og for seg ikke uventet. Jo yngre årskull de tilhører, desto flere har samboerskap, ikke ekteskap, som sitt første samliv¹. I den grad samboerskapene har blitt inngått som en prøve på forholdet, må vi også forvente flere brudd enn i ekteskap. Mens tidligere generasjoner testet ut forholdet som kjærester, foretrekker de fleste nå å bo sammen i denne fasen.

- Flere og raskere samlivsinngåelser

Hvor mange som inngår nye samliv etter et brudd, og hvor raskt dette i så fall skjer, har vi til nå hatt lite kunnskap om. Giftermåls hyppigheten for fra-skilte og enker/enkemenn har i de siste 25 årene gått kraftig tilbake. Det skulle tilsi en økning i antallet enslige. Den løpende statistikken viser imidlertid ikke hvor mange av dem som har fått oppløst et ekteskap, som har funnet seg en samboer.

En analyse av årskullene 1940-1969 viser at en økende andel har startet på nytt etter et samlivsbrudd, og at dette særlig gjelder dem som var samboere i sitt første samliv (Texmon 1999). Dette skulle tilsi at det blir færre enslige. Også våre analyser peker i samme retning, det vil si at det er blitt mer vanlig å inngå et nytt samliv etter et samlivsbrudd. Det ser også ut til at avstanden mellom første og andre samliv gjennomgående har blitt noe mindre. Vårt materiale er imidlertid litt for lite til å trekke noen bastante konklusjoner.

Av våre tre hypoteser om utsettelse, brudd eller pause som forklaring på den kraftige veksten i enslige, er det hyppigere samlivsbrudd som ser ut til å forklare det meste. Statusen som enslig vil imidlertid for mange være et forbigående fenomen, før de på nytt finner seg en samboer eller ektefelle.

Seriemonogamiet fra myte til realitet?

Allerede for noen tiår siden hevdet enkelte at samlivsmønsteret synes å være på rask vei mot det en kalte *seriemonogami*. Den gangen kunne vi konstatere at det såkalte seriemonogamiet hadde lite fotfeste i virkeligheten. De aller fleste hadde bare ett samliv (ekteskap eller samboerskap). Det var heller ikke så mange som hadde to samliv, og tre eller flere hørte til unntaket. Men hva med dagens situasjon? Er gårsdagens myte i ferd med å bli en realitet?

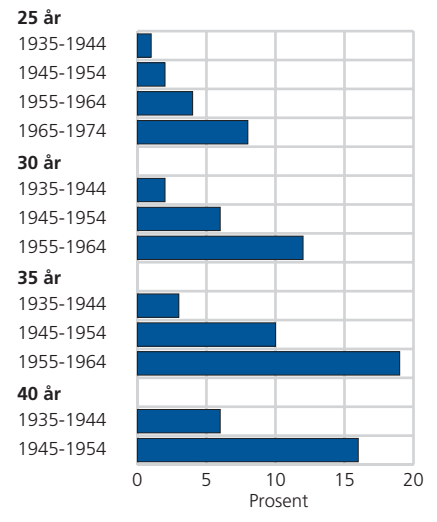
Knapt noen har begitt seg inn på å gi en presis definisjon av seriemonogami, men som oftest tenkes det nok på mer enn to samliv. Så langt blir tall for dem som har minst tre samliv svært beskjedne. Av alle intervjuede mellom 20-79 år i vår undersøkelse er det bare 3 prosent som har hatt så mange samliv. Om vi utelater de yngste som foreløpig har en ganske beskjeden samlivskarriere, og de eldste som tilhører årskull der samlivsbrudd var lite vanlig, har nærmere 5 prosent minst tre samliv (kvinner og menn 25-54 år).

Om vi legger lista litt lavere, og nøyer oss med å se på dem som har erfaring fra minst to samliv, kan det ikke lenger sies å være uvanlig. Det gjelder spesielt for yngre årskull (figur 3).

Andelene som alt ved 25-årsalder har erfaring fra minst to samliv, øker for hvert av årskullene (figur 3). 8 prosent av det yngste årskullet (født 1965-1974) hadde som 25-åringer vært gift eller vært samboere minst to ganger. Størst andel med minst to samliv er det blant dem født 1955-1964. Om lag hver femte av dem har som 35-åringer erfaring fra minst to samliv. Ved tilsvarende alder hadde bare 3 prosent av dem som er 20 år eldre, mer enn ett samliv.

Om vi, som her, setter grensen ved minst to samliv, må seriemonogamiet sies å ha blitt relativt vanlig blant yngre årskull. Vi skal imidlertid være forsiktig med å forlenge trendene videre utover i livsløpet. Det er ikke gitt at

Figur 3. Andel med minst to samliv ved ulike aldre. Kvinner og menn født 1935-1974. Prosent

de årskullene som har vært tidlig ute med partnerskifte, vil fortsette i samme takt etter hvert som de blir eldre. Giftermål og etablering av familie vil ventelig bremse opp for like raske partnerskifter senere i livsløpet.

Oppsummering og diskusjon

The New Singletons slik Jay Rayner beskriver dem, åpner også for visjoner om endret forbruksmønster: Et samfunn preget av at enslige gjerne har andre og mer ungdommelige preferanser enn dem som lever i tosomhet. Det gir lyse utsikter for alle som selger populærmusikk, moteklær, velvære, fornøyelser og fikse ferdigretter for én person.

Hvor håndfaste slike visjoner er, er en annen sak. Vår studie viser at det har vært en kraftig økning i gruppen enslige, men langt fra alle av dem har muligheter for et forbruksmønster og en levemåte som karakteriserer the New Singletons. Nærmere halvparten av de enslige kvinnene i 30- og 40-årene bor sammen med ett eller flere barn. Rimeligvis er det barnas behov som i første rekke styrer deres livsførsel og forbruksmønster. Det forpliktende foreldreskapet får ikke nødvendigvis mindre betydning, selv om det livslange samlivet taper terreng, kanskje snarere tvert i mot (Lewis, Datta og Sarre 1999).

Så langt er det her i landet ikke tegn på at vi står overfor en betydelig økning i gruppen som ønsker seg en tilværelse fri for barn og forpliktende foreldreskap. Det er ikke blitt merkbart flere som regner med å ikke få barn, eller ser en barnefri tilværelse som det ideelle (Noack og Lyngstad 2000, Noack og Østby 2002). Andelen som ligger an til aldri å få barn (frivillig eller ufrivillig), har riktignok økt fra i underkant av 10 prosent (kvinner født på 1940-tallet) til anslagsvis 12-14 prosent for kvinner født på 1960-tallet (Statistisk sentralbyrå 2003). Tidligere studier har vist at de mer eller mindre frivillig barnløse bare utgjør om lag halvparten av dem som aldri får barn (Noack 1992, Sundby 1994). Hyppigere samlivsbrudd kan imidlertid bety at flere vil oppleve at det ikke alltid ligger så vel til rette for å få barn. Kanskje savner de en stabil partner når de biologiske klokken begynner å varsle om at det snart er for sent å skaffe seg barn.

Den kraftige veksten i enslige som vi har sett over de siste tiår, ser hovedsakelig ut til å komme av den sterke økningen i samlivsbrudd, ikke minst brutte samboerskap. Det gir større sannsynlighet for flere aleneperioder i løpet av livet. At samlivene generelt er blitt skjørere og mer kortvarige, er forklart på mange vis (Barstad 2000). Større vekt på ønske om og muligheter for å skape egne liv, det samfunnsforskere ofte omtaler som individualiseringshypotesen, er en type forklaring. Det henger igjen sammen med at ekteskapet som en forsørgelsesinstitusjon langt på vei har utspilt sin rolle. Nye kvinnegenerasjoner er i kraft av utdanning og arbeidserfaring i stand til å forsørge seg selv i en helt annen grad enn det deres mødre var. De drar også nytte av velferdsstatens ulike tilbud til enslige forsørgere. I velferdsstaten, slik vi kjenner den fra de nordiske landene, fungerer staten som et viktig sikkerhetsnett om familieforsørgelsen skulle svikte. Den generelle velstandsøkningen i samfunnet synes også å ha gjort det lettere å etablere seg på nytt, selv om et samlivsbrudd som oftest også betyr en stor økonomisk belastning for de involverte.

Hyppigere samlivsbrudd kan dessuten gi en snøballeffekt. En skilsmisse er ikke som tidligere sosialt stigmatiserende. Og jo flere som velger å gå hver sin vei, desto mindre blir rimeligvis den sosiale belastningen. Større grad av seriemonogami kan dessuten tenkes å representere et selvforsterkende element. Ulike studier har vist at tidligere samliv eller barn fra tidligere forhold øker risikoen for brudd (Statistiska centralbyråen 1995). En økende tendens til seriemonogami må nødvendigvis innebære at det blir flere som starter samliv med skjeletter i skapet. Eks-er og barn fra tidligere forhold kan gjøre et nytt samliv til en ekstra krevende balansegang.

I denne artikkelen er alle som ikke lever i ekteskap eller samboerskap, omtalt som enslige. Mange av disse enslige har selvsagt kjærester, og noen vil betrakte seg selv som *særboere* (par som bor i hvert sitt hushold, men som er mer enn vanlige kjærester). I en enkel kartlegging fant vi at mindre enn hver tiende enslig, definerte seg selv som særboer. Det var en mangslungen gruppe. Noen bodde atskilt på grunn av arbeid eller studier, mens andre ikke hadde overveid å flytte sammen fordi forholdet var av så ny dato. Det var også dem som ikke ønsket å flytte sammen av hensyn til barn de bodde sammen med, og dem som foretrakk friheten ved å bo for seg selv. Det er vanlig å anta at særboere, eller LATs (living apart together) som de ofte kalles, er en økende gruppe (Trost og Levin 2000). Gruppen er imidlertid så vanskelig å definere og avgrense, at eksakte tall for hvor mange særboere som finnes, knapt lar seg fremskaffe.

Enkelte har vært inne på at tettere vennskap, gjerne på tvers av kjønn, kan tenkes å erstatte behovet for parforhold. Rayner trekker i den forbindelse frem forfatteren Sutcliffe som i sin bok *The Love Hexagon* (2000) bare lar de to minst tiltalende av de seks han skriver om, gifte seg. Av det utleder Rayner at ekteskapet ikke lenger kan oppfattes som en belønning, men snarere som en straff for mindre hyggelige personer.

Så langt er det imidlertid i vår undersøkelse lite eller intet som tyder på at parforholdet som sådant er blitt mindre attraktivt. Det store flertall finner seg før eller senere en ektefelle eller samboer, og hyppige samlivsbrudd ser ikke ut til å virke avskrekkende fra å prøve på nytt, selv om det ikke gikk så bra den første gangen.

1. Av første samliv til kohortene 1935-1944, 1945-1954, 1955-1964 og 1965-1974 var henholdsvis 14, 38, 74 og 84 prosent samboerskap.

Referanser

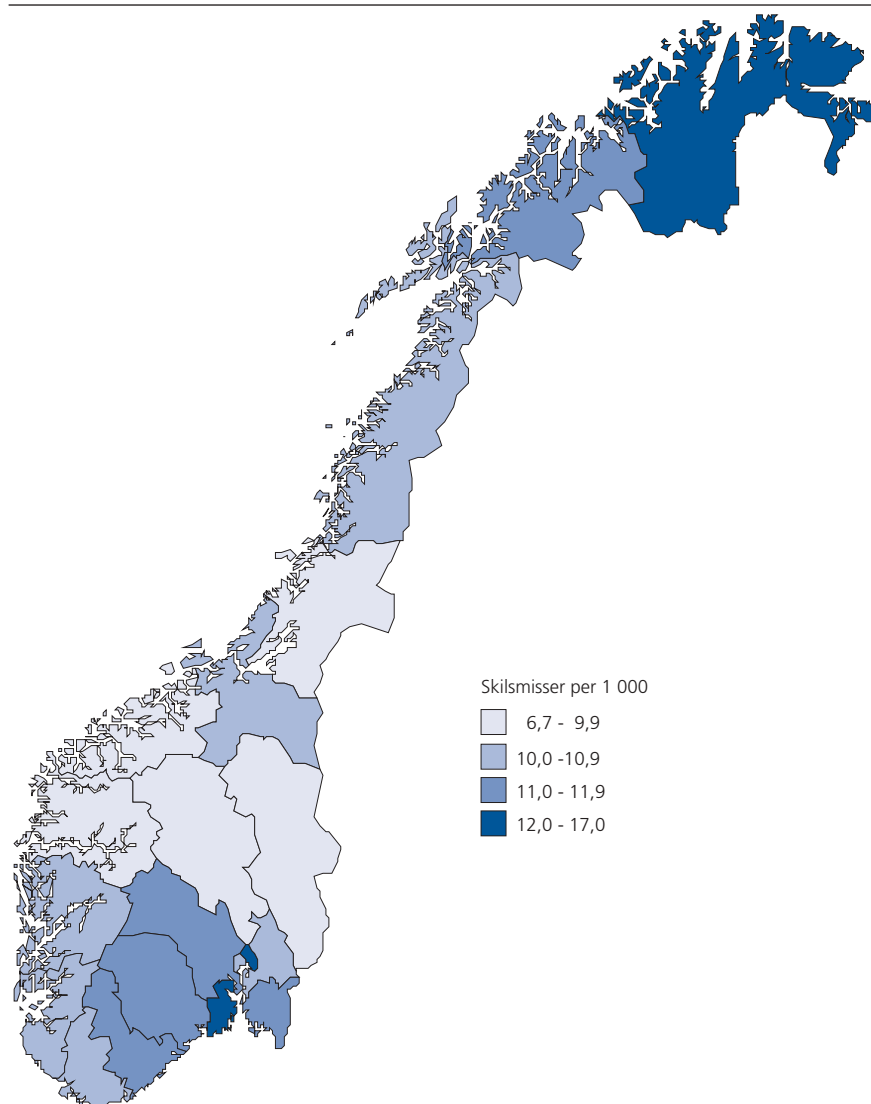
- Barstad A. (2000): Kjærligheten fremdeles levende? Noen grunner til hvorfor du kanskje likevel ikke skal hate Statistisk sentralbyrå, *Samfunnsspeilet*, 5, 2000, Statistisk sentralbyrå.
- Fielding H. (1996): *Bridget Jones's Diary*. Penguin, Putnam.
- Lewis J., Datta J. og Sarre S. (1999): Individualism and commitment in marriage and cohabitation. *Research Series No.8/99*, Lord Chancellors's Department, London.
- Noack T. (1992): Infekunditet og ufrivillig barnløshet. Et økende problem? *Tidsskrift for den norske lægeforening* nr.3,112:337-40.
- Noack T. (1999): Familiemønstre på slutten av et århundre. Kontinuitet og endring, *Samfunnsspeilet*, 4, 1999, Statistisk sentralbyrå.
- Noack T. og Lyngstad T. H. (2000): Norske fruktbarhetsidealer 1977-1999: Ideale består, *Samfunnsspeilet*, 3, 2000, Statistisk sentralbyrå.
- Noack T. og Østby L. (2002): Free to choose - but unable to stick to it? In Klijzing E and Corin J M (eds.): *Dynamics of fertility and partnership in Europe. Volume II*, United Nations, New York and Geneva.
- Noack T. og Seierstad A. (2003): Samboerskap ved tusenårsskiftet: Dagligdags og utforsket. *Samfunnsspeilet*, 1, 2003.
- Rayner J. (2003): We want to be alone. *The Observer*. 16. januar.
- Skrede K. (2003): Gender, Generations and Life Courses in the Melting Pot. I J. Eriksen og L. Gulbrandsen (red.): *Natalie Rogoff Ramsøy - en pioner i norsk og internasjonal sosiologi. Et minneskrift*. NOVA-rapport nr.10/2003.
- Statistiska centralbyråen (1995): Skilsmässor och separationer - bakgrund och utveckling. Demografiska rapporter 1995:1, SCB, Stockholm.
- Statistisk sentralbyrå (2003): Befolkningsstatistikk. Fødte, 2002. <http://www.ssb.no/emner/02/02/10/fodte/>.
- Sundby J. (1994): *Infertility - causes, care and consequences*. Department of Epidemiology National Institute of Public Health, Oslo/Section for Medical Anthropology Department Group for Community Medicine, University of Oslo.
- Sutcliffe W. (2000): *The Love Hexagon*. Hamish Hamilton.
- Texmon I. (1999): Samliv i Norge mot slutten av 1900-tallet. Vedlegg 3 i *Samboerne og samfunnet*, NOU 1999:25, Statens forvaltningstjeneste/Statens trykning, Oslo.
- Trost J. og I. Levin (2000): *Särbo. Ett par - två hushåll*. Studentlitteratur, Lund.

På kartet:

Samlivsbrudd

For ekteskap registreres samlivsbrudd gjennom meldinger om separasjoner og skilsmisser. Årlige tall gis i befolkningsstatistikken. For brudd i samboerskap finnes ingen tilsvarende kilde. Her er vi henvist til intervjuundersøkelser. De gir ikke muligheter for tilsvarende tall som i skilsmissestatistikken. For samboerpar med felles hjemmeboende barn er det imidlertid mulig å se på hvor mange som har flyttet fra hverandre i løpet av ett år. Slike tall er foreløpig bare publisert for 1999.

Figur 1. Skilsmisser per 1 000 gifte og separerte i ulike fylker. Årsgjennomsnitt. 1997-2001

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.
Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Høyest skilsmisserate i Oslo

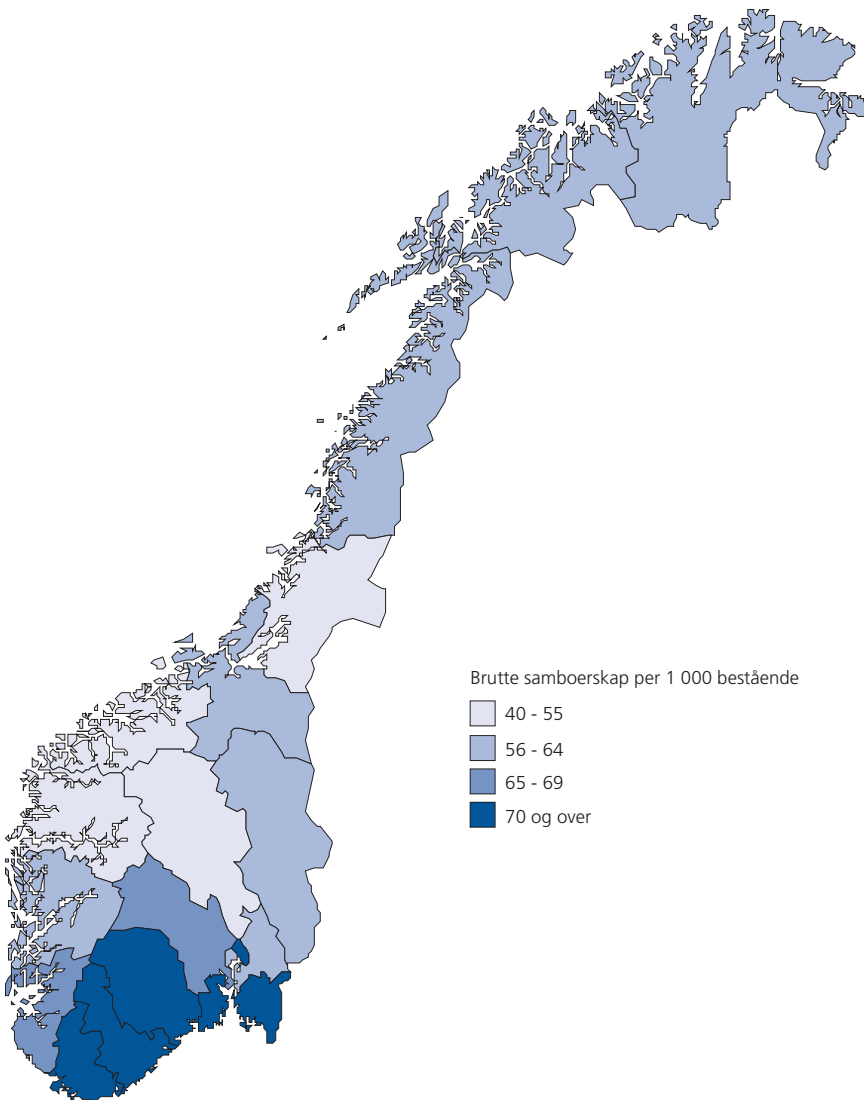
Landets klart høyeste skilsmisserate finner vi i Oslo, der den gjennomsnittlige skilsmisseraten var på 17 i perioden 1997-2001. Det betyr at det årlig var 17 skilsmisser per 1 000 gifte og separerte kvinner. Vestfold (12,7) og Finnmark (12,3) kom på de neste plassene. Lavest var denne raten i Sogn og Fjordane (6,7), Møre og Romsdal (8,1) og Nord-Trøndelag (8,6).

Sjansene for at et Oslo-ekteskap skulle ryke i denne perioden var altså to og en halv ganger større enn for ekteskapene i Sogn og Fjordane.

Høyest andel samboerbrudd i Agder-fylkene

I utgangspunktet skulle man tro at fylker som tradisjonelt har hatt høye skilsmisserater, også ville ha mange samboere som flyttet fra hverandre, og omvendt. Denne hypotesen ser bare delvis ut til å stemme. Bare Oslo ligger høyt også når vi måler brudd i samboerskap, men ikke på topp, det er det Agder-fylkene som gjør. I skilsmissesammenheng har Agder-fylkene en tradisjon for relativt lave rater. Finnmark, som også ligger på topp i skilsmissesammenheng, havner midt på treet når vi måler brutte samboerskap. Merk at vi bare har bruddtall for samboerpar med felles barn.

Figur 2. Brutte samboerskap med felles barn per 1 000 bestående i ulike fylker. 1999

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.
Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Hva kan disse overraskende resultatene skyldes? Det kan se ut som om det er slik at i de fylkene der forholdsvis få lever i samboerskap, og relativt mange er gift, der er sjansen for samboerbrudd større. Dette kan skyldes at samboere i disse fylkene utgjør en noe mer selektiv, særpreget gruppe, enn i de fylkene der "nesten alle" er innom samboerskap. Tall for brutte samboerskap med felles barn finnes foreløpig bare for 1999. Det regionale mønsteret vil kunne variere en god del fra ett år til et annet.

Mer informasjon om samlivsbrudd finnes på SSBs nettsider:

<http://www.ssb.no/emner/02/02/30/> .

Helsesvake partnere mindre populære

Ektefolk har bedre helse enn enslige og skilte, noe som kan skyldes at de som har dårlig helse, har lavere sannsynlighet for å bli gift og større sannsynlighet for å bli skilt. Empiriske analyser viser at de som mottar trygdeytelser som kompenserer for arbeidsuførhet, har lavere sannsynlighet for å bli gift og større sannsynlighet for å bli skilt sammenlignet med arbeidsføre personer. De som mottar en ytelse som kompenserer for privat hjelp i dagliglivet, har lavere sannsynlighet for å bli gift. Kvinner med hjelpebehov har også økt sannsynlighet for å bli skilt.

Morten Blekesaune

Forskjeller i helse mellom gifte og enslige kan skyldes helsemessig seleksjon. Det vil si at de som har best helse også har størst sannsynlighet for å bli gift. Grunnen kan være at helsen er et hensyn som trekkes inn når man søker en livsledsager, eller det kan være at de som har god helse også har godt utseende eller god sosial og økonomisk status. Dårlig helse kan også medføre økt risiko for å bli skilt. Grunnen kan være at helseproblemer medfører belastninger på parforholdet på grunn av omsorgsbehov, samtidig som aktivitetsnivået og inntekten blir lavere. Det kan også skyldes depresjon som kan følge av andre helseproblemer. Alt dette kan kalles seleksjonsmekanismer.

En alternativ forklaring er at ekteskapet også bidrar til at man unngår helsesvikt. Dette kan skyldes at ektefellene utøver sosial kontroll på hverandres helserelaterte atferd, og dermed sørger for bedre ernæring og lavere alkoholforbruk. Det kan skyldes at man har bedre råd når man kan dele på utgiftene til blant annet bolig. Det kan skyldes bedre standarder i kostholdet når man kan lage mat for en større husholdning, gjerne kalt stordriftsfordeler. Ekteskapet kan være viktig for individenes sosiale relasjoner, og det kan virke som en buffer mot vanskelige hendelser som helsesvikt og arbeidsledighet ved at ektefellen yter omsorg samt økonomisk og moralsk støtte. Selve skilsmisseprosessen kan også være en belastning som kan medføre at helsen svikter, først og fremst den mentale helsen.

Denne artikkelen undersøker sammenhenger mellom registrerte helseproblemer og sannsynligheten for inngåelse og oppløsning av ekteskap. Den tester hypoteser om helsemessig seleksjon både inn og ut av ekteskapet. Helseproblemer som studeres har blitt registrert i Rikstrygdeverkets registre om trygdeytelser, og sivilstandsendringer er hentet fra Det sentrale personregisteret. Disse dataene har blitt koplet gjennom Forløpsdatabasen (FD) Trygd i Statistisk sentralbyrå. Dataene er fra årene 1992 til 1997.

Ekteskap og helse – årsak og virkning

Mange undersøkelser har vist at gifte har bedre helse enn andre grupper, men få har vist om dette skyldes helsemessig seleksjon inn og ut av ekteskapet eller om det skyldes at ekteskapet beskytter helsen. For å skille mellom disse forklaringene må man følge de samme personene over tid. Noen undersøkelser har registrert selvrapportert helse på ett tidspunkt for så å undersøke om personene senere gifter seg eller blir skilt. Mastekaasa (1992,

1994) fant i to norske undersøkelser at psykiske plager reduserte sannsynligheten for å bli gift blant ugifte, og økte sannsynligheten for å bli skilt blant gifte. Den siste sammenhengen var spesielt sterk på kort sikt. Jung mfl. (1998) fant at kroniske sykdommer, og i mindre grad en negativ vurdering av helsen, økte sannsynligheten for skilsmisse blant gifte nederlendere. De fant derimot små forskjeller i sannsynligheten for å bli gift når de sammenlignet de med god og dårlig helse. Valdron mfl. (1996) fant at dårlig helse reduserte sannsynligheten for å bli gift og økte sannsynligheten for skilsmisse blant amerikanske kvinner. De fant også indikatorer på at ekteskapet beskytter kvinners helse. Men hos yrkesaktive kvinner hadde en eventuell helsesvikt liten betydning både for inngåelse og oppløsning av ekteskap.

Alt i alt gir disse tidligere undersøkelsene indikatorer på helsemessig seleksjon både inn og ut av ekteskapet, men de antyder også at disse sammenhengene ikke alltid er til stede. De viser at selv om vi kan følge personene over tid, kan det være vanskelig å bestemme hva som er årsak og virkning. Den sterke kortsiktige sammenhengen mellom dårlig psykisk velvære og skilsmisse hos Mastekaasa (1994), kan reflektere problemer ved å leve i et ekteskap som er under oppløsning, men også at helsesvikt øker risikoen for skilsmisse.

To mål på funksjonssvikt

De nevnte undersøkelsene tar utgangspunkt i hvordan personene selv beskriver helsen. Denne artikkelen bruker en alternativ metode for å måle helsesvikt, nemlig mottak av helserelaterte trygdeytelser. Vi tar utgangspunkt i to typer trygdeytelser. Det ene er livsoppholdsytelser for de som ikke kan arbeide av helsemessige årsaker. Det vil si sykepenger, attføringsytelser og uførepensjon. Det andre er hjelpestønad, en ytelse som skal dekke utgifter til privat hjelp eller tilsyn. For å få hjelpestønad stilles det krav om at helsesvikten er varig, det vil si ha minst 2-3 års varighet. Det å motta en livsoppholdsyttelse for arbeidsuførhet kalles her arbeidsuførhet, det å motta hjelpestønad kalles hjelpebehov.

Begge disse to hovedtypene av helserelaterte ytelser måler funksjonssvikt ved at man ikke er i stand til å arbeide (arbeidsuførhet) eller i stand til å klare seg i hverdagen uten hjelp fra andre (hjelpebehov), og begge forutsetter at funksjonssvikten har blitt dokumentert av lege. Hjelpebehov representerer normalt en mer alvorlig funksjonssvikt enn arbeidsuførhet. De aller fleste som har hjelpebehov (mottar hjelpestønad) er også arbeidsuføre (mottar en livsoppholdsyttelse for arbeidsuførhet).

Giftermål og skilsmisse

Vi undersøker om funksjonssvikt målt som arbeidsuførhet og hjelpebehov, reduserer sannsynligheten for å bli gift blant ugifte, og om det øker sannsynligheten for skilsmisse. Ugifte inkluderer både de som aldri har vært gift samt skilte og enker/enkemenn. Skilsmisse betyr her en separasjon som fører til skilsmisse. Enhver part har anledning til å ta ut separasjon, og til å ta ut skilsmisse etter ett års separasjon. Unntak kan gjøres hvis partene har levd hver for seg over lengre tid uten å ha tatt ut separasjon samt i tilfeller av vold eller trusler om vold. Disse ble tatt ut av analysen.

Uheldigvis har vi ingen pålitelige opplysninger om samboerskap, så dette faller utenfor undersøkelsen. De som gifter seg vil ofte allerede være sam-

Data

Vi analyserer data fra et 20 prosent utvalg av Norges befolkning mellom 25 og 67 år. Ved 25-årsalder kan vi lage gode estimater på utdanningslengden også for de som er under utdanning ved å regne bakover fra senere registreringer. Mange av trygdeytelsene har 67 år som øvre aldersgrense.

Noen grupper holdes utenfor analysen. Dette omfatter statsansatte der vi ikke har opplysninger om sykepenger/sykefravær, og det omfatter psykisk funksjonshemmede (identifisert med diagnoser for grunnstønad/hjelpestønad) ettersom disse sjelden inngår ekteskap.

Cox-modellen

Sannsynlighet for ulike utfall kan sammenlignes på flere måter. En populær måte er å beregne andeler og forholdstall mellom andeler som gifter seg eller skiller seg. Slike forholdstall mellom andeler antas ofte å være konstante (proporsjonale) både når vi følger personene over tid og med hensyn til andre kjennetegn ved personene.

Andre kjennetegn omfatter ting vi ønsker å kontrollere for når sammenligninger gjøres. Forholdstall mellom sannsynligheter kalles gjerne hasardrater. Det fins en metode for å estimere proporsjonale forholdstall/hasardrater uten å gjøre antagelser om hvor ofte hendelsen inntreffer eller hvordan dette endres over tid (Cox-modellen). I denne artikkelen kan vi derfor tillate oss å se bort fra disse forholdene. Det som estimeres er hvordan sannsynlighetene for endringer i sivilstand endres med kjennetegn ved personene, herunder om de har vært arbeidsuføre eller hatt hjelpebehov. Dataene fra FD-Trygd tillater oss å beregne sannsynligheter for hver dag ettersom vi har datoer for hendelsene. Andelene som sammenlignes er således forsvinnende små.

For hvert kalenderår har vi beregnet om personene var arbeidsuføre eller hadde hjelpebehov, henholdsvis ett og to år før eventuelle endringer i sivilstand observeres. De var arbeidsuføre hvis de mottok en ytelse som kompenserte for inntektstap (som følge av sykdom) på to av fire jevnt fordelte tidspunkt i foregående kalenderår. De hadde hjelpebehov hvis de mottok hjelpestønad om sommeren. Forskjellen skyldes at hjelpebehovene er mer stabile trekk ved personene enn arbeidsuførhet. Spesielt sykefravær kan endres mange ganger i løpet av året. Også beregnet på denne måten er det vesentlig større stabilitet mellom observasjonsårene i hjelpebehov enn arbeidsuførhet. Tidsforskyvningen mellom de to målene på funksjonssvikt (det som forklarer) og sivilstandsendringer (det som blir forklart) medfører at eventuelle sivilstandsendringer er for årene 1994-1997.

boere. Vi kan derimot ta hensyn til om partene har barn i husholdet (fra 0 til 3 eller flere under 18 år). Dataene identifiserer samboere med felles barn samt mødre. Mange samboere får barn før de gifter seg. Her vil barn normalt fange opp en fase i familiedannelsen. Blant gifte er det rimelig å forvente at barn stabiliserer ekteskapet.

Funksjonsevnen svekkes normalt med økende alder. Både inngåelse og oppløsning av ekteskap er hyppigst blant unge voksne (Kravdal 1994). For å få realistiske anslag på hvor mye funksjonssvikt betyr for sannsynlighetene for å bli gift og skilt, må vi derfor kontrollere for alder. De med svekket funksjonsevne vil også kunne ha andre former for ressurs svakhet enn selve helsesvikten. Av den grunn skal jeg i noen av analysene også ta hensyn til utdanning målt som normert utdanningslengde for høyeste fullførte utdanning (estimert ved 25 år).

Funksjonssvikt svekker giftesjansen

Tabell 1 viser den estimerte sannsynligheten for å bli gift hos de med arbeidsuførhet og hjelpebehov sammenlignet med funksjonsfriske personer. Sannsynligheten blir vist som et forholdstall mellom disse gruppene, kalt hasardrate. Forholdstall/hasardrater mindre enn 1,0 viser at de med funksjonssvikt har lavere sannsynlighet for å bli gift enn funksjons-

friske. Først estimeres disse forholdstallene med statistisk kontroll for alder, dernest kontrollert for alder og utdanning, og til slutt kontrollert for alder, utdanning og (antall) barn i husholdet.

Menn har langt mindre sannsynlighet for å bli gift hvis de er arbeidsuføre eller funksjonelt uføre. Det spiller liten rolle når funksjonssvikten måles, ett eller to år før en eventuell ekteskapsinngåelse. Denne lavere sannsynligheten estimeres her til 45 prosent av arbeidsføre menns sannsynlighet for å bli gift. Menn med hjelpebehov har enda mindre sannsynlighet for å bli gift. Denne sannsynligheten estimeres til kun 17 prosent av dem som ikke har hjelpebehov. De aller fleste med hjelpebehov er også arbeidsuføre. I analysen er det ikke tatt hensyn til at de med hjelpebehov som oftest også er arbeidsuføre. (Estimatene av den ene typen funksjonssvikt er gjort uten statistisk kontroll for den andre typen funksjonssvikt.) Menn med hjelpebehov

Tabell 1. Hasardrater for betydningen av to typer funksjonssvikt for sannsynligheten for å bli gift blant ugifte. Menn og kvinner 25-67 år

	Menn			Kvinner		
	Kontrollert for alder	+ utdan.	+ barn	Kontrollert for alder	+ utdan.	+ barn
Funksjonssvikt et år før						
arbeidsuførhet	0,45*	0,50*	0,62*	0,75*	0,81*	0,87*
hjelpebehov	0,17*	0,20*	0,29*	0,57*	0,62*	0,70*
Funksjonssvikt to år før						
arbeidsuførhet	0,44*	0,50*	0,61*	0,76*	0,82*	0,90*
hjelpebehov	0,17*	0,19*	0,28*	0,58*	0,63*	0,71*

* $p < 0,05$ i tohalede tester.
Kilde: Data fra Forløpsdatabasen Trygd.

har likevel betydelig lavere sannsynlighet for å bli gift enn menn som kun er arbeidsuføre.

Den lave andelen som blir gift blant menn med funksjonssvikt endres kun litt om vi også tar hensyn til utdanning. Selv justert for utdanning har arbeidsuføre menn kun halvparten så stor sannsynlighet for å bli gift som arbeidsføre menn, og menn med hjelpebehov har bare femtedelen så stor sannsynlighet for å bli gift sammenlignet med menn uten hjelpebehov. Det er således helse- eller funksjonssvikten som synes å være hovedårsaken til at de sjeldnere blir gift sammenlignet med funksjonsfriske menn, ikke andre former for ressursvakhhet.

Kvinner med funksjonssvikt blir noe lettere gift

Også blant kvinner reduserer funksjonssvikt sannsynligheten for å bli gift. Men ikke like mye som hos menn. Om vi kun tar hensyn til alder og utdanning, reduserer arbeidsuførhet sannsynligheten for å bli gift med knapt en femtedel hos kvinner mot halvparten blant menn. Hjelpebehov reduserer sannsynligheten for å bli gift med mindre enn 40 prosent hos kvinner mot 80 prosent hos menn. Noe av forskjellen mellom menn og kvinner kan skyldes at flere kvinner enn menn har hjelpebehov, og noe flere kvinner er også arbeidsuføre. Det vil si at personer med funksjonssvikt utgjør en noe større andel av markedet av ugifte kvinner enn av ugifte menn. Det er likevel sannsynlig at menns tradisjonelle rolle som forsørgere også er en viktig grunn til at funksjonssvikt har større betydning for menns enn kvinners sannsynlighet for å bli gift.

Tar vi også hensyn til om de har barn i husholdet (ingen, ett, to, tre eller flere) så reduseres betydningen av funksjonssvikt på ekteskapsinngåelse noe, om enn ikke mye. Barn øker naturlig nok sannsynligheten for at man gifter seg, og funksjonssvikt reduserer sannsynligheten for at man får barn (ikke vist i tabeller). Det å ha barn i husholdet vil ofte bety at man også har en partner eller samboer, spesielt hos menn. Separate estimater for de med og uten barn antyder at arbeidsuførhet ikke gir vesentlig reduksjon i sannsynligheten for å gifte seg hvis en allerede har barn, verken hos menn eller kvinner (ikke vist i tabeller). Hjelpebehov synes derimot å redusere sannsynligheten for å gifte seg selv hos de som har barn. Men disse estimatene er svært usikre ettersom det er svært få med hjelpebehov som har barn.

Arbeidsuføre blir oftere skilt

Tabell 2 viser at arbeidsuførhet øker sannsynligheten for skilsmisse, både hos menn og kvinner. Lite utdanning hos de med funksjonssvikt synes å kunne forklare litt av forskjellen hos menn, men ingen ting av forskjellen hos kvinner. Også her synes det å være selve funksjonssvikten, og ikke andre former for ressursvakhhet, som forklarer forskjellen mellom arbeidsuføre og friske personer, det vil her si hvorfor arbeidsuføre oftere skiller seg.

Hjelpebehov øker også sannsynligheten for skilsmisse hos kvinner, men ikke hos menn. Denne kjønnsfor-

Tabell 2. Hasardrater for betydningen av to typer funksjonssvikt for sannsynligheten for å bli skilt blant gifte. Menn og kvinner 25-67 år						
	Menn			Kvinner		
	Kontrollert for alder	+ utdan.	+ barn	Kontrollert for alder	+ utdan.	+ barn
Funksjonssvikt et år før						
arbeidsuførhet	1,57*	1,49*	1,26*	1,58*	1,58*	1,43*
hjelpebehov	0,98	0,96	0,59	1,73*	1,72*	1,55*
Funksjonssvikt to år før						
arbeidsuførhet	1,52*	1,45*	1,23*	1,62*	1,62*	1,45*
hjelpebehov	0,89	0,86	0,54	1,72*	1,71*	1,54*

* p<0,05 i tohalede tester
Kilde: Data fra Forløpsdatabasen Trygd.

skjellen er påfallende sammenlignet med de øvrige sammenhengene. Det er mulig at den kan forklares med at det er lettere for gifte kvinner å påta seg omsorg for sin mann, i det minste om dette blir kompensert økonomisk, enn det er for gifte menn å påta seg omsorg for sine koner. Forskjellen kan muligens forklares med en tradisjonell arbeidsfordeling mellom mann og kone, der mannen har hovedansvaret for familiens forsørgelse og kona hovedansvaret for omsorgsbehovene innenfor familien.

Funksjonssvikt reduserer sannsynligheten for å ha barn også hos dem som er gift, enten svikten måles i form av arbeidsuførhet eller hjelpebehov. Barn reduserer sannsynligheten for skilsmisse. Ingen av disse sammenhengene (som gjelder for både menn og kvinner) er vist i tabellene i denne artikkelen. At de med funksjonssvikt oftere blir skilt, har i noen grad sammenheng med at de også sjeldnere har barn i ekteskapet. Det er likevel urimelig å si at barn forklarer noe av forskjellen, ettersom fraværet av barn i noen grad er forårsaket av funksjonssvikten.

I innledningen ble det nevnt at helsesvikt kan ha betydning for inngåelse og oppløsning av ekteskap, men at giftermål og skilsmisse også kan påvirke helsen. I disse analysene spiller det ingen rolle om funksjonssvikten ble målt ett eller to år før de sivilstandsendingene som studeres. Det vil si at det er relativt stabile trekk ved personenes funksjonsevne som har betydning for om de blir gift eller skiller seg. Det ser ikke ut til at disse sammenhengene reflekterer bedret helse rett forut for et giftemål eller svekket helse rett forut for et samlivsbrudd, ved at familieforholdene også påvirker funksjonsevnen.

Helsesvikt og ekteskap

Arbeidsuførhet reduserer sannsynligheten for å bli gift og øker sannsynligheten for å bli skilt. Også hjelpebehov reduserer sannsynligheten for å bli gift, spesielt hos menn, og hos kvinner øker det sannsynligheten for å bli skilt. Sammenhengene mellom helsesvikt/funksjonssvikt og etablering/oppløsning av ekteskap er sterkere enn det tidligere undersøkelser har avdekket (Mastekaasa 1992, 1994; Waldron mfl. 1996; Jung mfl. 1998). Forskjellen kan skyldes at tidligere undersøkelser har brukt subjektive og selvrappørterte mål på helsesvikt, som kan være mindre pålitelige enn en funksjonssvikt som er dokumentert av leger i forbindelse med søknader om trygdeytelser. Forskjellen kan også skyldes at de subjektive helsemålene fanger opp helsesvikt som ikke er alvorlig nok til at det har betydning for etablering og oppløsning av ekteskap. Funksjonssvikt som medfører at man ikke kan jobbe eller har behov for hjelp hjemme, representerer derimot mer alvorlige former for helsesvikt med større betydning for ekteskapet.

Forskjellen mellom denne og tidligere undersøkelser kan også skyldes at det ikke er helsesvikten som sådan, men følgene av helsesvikten som har betydning for om en blir gift eller skilt. Mindre alvorlige former for helsesvikt kan bety at man fortsatt er i jobb og at man også kan bidra på andre vis i husholdet. Med arbeidsuførhet følger inntektssvikt. Hjelpebehov betyr at man heller ikke kan bidra med særlig mye i husholdet som matlaging og rengjøring. Funksjonssvikt betyr at en større del av både forsørgelsen og husholdsarbeidet faller på partneren. Valdron mfl. (1996) fant ingen sammenheng mellom helsesvikt og inngåelse eller oppløsning av ekteskap hos yrkesaktive kvinner, i motsetning til hva de fant hos kvinner med lite eller ingen yrkesaktivitet. Dette kan bety at helsesvikten i slike tilfeller ikke er mer alvorlig

enn at personen fortsatt er yrkesaktiv. Men det kan også reflektere at det er inntektstapet som følger av helsesvikten som gjør at helsesvikt reduserer sannsynligheten for å bli gift og øker sannsynligheten for å bli skilt.

Både arbeidsuførhet og hjelpebehov har større betydning for menns enn kvinners sannsynlighet for å bli gift. Dette kan bety at kvinner i større grad enn menn søker en livsledsager som kan bidra til å sikre familiens forsørgelse. Grunnen kan være at kvinner bruker mye tid på barn, noe som forutsetter at mannen står for en større del av forsørgelsen. Av den grunn foretrekker de menn med full arbeidskapasitet. Dette er også tilfelle i et land hvor yrkesaktiviteten blant mødre er høy sammenlignet med andre land. Har man først blitt gift, har eventuelle hjelpebehov større betydning for kvinners enn menns sannsynlighet for å bli skilt. Grunnen kan være at det er lettere for en kvinne å påta seg omsorg for sin mann enn det er for en mann å påta seg omsorg for sin kvinne. Dette synes å være tilfelle også i situasjoner hvor arbeids- og aktivitetsmønstrene mellom menn og kvinner har blitt mindre tydelig enn tidligere. Om dette betyr at kjønnsspesifikke virkninger av funksjonssvikt har blitt mindre, kan ikke våre data besvare.

Det er kjent at de som er gift har bedre helse enn ugifte og skilte. Denne undersøkelsen viser at dette kan forklares med at helse- og funksjonssvikt både reduserer sannsynligheten for å bli gift og øker sannsynligheten for å bli skilt. Men om dette er hele forklaringen, eller om ikke også ekteskapet beskytter individenes helse, kan ikke denne enkle undersøkelsen bestemme.

Referanser

- Jung, Inez M.A., H. Dike Van de Mheen, Karien Stronks, Frans W.A. van Poppel og Johan P. Mackenbach (1998): A longitudinal study of health selection in marital transitions. *Social Science & Medicine*. 46-3: 425-35.
- Kravdal, Øystein (1994): *Sociodemographic studies of fertility and divorce in Norway with emphasis on the importance of economic factors*. Sosiale og økonomiske studier nr 90, Statistisk sentralbyrå.
- Mastekaasa, Arne (1992): Marriage and psychological well-being: Some evidence on selection into marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 54-4: 901-11.
- Mastekaasa, Arne (1994): Psychological well-being and marital dissolution: selection effects? *Journal of Family Issues*, 15-2: 208-28.
- Waldron, Ingrid, Mary Elizabeth Hughes og Tracy L. Brooks (1996): Marriage protection and marriage selection: Prospective evidence for reciprocal effects of marital status and health. *Social Science & Medicine*. 43-1: 113-27.

100 år med redusert spedbarnsdødelighet

I 2000 døde 226 barn før fylte ett år. I løpet av 1900-tallet har det vært en dramatisk nedgang i slike dødsfall. De 226 barna tilsvarer 3,8 barn per 1 000 levendefødte. På 1950-tallet døde 35 barn per 1 000 levendefødte før fylte ett år, og ved forrige århundreskifte døde om lag 80 barn per 1 000 levendefødte. Årsakene til spedbarnsdød har endret seg. Dødsfall på grunn av smittsomme infeksjoner og andre sykdommer, er så å si borte. I dag skyldes de fleste dødsfall blant spedbarn medfødte misdannelser og tilstander og sykdommer som oppstår rundt fødselen.

Anne Gro Pedersen

Spedbarnsdødelighet har, sammen med gjennomsnittlig levealder, tradisjonelt vært blant kjerneindikatorerne på samfunnets velferdsnivå. Spedbarn er sårbare, og dødeligheten i denne gruppen er derfor et svært sensitivt mål på endringer i samfunnet. Over tid er spedbarnsdødeligheten en indikator som fanger opp i seg økt levestandard, bedre velferdsordninger (for mor og barn) og medisinske fremskritt. At spedbarnsdødeligheten er dramatisk redusert i løpet av de siste 100 år, er dermed ingen overraskelse, men en refleksjon av samfunnets evne og vilje til å ta ansvar for og ivareta enkeltmenneskers velferd.

Spedbarnsdødelighet

Artikkelen bygger på data fra Dødsårsaksstatistikken, Statistisk sentralbyrå. Begrepet spedbarnsdødelighet, slik det brukes her, omfatter kun levendefødte barn.

Spedbarnsdødelighet i Norden

Sammenlignet med andre land er spedbarnsdødeligheten i de nordiske landene lav. Men det er forskjeller også i Norden. Både Sverige og Finland har lavere spedbarnsdødelighet enn Norge. Siden 1970 har nedgangen i spedbarnsdødeligheten gått langsommere i Danmark og Norge sammenlignet med Finland og Sverige (Forsdahl og Andersen 1990). Ser man på naboland lenger øst, for eksempel de baltiske landene, viser statistikk for 1999 at 8,6 til 11,3 barn per 1 000 levendefødte dør i første leveår. Nivået i de nordiske landene i samme periode ligger omkring 3,4 til 4,3 døde barn per levendefødte (Nomesco 1999).

Velferd og sosiale kår

I 1901-1905 døde 80 barn per 1 000 levendefødte i løpet av første leveår. I 2000 er spedbarnsdødeligheten nede på 3,8 per 1 000 levendefødte barn. Gjennom hele forrige århundre er de sosiale kårene i befolkningen bedret, og det er etablert ordninger som har gitt bedre helseforhold for mor og barn. Selv om nedgangen i et hundreårsperspektiv har vært stor, har ikke reduksjonen hatt samme hastighet hele veien. Historiske begivenheter, økonomisk vekst og etablering av velferdsordninger som forbedret befolkningens sosiale kår, medisinske fremskritt og sykdomsbekjempelse har påvirket nedgangstakten i spedbarnsdødeligheten. De mest markante reduksjonene fant sted i periodene 1901-1910, 1916-1925 og 1946-1955.

Like etter forrige århundreskifte ble det etablert kollektiv omsorg for mødre og spedbarn i privat regi. Over tid er omsorgen for mor og barn blitt et offentlig ansvar. Med økonomisk vekst kom sosiallovgivningen. Tiltak ble satt inn til fremme av folkehelsen generelt, og herunder også tiltak som skulle bedre forholdene for mor og barn under svangerskap, fødsel og barsel. Syketrygd som skulle dekke utgifter til legehjelp, fødsel med mer, ble innført fra 1911.

Under første verdenskrig var det liten endring i dødeligheten. I årene etter krigen sank dødeligheten noe, men i de dårlige tidene i slutten av 1920-årene var det igjen lav takt i nedgangen. I årene etter annen verdenskrig fortsatte spedbarnsdødeligheten å synke, riktignok med en lavere takt enn tidligere. Arbeidervernlovene, som ble innført i perioden 1936-1956, ga vordende mødre i byene bedre kår. De som var i arbeid fikk oppsigelsesvern, samt rett til fravær fra arbeid i forbindelse med barnefødsel og amming. Fra tidlig på 1960-tallet til tidlig på 1970-tallet sank dødeligheten fra 19,9 til 11,6 per 1 000 levendefødte (gjennomsnittstall for henholdsvis 1956-1960 og 1971-1975).

I 1974 startet den offentlige helsestasjonsvirksomheten opp. Denne virksomheten har hatt stor betydning i sykdomsforebygging og i informasjonsvirksomhet rettet mot mødre om ernæring, stell av spedbarn og hygieniske tiltak. I perioden frem til i dag har spedbarnsdødeligheten fortsatt å synke.

By og land

Geografiske variasjoner i spedbarnsdødelighet henger sammen med urbaniseringsgrad, næringsgrunnlag, tilbudet av helsetjenester og andre velferdsordninger. Ved forrige århundreskifte var forskjellene i spedbarnsdødelighet mellom by og land store. Byene hadde en høyere spedbarnsdødelighet enn bygdene og distriktene. I byene var mange kvinner i arbeid og boligstandarden lav.

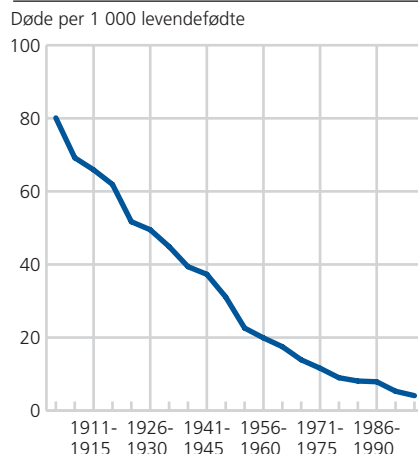
Økt regulering av arbeidsforhold og arbeidstid, økt tilgang på helsetjenester for bredere lag av befolkningen og andre sosiale goder førte til nedgang i spedbarnsdødeligheten. Dødeligheten gikk ned i både bygd og by, men sank relativt sett raskere i byene enn i bygdene. Dette henger blant annet sammen med konsentrasjon av medisinsk kompetanse og bedre tilgang på helsetjenester i urbane strøk. På slutten av 1950-tallet var dødeligheten i Troms og Finnmark, som representerer typiske utkantstrøk, på henholdsvis 28,0 og 32,3 per 1 000 levendefødte, og i Oslo 16,7 (gjennomsnittstall for perioden 1956-1960) (Backer og Aagenæs 1966). I dag dør om lag 5,6 og 6,4 barn per 1 000 levendefødte i Troms og Finnmark, og 4,2 barn per 1 000 levendefødte i Oslo (gjennomsnittstall for perioden 1996-2000).

Bedre fødselsomsorg

Flere og bedre sykehus og høyere lege tetthet er forhold som åpenbart har hatt konsekvenser for fødselsomsorgen og dermed også spedbarnsdødeligheten. Likeledes har høyere faglig nivå hos helsepersonell og en bredere sammensetning av fagpersoner hatt stor betydning for kvaliteten i omsorgen av mødre og nyfødte på sykehus.

På 1920 tallet var det kun tre fødeinstitusjoner i landet (Oslo, Bergen og Trondheim), og flertallet av fødselene skjedde hjemme. Senere har antallet fødeinstitusjoner økt, og antal-

Figur 1. Spedbarnsdødelighet i Norge. Per 1 000 levendefødte. 1900-2000

Kilde: Befolkningsstatistikk og Dødsårsaksregisteret.

Dødelighet blant levendefødte

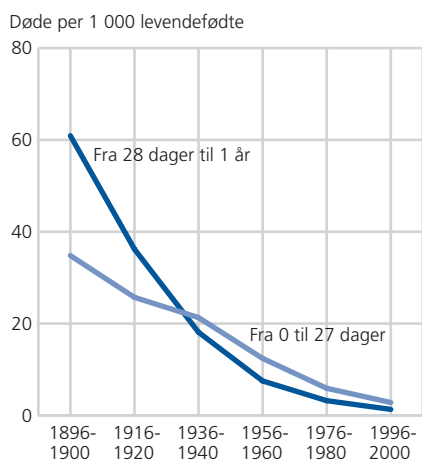
Figur 1 viser dødeligheten blant levendefødte barn under ett år fra 1900 frem til i dag. I perioden frem til 1930 ble ikke alle dødsfall registrert. Dette er tatt hensyn til ved beregning av dødelighetsratene.

Datagrunnlaget

Det historiske tallmaterialet er blant annet hentet fra serien Norges offisielle statistikk; "Sundhetstilstanden og Medisinalforholdene", som bla. inneholder oversikter over dødsårsaker og vaksinasjoner (Statistisk sentralbyrå 2000). I de første tiårene av det 20. århundre ble dødsfall registrert ved at medisinalstatistikkens oppgaver over døde ble sammenliknet med prestens oppgaver over døde. Prestene hadde gjennomgående flere døde i sine oversikter enn de som var registrert etter legenes dødsårsakslistene. Definisjonen av hva som skulle meldes og registreres av fødsler og dødsfall, har imidlertid vært lik hele perioden; "ethvert barn som viser tegn til liv ved fødsel skal meldes og registreres som levende født uten hensyn til om det dør umiddelbart etter fødselen".

Diagnoser for barn som døde like etter fødselen var nokså ufullstendig oppgitt på dødsmeldingene frem til omkring 1930. Det er derfor ikke enkelt å se bevegelser i dødeligheten av de enkelte dødsårsaker før dette. Etter hvert som legevitenskapen ble i stand til å klassifisere sykdommene bedre og med en økende obduksjonsfrekvens, ble statistikkgrunnlaget bedret. At kodepraksis og WHO's regler og retningslinjer for koding er revidert i perioden, påvirker også hvilken kode ulike årsaker blir tilordnet i kodeverket. For eksempel ble mange hjertesykdommer og hjerneblødninger tidlig på 1900-tallet hos barn under ett år, registrert under "hjerter/hjernesykdommer", mens de etter 1930 ble registrert som "medfødte misdannelser".

Figur 2. Dødelighet i periodene 0-27 dager og 28 dager-ett år. Per 1 000 levendefødte

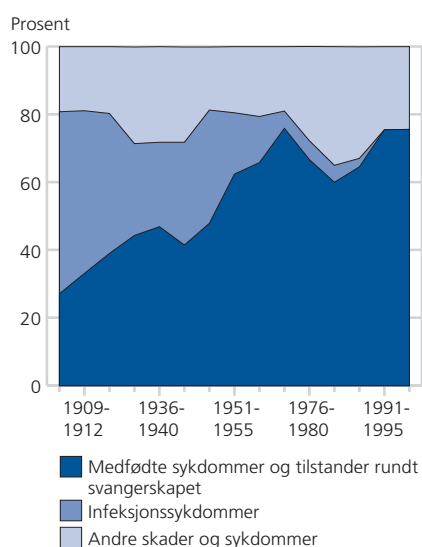

Kilde: Backer m.fl. 1966, SSB 1961 og 1984, og Dødsårsaksregisteret.

Tilstander og sykdommer som oppstår under eller kort tid etter fødsel

Tilstander og sykdommer som oppstår under eller kort tid etter fødselen omfatter blant annet sykdom hos mor, komplikasjoner under eller like etter svangerskapet og fødselsskader. Disse tilstandene og sykdommene tilsvarende ICD-10 kap. XVI "Visse tilstander som oppstår i nyfødteperioden" (WHO 1995-96). Uavhengig av dødstidspunkt er dette dødsfall der årsaken kan føres tilbake til forhold med opphav før, under eller like etter fødselen.

Figur 3. Prosentvis fordeling mellom infeksjonssykdommer¹ og medfødte misdannelser og tilstander og sykdom som oppstår under eller kort tid etter fødsel, og andre dødsfall. 1899-2000

¹ Skarlagensfeber, difteri, kikhoste og meslinger.
Kilde: Backer m.fl. 1966, SSB 1984 og Dødsårsaksregisteret.

let hjemmefødsler har sunket i takt med antallet sykehus som er etablert. I 1950 foregikk 75 prosent og i 1960 foregikk 96 prosent av fødslene på en fødeinstitusjon med medisinsk personell og utstyr. I slutten av 1990-årene foregikk 0,5 prosent av alle fødsler hjemme, dog under tryggere forhold enn hjemmefødsler tidligere i århundret.

Sykdom og død hos spedbarn

Tidlig i forrige århundre døde mange barn av smittsomme sykdommer. Forekomsten av sykdommer som skyldes smitte fra omgivelsene og feilernæring, er imidlertid sterkt redusert. De fleste dødsfallene blant spedbarna skyldtes infeksjonssykdommer som kikhoste, difteri, skarlagensfeber og tuberkulose, lungebetennelse og mage/tarminfeksjoner (diaré og enteritt). I dag utgjør årsaker som skyldes ytre faktorer bare en liten andel av dødsfallene. Bedre kontroll med næringsmidler og opplysningsarbeid om spedbarnsernæring generelt har hatt stor betydning for reduksjonen i slike dødsfall.

Det er i dødsårsaksstatistikken vanlig å skille mellom dødsfall som inntreffer i de fire første leveuker (0-27 dager) og dødsfall etter barnets første leve-måned (28 dager-ett år). Dødsfall som har årsak i infeksjoner og andre sykdommer hos barnet, inntreffer hovedsakelig etter barnets første fire leveuker. Det er først og fremst reduksjonen i disse typene dødsfall som er årsak til den sterke nedgangen i spedbarnsdødelighet de siste hundre år, se figur 2.

Det har også vært en nedgang i spedbarnsdødsfall knyttet til medfødte misdannelser og tilstander og sykdommer som oppstår under eller kort tid etter fødselen (se ramme), men på langt nær så dramatisk som for dødsfall som skyldes infeksjonssykdommer. Medfødte misdannelser og tilstander og sykdommer som oppstår under eller kort tid etter fødselen er dødsfall som oftest inntreffer i løpet av de fire første leveuker. Disse årsakene har relativt sett hatt stigende betydning for den samlede dødeligheten blant barn i første leveår. I 1899-1902 døde 24,5 barn per 1 000 levendefødte av årsaker som kan knyttes til tilstander hos mor, komplikasjoner under eller like etter svangerskapet og fødselsskader (Statistisk sentralbyrå 1961). I perioden 1996-2000 døde 3,2 barn per 1 000 levendefødte av disse årsakene.

Nedgangen i dødsfall som skyldes forhold omkring fødselen, er også knyttet til den generelle velstandøkningen som har funnet sted, og bedringen i det medisinske tilbudet i perioden, med spesiell vekt på bedret fødselsomsorg. I tillegg har økt forskning og flere obduksjoner gitt et høyere kunnskapsnivå blant medisinsk personell om forhold som har betydning for denne typen dødsfall. Tidligere var det mange dødsfall blant spedbarn som ble oppgitt med uspesifisert eller ubestemt årsak. Denne gruppen er betydelig redusert.

Betydningen av lavere smitterisiko og medisinsk utvikling

Allerede i år 1900 var barnesykdommene stort sett under kontroll. I 1870- og 1880-årene utgjorde de vanligste barnesykdommene som difteri, skarlagensfeber, kikhoste og meslinger nær 15 prosent av alle dødsfall blant barn i første leveår, mens andelen ved overgangen til 1900-tallet var redusert til

7 prosent. Det var kikhoste som førte til flest dødsfall blant små barn under ett år, og nedgangen i dødeligheten av denne infeksjonen skjøt fart først rundt 1920. Som følge av omfattende vaksinasjonsprogrammer i 1960- og 1970-årene er det i dag svært få dødsfall av de nevnte barnesykdommene. Tuberkulosedødsfall var et omfattende problem tidlig i århundret. Frem til 1920 falt dødeligheten av tuberkulose blant spedbarn med 61 prosent, og i det neste tiåret med ytterligere 44 prosent. Kampen mot tuberkulosesmitten var omfattende, og i slutten av 1920-årene kom BCG-vaksinen. På begynnelsen av 1960-tallet var tuberkulosedødeligheten nede på 0,01 per 1 000 levendefødte. Sykdommer som skyldtes dårlig hygiene eller feilernæring og infeksjoner som diaré/enteritt var også fremtredende tidligere på 1900-tallet med 9,3 dødsfall per 1 000 barn, mens det i 1960-årene var redusert til 0,4 dødsfall per 1 000 levendefødte. I dag er det så godt som ingen dødsfall av disse sykdommene.

Lungesykdommer

I 1900 var lungebetennelse, bronkitt og influensa årsak til 13,2 dødsfall per 1 000 barn i første leveår. Frem mot 1950 var det en markert nedgang i denne typen dødsfall, og nedgangen fortsatte da sulfapreparater, penicillin og andre antibiotiske legemidler ble tatt i bruk. Det har imidlertid ikke vært en kontinuerlig nedgang. Influenzaepidemien i 1919 og en økning av pneumoni og bronkitt under andre verdenskrig er unntak fra den generelle trenden. Men nedgangen av lungebetennelse og bronkitt har vært betraktelig mindre enn for de fleste andre infeksjonssykdommer. I 1960-årene døde 2,2 per 1 000 levendefødte av lungebetennelse. I 1970 forårsaket lungesykdommer 0,6 dødsfall per 1 000 levendefødte, mens det i de senere år har vært svært få dødsfall. Hovedtyngden av dødsfallene som skyldes lungesykdommer, skjer mens barna er i alderen 28 dager til ett år. I 2000 er det bare registrert ett dødsfall av lungebetennelse.

Medfødte misdannelser

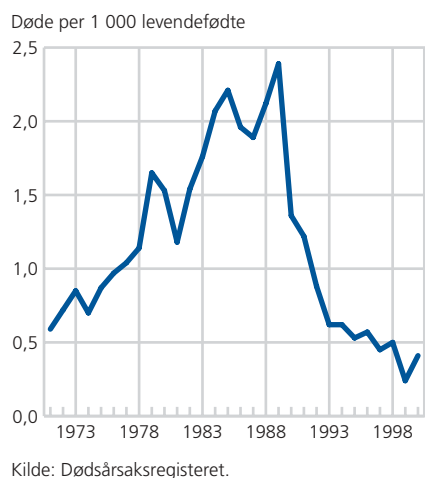
I de siste 30 årene har medfødte misdannelser og sykdommer som oppstår under eller kort tid etter fødselen, vært hovedårsaken til dødsfall blant barn under ett år. Dette omfatter blant annet dødsfall som skyldes misdannelser i hjertet, hjernen (ulike syndromer) og fordøyelsessystemet. På begynnelsen av 1970-tallet døde 2,9 barn per 1 000 levendefødte (i perioden 1971-1975), og på slutten av 1990-tallet døde 1,4 per 1 000 levendefødte (i perioden 1996-2000) av medfødte misdannelser. I det samme tidsrommet har andelen dødsfall som skyldtes medfødte misdannelser, steget fra 20 prosent av alle dødsfall blant barn under ett år i 1970, til 37 prosent av alle dødsfall i 2000. Hovedtyngden av slike dødsfall inntreffer i løpet av de fire første leveuker.

Medfødte misdannelser omfatter bl.a. hjerte- og ledningsmisdannelser og misdannelser i arterier eller årer knyttet til hjerte og lunger. Det har vært en nedgang for disse typene dødsårsaker: I 1970, 1985 og 2000 døde det henholdsvis 1,1, 1,0 og 0,5 barn per 1 000 levendefødte. Den

Tabell 1. Registrerte dødsårsaker i perioden 1971-2000. Antall døde barn per 1 000 levendefødte. 5-års gjennomsnitt						
	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1995	1996-2000
Lungesykdommer ¹	0,6	0,5	0,5	0,3	0,1	0,1
Medfødte misdannelser	2,9	2,6	2,6	2,2	1,6	1,4
Sykdom eller tilstander rundt fødsel	5,9	3,4	2,3	2,9	2,3	1,8
Krybbedød..	0,7	1,3	1,8	1,9	0,8	0,4
Voldsomme dødsfall	0,3	0,2	0,1	0,1	,01	0,1
Andre dødsfall	1,2	1,0	0,9	0,6	0,4	0,4
Sum	11,6	9,0	8,1	7,9	5,3	4,1

¹ Lungesykdommer omfatter blant annet pneumoni, bronkitt og influensa.
Kilde: Dødsårsaksregisteret.

Figur 4. Krybbedød per 1 000 levende-fødte. 1972-2000

samme tendensen sees ved hjernemisdannelser som blant annet omfatter barn med vannhode. I 2000 døde 0,2 per 1 000 levendefødte, mens det i 1970 døde 0,5 per 1 000.

Syndromer som Downs, Edwards, og Pataus skyldes kromosommisdannelser. Disse utgjør en relativt liten gruppe av dødsfallene som skyldes misdannelser. Det er tale om 0,0 til 0,2 per 1 000 levendefødte i perioden 1970-2000. Til tross for lave tall er de interessante idet det har vært en liten økning i perioden. I 2000 var det 0,4 dødsfall per 1 000 levendefødte barn.

Sykdommer og tilstander som oppstår under eller kort tid etter fødsel

I de siste 30 årene er det tilstander og sykdommer som oppstår under eller kort tid etter fødsel, som har ført til flest dødsfall blant barn i første leveår. 5,9 per 1 000 levendefødte i perioden 1971-1975 og 1,8 per 1 000 levendefødte i perioden 1996-2000. Størsteparten av barna dør i løpet av den første levemåned, fra 0-27 dager.

Mange av disse dødsfallene skyldes komplikasjoner under svangerskap, fødsel og forløsning blant annet for tidlig vannavgang, feil ved morkake og navlesnorkomplikasjoner. Andre årsaker er sykdom og tilstander hos mor som påvirker barnet for eksempel svangerskapsforgiftning. Det er også tilfeller hvor infeksjoner i svangerskapet hos mor kan overføres til barnet. I 2000 utgjorde disse tilstandene og komplikasjonene 1,2 dødsfall per 1 000 levendefødte barn. Andre tilstander og sykdommer i denne gruppen hos barn under ett år er blant annet respiratoriske og kardiovaskulære forstyrrelser og blødnings- og blodforstyrrelser.

Barn med lav fødselsvekt

Lav fødselsvekt øker risikoen for at barnet dør i løpet av de første fire leveukene. Av alle barn som døde før fylte ett år i 2000, ble 4 av 10 registrert med vekt under 1 500 gram ved fødselen. 85 prosent av disse barna døde kort tid etter fødsel (0-27 dager).

Det har vært en økning i andelen barn med lav fødselsvekt (Medisinsk fødselsregister (MFR) 1997). Årsakene til denne økningen er flere. Det kan se ut som lav fødselsvekt har en sammenheng med et økende antall tvilling- og trillingfødsler. En svensk utredning viser at det er sammenheng mellom assistert befruktning, flerfødsler og risiko for "for tidlig"-fødte barn og dermed lav fødselsvekt (Statens beredning for medicinsk utvärdering (SBU 2000)). En annen teori går i retning av at risikoen for lav fødselsvekt øker ved at mor røyker under svangerskapet.

Krybbedød

Krybbedødsfall fikk egen kode i den Internasjonale klassifikasjon av sykdommer og beslektede helseproblemer, 9 revisjon (ICD-9) (Verdens helseorganisasjon (WHO) 1986-95). I de tidligere revisjoner ble dette syndromet diagnostisert som plutselig død under ett år.

Krybbedød

Plutselige dødsfall blant barn, ofte etter de fire første leveuker, uten noen påviselig årsak, omtales ofte som krybbedød. På slutten av 1970-tallet utgjorde disse dødsfallene rundt 5 prosent av alle dødsfall blant barn under ett år. Det neste tiåret økte forekomsten markant. I 1980 tilhørte rundt 19 prosent av dødsfallene denne kategorien, og i 1989 var det en topp på hele 30 prosent, noe som tilsvarer 2,39 dødsfall per 1 000 levendefødte. I de følgende fire år ble dødeligheten redusert til 0,62, se også figur 3.

Registrering av dødsårsaker:

Som medlem av Verdens helseorganisasjon har Norge fra 1. januar 1951 forpliktet seg til å utarbeide offisiell dødsårsaksstatistikk i overensstemmelse med den internasjonale sykdomsklassifikasjonen (ICD) og de prinsipper og retningslinjer som gjelder for koding av dødsårsak. I 1951 begynte Norge å lage dødsårsaksstatistikk etter ICD-5. Senere har den blitt revidert flere ganger, den siste er ICD-10.

Statistisk sentralbyrå samarbeider med blant annet Medisinsk fødselsregister (MFR). MFR oversender fødselsmelding på døde barn under ett år hvert år. Dødsmelding og fødselsmelding blir vurdert sammen ved registrering av dødsårsaker. Opplysninger på fødselsmeldingen er blant annet data om mors helse før og under svangerskapet, komplikasjoner i forbindelse med fødsel, barnets fødselsvekt og barnets tilstand rett etter fødsel.

Den samme tendensen sees i Danmark, Sverige og Finland. I Danmark har dødelighetsratene variert, men med en nedgang fra 1991 til 1993 på 69 prosent. I Sverige har det vært en jevn nedgang fra 1990. I Finland har krybbedødsratene lenge ligget relativt lavt, og hadde en ytterligere nedgang fra 1988 (Forsdahl og Andersen 1995). I Sverige døde 25 av krybbedød i 2000, mens det i Danmark døde 19 i 1999. I Norge var det 24 dødsfall (av 226 totalt) som ble kategorisert som krybbedød i 2000, noe som tilsvarer 0,4 per 1 000 levendefødte barn.

Vanskeligheten med å finne en spesifikk dødsårsak for krybbedød har ført til at man ser på krybbedød som et syndrom, det vil si som et kompleks av årsaker. Det forskes mye rundt syndromet, og det er blant annet fremsatt hypoteser om at det har sammenheng med et ufullstendig utviklet sentralnervesystem. Studier har også vist sammenheng mellom mødres røyking og krybbedød hos barn under ett år. Den sterkeste sammenhengen ble funnet når mor røykte både under svangerskapet og etter fødselen (Folkehelsa 1999). Andre teorier er økt temperaturutvikling hos spedbarn og fryktparalyserefleks som mulige risikofaktorer. De rådende teorier har ført til vekslende praksis og anbefalinger, for eksempel ble det i begynnelsen av 1970-årene anbefalt at barn skulle legges i mageleie, mens dette senere, på slutten på 1980-tallet, ble endret til at barn skulle ligge i side-/ryggleie. Det er mange forhold som kan ha hatt betydning for nedgangen i krybbedød, men det ser ut til å være en klar årsakssammenheng mellom endring av sovestilling og den synkende dødeligheten av krybbedød (Forsdahl og Andersen 1995).

Spedbarnsdødeligheten er i dag på et minimum

Spedbarnsdødeligheten er sunket sterkt siden begynnelsen av 1900-tallet. Det har vært en nedgang i dødeligheten i løpet av barnets første levemåned, men ikke i så stor grad som for dødsfall etter første levemåned. De fleste dødsfallene blant barn 1-11 måneder, i første del av århundret, skyldtes infeksjonssykdommer. I dag utgjør disse en minimal andel av dødsfallene. Krybbedødsfallene, som viste en økning på 1980-tallet, har gått ned. De fleste spedbarnsdødsfall i dag skjer i løpet av barnets 4 første leveuker. Disse skyldes i hovedsak medfødte misdannelser og tilstander og sykdommer som oppstår under eller kort tid etter fødselen.

Referanser

- Backer, Julie E. og Øystein Aagenæs (1966): *Dødelighet blant spedbarn i Norge 1901-1963*, Samfunnsøkonomiske studier, SØS 17/1966. Statistisk sentralbyrå.
- Folkehelsa (1999): Passiv røyking, krybbedød og infeksjoner hos barn. *Dagens Medisin* 19.01.1999.
- Forsdahl A. og F. Andersen (1990): Krybbedød og spedbarnsdødelighet i Norden. 1970-1987. *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening* nr. 29, 1990; 110:3770-3.
- Forsdahl A. og F. Andersen (1995): Krybbedød og spedbarnsdødelighet i Norden. 1988-1993. *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening* nr. 28, 1995; 115:3482-4.
- Hovland, Margret (1990): Hovedoppgave i Samfunnsgeografi.
- Medisinsk Fødselsregister (MFR) (1997): Fødsler i Norge gjennom 30 år, 1967-1996.
- Nomesco (1999): Nordic/Baltic Health Statistics 1999, 62:2001.
- Statistisk sentralbyrå (2000): Sundhetstilstand og medisinalforhold (1896-1961), Norges Offisielle Statistikk (1896-2000).
- Statistisk sentralbyrå (19xx): Helsestatistikk (1962-1963), Norges Offisielle Statistikk.
- Statistisk sentralbyrå (19xx): Dødsårsaker (1964-), Norges Offisielle Statistikk.
- Statens beredning for medicinsk utvärdering (SBU) (2000): Svenskene anbefaler ett egg ved prøverørsbefruktning, *Dagens Medisin*, 10.03.2000.
- Statistisk sentralbyrå (1961): Døden og dens årsaker i Norge. 1856-1955, *Samfunnsøkonomiske studier*, SØS 10/1961.
- Statistisk sentralbyrå (1984): Dødeligheten omkring fødselen og i første leveår 1971-1980. *Statistiske analyser* 52.
- Verdens helseorganisasjon (WHO): 1986-1995.

25 år med selvbestemt abort i Norge

Lov om selvbestemt abort ble vedtatt 30. mai 1978 og trådte i kraft året etter. Motstanderne av loven fryktet økte aborttall. 25 år etter at loven ble vedtatt, er aborttallene nedadgående. Dette gjelder spesielt blant tenåringsjenter, hvor dagens abortrate er 30 prosent lavere enn for 25 år siden.

Åsne Vigran og
Trude Lappegård

Abort er lite fremme i samfunnsdebatten i dag. Mange av dagens unge kvinner husker lite av kampen som foregikk på 1970-tallet, og de fleste anser selvbestemt abort som en selvfølgelighet. Det er imidlertid ikke mer enn 25 år siden norske kvinner fikk rett til selvbestemt abort. Mange motstandere av loven var da redd abort skulle bli en lettvinnt løsning for kvinner som ikke ønsket barn. Synkende abortrater tyder på at dette ikke er tilfelle. Hvis en skal oppsummere utviklingen i disse årene, vil et viktig stikkord være *stabilitet*. Den generelle trenden er at det har skjedd små endringer i abortratene. Når en går bak den totale abortraten har det imidlertid skjedd til dels store endringer i de ulike aldersgruppene. Det har også skjedd endringer i forholdet mellom hvem som velger abort, og hvem som velger å føde barn blant de som blir gravide.

I denne artikkelen skal vi se nærmere på utviklingen av abort i Norge og resten av Norden. Vi skal også se på hvilke grupper som tar abort i dag, og hva som kjennetegner disse.

Utviklingen de siste 25 årene

I løpet av 2002 ble det utført 13 500 aborter blant norske kvinner i fruktbar alder, eller omtrent 12,6 aborter pr. 1 000 kvinner i alderen 15-49 år. Dette er det laveste registrerte antall aborter siden lov om selvbestemt abort trådte i kraft i 1979, og representerer en nedgang på mer enn 20 prosent. Denne nedgangen må likevel ses i sammenheng med tallet på kvinner i fruktbar alder. Omtrent halvparten av nedgangen skyldes endringer i alderssammensetningen blant kvinner 15-49 år. Det var flere kvinner i aldersklassene med høy fruktbarhet i 2002, enn det var i 1979.

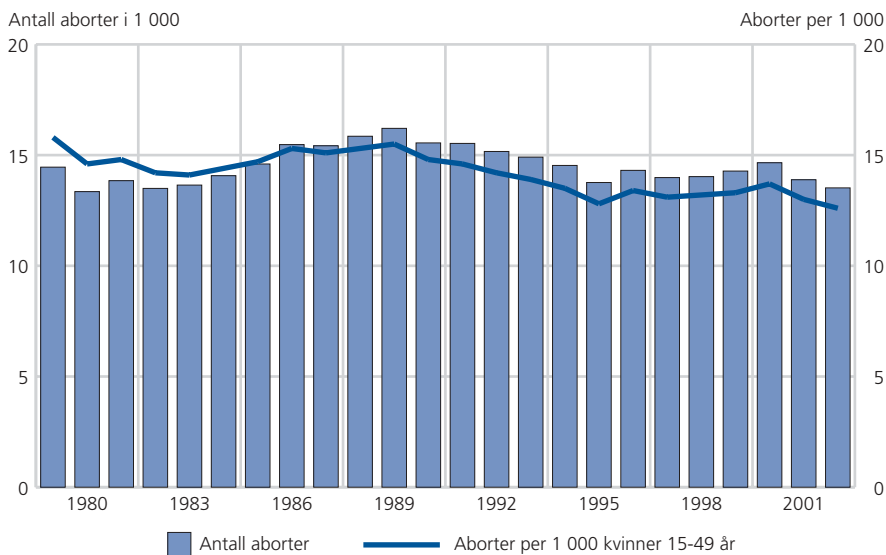
Svangerskapsavbrudd

Lov om selvbestemt abort ble vedtatt og trådte i kraft i 1979. Kvinner har etter innføringen av loven rett til selvbestemt svangerskapsavbrudd innen 12. svangerskapsuke. Det kan også søkes om avbrudd etter 12. uke. Disse sakene blir avgjort i nemnd, og ved avslag, i klagenemnd.

Statistisk sentralbyrå (SSB) mottar løpende kopi av alle meldinger om svangerskapsavbrudd fra sykehusene som foretar svangerskapsavbrudd. Årlig mottas mellom 14 000 og 15 000 meldinger. Meldingen er en del av et skjema som sykehuset fyller ut når kvinner søker om svangerskapsavbrudd. Meldingen som SSB mottar har opplysninger om kvinnens trygdekommune, behandlingsfylke, sivilstatus, alder, yrkessituasjon, tidligere svangerskap, svangerskapsavbrudd og fødsler, samt forhold knyttet til selve svangerskapsavbruddet. Meldingene inneholder ingen opplysninger som kan identifisere enkeltindivider. I statistikken brukes betegnelsen svangerskapsavbrudd om disse inngrepene. Abort er en annen betegnelse for svangerskapsavbrudd. I denne artikkelen har vi valgt å bruke betegnelsen abort, hvor vi kun ser på framprovosert abort (ikke spontanaborter).

Åsne Vigran er rådgiver i Statistisk sentralbyrå,
Seksjon for helsestatistikk (asne.vigran@ssb.no).

Trude Lappegård er forsker i Statistisk sentralbyrå,
Seksjon for demografi og levekårsforskning
(trude.lappegard@ssb.no).

Figur 1. Antall aborter og aborter pr. 1 000 kvinner 15-49 år. 1979-2002¹

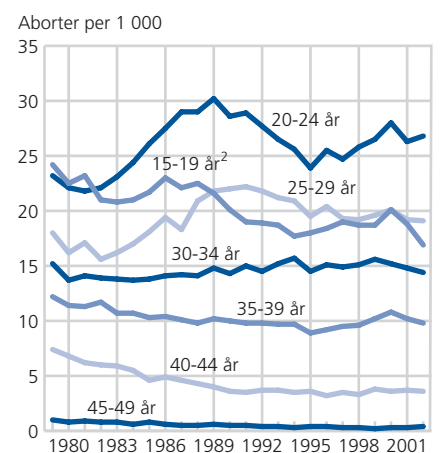
¹ Oppgaver for Finnmark for 4. kvartal 2002 mangler, totaltallet er derfor beregnet.
Kilde: Svangerskapsavbrudd.

Figur 1 viser utviklingen i totalt antall aborter og antall aborter pr. 1 000 kvinner i fruktbar alder siden innføringen av lov om selvbestemt abort. Figuren viser at det har vært noe bevegelse både i aborttallene og abortratene de siste 25 årene. Gjennom hele 1980-tallet økte tallet på aborter. Det høyeste antallet utførte aborter ble registrert i 1989, deretter har antallet gått langsomt nedover. Også abortratene viste en svakt økende tendens fra 1980 fram til 1989, men har siden gått ned. Utviklingen på 1990-tallet og inn i nytt årtusen har, med unntak for enkelte år, vist en jevn nedgang, både i det totale aborttallet og sett i forhold til abortratene. Det totale antallet aborter som utføres hvert år, er likevel forbausende stabilt. Differansen i antall mellom toppåret 1989 og bunnåret 2002 er i underkant av 2 700. Sammenligner man abortraten for landet som helhet, er differansen mellom høyeste og laveste rate 3,2. Det stabile nivået av aborter i Norge i årene med selvbestemt abort, kan være en indikasjon på at abort alltid vil være nødvendig for en del kvinner. Kvinner i ulike aldre vil imidlertid ha ulike grunner for sine valg. Hvilken livsfase kvinnen er i vil antagelig ha stor betydning for om hun velger å gjennomføre et svangerskap eller ikke.

Gjentatte aborter er ikke svært utbredt. Av dem som tok abort i 2001 var det 34,1 prosent som hadde gjennomgått en eller flere aborter tidligere. Dette er noe høyere enn for drøye 10 år siden (i 1989 var andelen 28,9 prosent). Av dem som hadde tatt abort tidligere, var det 70 prosent som kun hadde gjennomført en abort tidligere.

Flest aborter blant de yngste

Figur 2 viser utviklingen i abortrater etter kvinnens alder. Abortratene er lavest i de eldste aldersgruppene og høyest i de yngste aldersgruppene. Blant kvinner over 40 år har abortraten gjennom de siste 25 årene vært relativt lav, men likevel konstant synkende. En forklaring på at kvinner tar abort såpass sent i livet kan være mulighetene for fosterskader. En annen

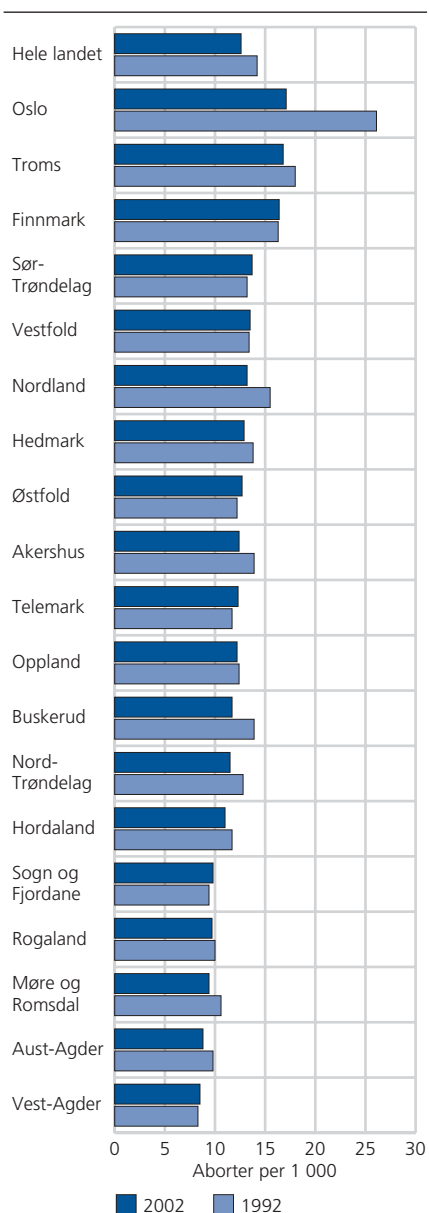
Figur 2. Aborter pr. 1 000 kvinner i ulike aldersgrupper. 1979-2002¹

¹ For 1994 og 1995 finnes bare tall for svangerskapsavbrudd etter kvinnens fødselsår. Svangerskapsavbrudd per 1 000 kvinner i 5-års aldersgrupper er derfor beregnet ved interpolasjon mellom fødselsår.

² Svangerskapsavbrudd blant kvinner i alder under 20 år per 1 000 kvinner 15-19 år.

Kilde: Svangerskapsavbrudd.

Figur 3. Aborter pr. 1 000 kvinner 15-49 år, etter kvinnens bostedfylke. 1992 og 2002¹

¹ Oppgavene for Finnmark, 4. kvartal 2002 mangler. I tabellene for 2002 er årstallene for Finnmark beregnet på grunnlag av registrerte tall for 1.-3. kvartal og beregnede tall for 4. kvartal basert på erfaringer fra tidligere år.

Kilde: Svangerskapsavbrudd.

forklaring kan være sviktende prevensjon, og at de allerede har fått de barna de ønsker. Prevensjonsmetodens sikkerhet har betydning for uplanlagte svangerskap, og har på denne måten betydning for antall svangerskapsavbrudd (St.Meld. 16:1995-96).

Blant kvinner i 30-årene har abortraten vært svært stabil. Blant kvinnene mellom 30-34 år har abortraten vært om lag 15 pr. 1 000 kvinner gjennom hele 25-årsperioden. Blant kvinnene mellom 35-39 år har abortraten ligget nokså jevnt rundt 10 pr. 1 000 kvinner.

For kvinner i 20-årene har utviklingen vært noe annerledes enn for de over 30 år. På slutten av 1970 årene gikk abortratene ned, for deretter å øke gjennom 1980-tallet. Ratene har nå beveget seg nedover igjen, men ligger ganske stabilt på et noe høyere nivå enn først på 1980-tallet. At abortratene for denne aldersgruppen ligger høyere enn for 20 år siden, må ses i sammenheng med endringene i familiemønsteret. Flere kvinner utsetter familielivet til de er ferdig med utdanningen. Mange ønsker dermed ikke å gjennomføre et svangerskap før de har etablert seg i arbeidslivet etter utdanning (Lappegård 2000).

Fortsatt store regionale forskjeller

Selv om aborthyppigheten gjennomgående har sunket siden slutten av 1980-tallet, er det fortsatt store variasjoner i aborthyppighet fylkene imellom. I 2002 lå Oslo på topp med 17,1 aborter pr. 1 000 kvinner i alderen 15-49 år, med Vest-Agder i den andre enden av skalaen med 8,5 aborter pr. 1 000 kvinner i samme alder. Oslo har, med unntak av enkelte år, hatt den høyeste aborthyppigheten siden slutten av 1980-tallet. Tett bak følger Finnmark og de andre nordligste fylkene. Den laveste aborthyppigheten finner vi alle år i Agder-fylkene og på Vestlandet. Abortraten i Vest-Agder lå i 2002 om lag 32 prosent under gjennomsnittet for landet, som var 12,6. Dersom man sammenligner tall for fylkene for 1992 og 2002, ser man at forskjellene fylkene imellom viser samme tendens i 1992 som i 2002. Felles er at andelen aborter gjennomgående er noe lavere i 2002 enn i 1992, med unntak av enkelte av fylkene der hyppigheten hele tiden har vært lav.

Det kan være flere forklaringer på forskjellen i aborthyppighet mellom fylkene. Ulike holdninger til familiedannelse og seksualitet kan bidra til de forskjellene vi ser. I ulike deler av landet er det kulturforskjeller i tradisjoner knyttet til tidlig giftermål, og kirkens plass i lokalsamfunnet vil antagelig også spille en sentral rolle. I kystfylkene i sør og vest hvor aborthyppigheten er lavest, har familiemønsteret vært mer tradisjonelt, og vi finner også generelt høyere fruktbarhet enn i andre fylker. Nord i landet finner vi imidlertid både høy aborthyppighet og høy fruktbarhet.

Abort eller fødsel?

Når kvinner blir gravide, står de overfor valget om de skal beholde barnet eller ta abort. I løpet av de 25 årene Norge har hatt selvbestemt abort, har rundt hvert femte svangerskap endt i en abort. Dette bildet har vært svært stabilt. Når vi ser på utviklingen i de ulike aldersgruppene, har det skjedd flere interessante endringer.

Færrest svangerskap ender i abort i aldersgruppene 25-29 år og 30-34 år. At andelen har vært lav i hele perioden i disse aldersgruppene, er ikke overraskende, siden dette er de aldersgruppene hvor fruktbarhetsnivået er høyest.

Andelen svangerskap som ender i abort i aldersgruppen 35-39 år, har gått ned, og nivået er i dag under gjennomsnittet for alle kvinnene. Det utsatte fruktbarhetsmønsteret gjør at flere kvinner i denne aldersgruppen fortsatt ikke har fått de barna de ønsker seg.

Mens det for kvinner over 25 år har vært en nedgang i andelen svangerskap som ender i abort, har det i de yngste aldersgruppene vært en økning. Det er imidlertid stor forskjell i nivået mellom aldersgruppene 15-19 år og 20-24 år. For kvinner tidlig i 20-årene ender tre av ti svangerskap i abort, mens over seks av ti svangerskap ender i abort blant tenåringsjentene. For tenåringsjentene er det altså flere svangerskap som ender i abort enn i en fødsel. At det er en økning i andelen svangerskap som ender i abort i de yngste aldersgruppene, må også ses i sammenheng med endringer i fruktbarhetsmønsteret hvor stadig flere venter lenger før de får sitt første barn.

Aborter blant tenåringer på vei ned

Ifølge undersøkelser som er gjort av NOVA i 2003 og tidligere, har gjennomsnittlig seksuell debutalder blant ungdom gått noe ned de siste 10 årene. Jenters debutalder er nå 16,7 år, en nedgang på om lag ett år sammenlignet med en tilsvarende undersøkelse gjort for 10 år siden (NOVA 2003). Samtidig som tenåringsjenter blir seksuelt aktive tidligere, er tenåringsmødre et stadig sjeldnere syn. I 1982 ble 22 av 1 000 kvinner i alderen 15-19 år mødre. 20 år senere er det samme tallet nede i 10. Også abortraten blant tenåringer er synkende (se figur 2). I 1982 var abortraten blant tenåringer 21,0, mens den i 2002 var sunket til 16,9. Det ser altså ut til at fødselsraten for tenåringer har gått kraftigere ned enn abortraten i de siste 20 årene. Selv om aborthyppigheten har gått ned, er det som vi så over flere som velger abort når de blir gravide. Det har altså blitt mer vanlig at svangerskap ender med abort når man blir uønsket gravid som tenåring.

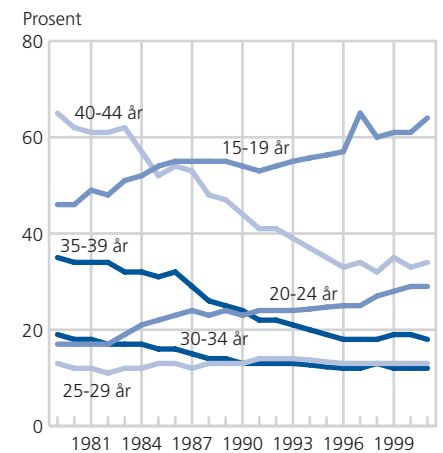
Den synkende andelen tenåringsmødre kan ses både som et utslag av økt opplysning, og som et resultat av økt bruk av prevensjonsmidler. Målgruppen for handlingsplanen som ble satt i gang i 1995 var ungdom og voksne i alderen 13-25 år. En rekke opplysningstiltak i forhold til prevensjonsbruk ble satt i gang, rettet både mot den enkelte og mot utsatte grupper. I 1985 brukte 164 av 1 000 kvinner mellom 15 og 44 år p-piller. I 2001 var det samme tallet økt til 237. Det finnes ikke tall for hvem som bruker p-piller, men en kan anta at brukerfrekvensen er høyest blant yngre kvinner som ikke har barn.

Aborthyppigheten blant tenåringer ser ut til å være synkende for de fleste fylker hvis man betrakter utviklingen de siste fire årene. Det er i Oslo og de tre nordligste fylkene at flest tenåringer tar abort sett i forhold til antall jenter i alderen 15-19 år.

Jenter i 20-årene

Situasjonen for jenter i 20-årene er annerledes enn for tenåringer. Flere av dem lever i parforhold og flere er seksuelt aktive. De er i en fase av livet hvor de fullfører utdanning, etablerer seg på arbeidsmarkedet og må ta viktige avgjørelser om parforhold, familiedanning og forelderskap (Knudsen mfl. 2003). Kvinner i 20-årene er den gruppen som andelsmessig får utført flest aborter, både i forhold til det totale antall utførte aborter og som andel av kvinner i samme alder. I overkant av 26 pr. 1 000 i alderen 20-24 år

Figur 4. Andel aborter av alle svangerskap¹ i ulike aldersgrupper. 1979-2001²

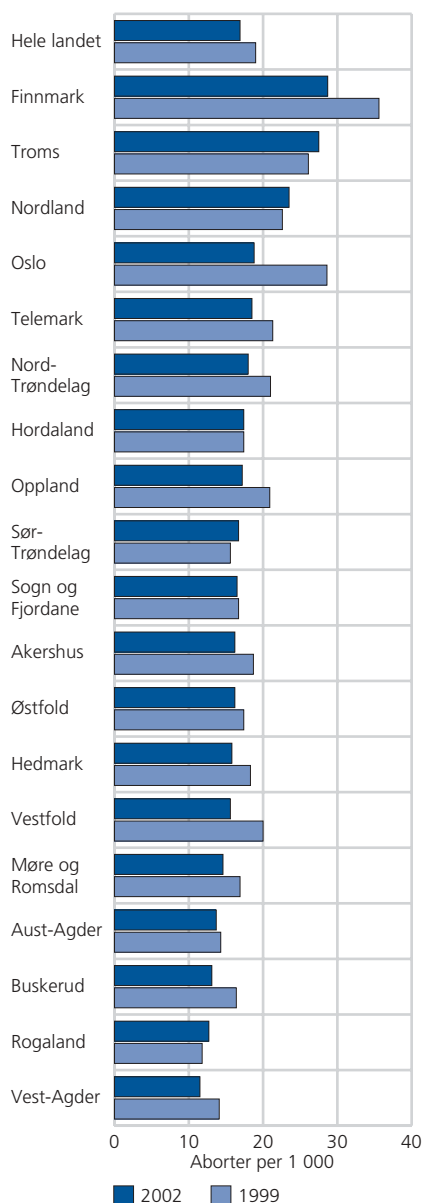

¹ Svangerskap er her summen av antall fødte plus antall svangerskapsavbrudd.

² For 1994 og 1995 finnes bare opplysninger om kvinnens fødselsår. Antall aborter innen hver aldersgruppe kan derfor ikke oppgis.

Kilde: Svangerskapsavbrudd.

Figur 5. Aborter blant tenåringer -19 år pr. 1 000 kvinner 15-19 år, etter bostedsfylke. 1999 og 2002¹

¹ Oppgavene for Finnmark, 4. kvartal 2002 mangler. I tabellene for 2002 er årstallene for Finnmark beregnet på grunnlag av registrerte tall for 1.-3. kvartal og beregnede tall for 4. kvartal basert på erfaringer fra tidligere år.
Kilde: Svangerskapsavbrudd.

gjennomgikk en abort i 2002. Blant dem som var mellom 25-29 var det samme tallet under 20 pr. 1 000.

Familiemønsteret har endret seg, og andelen jenter som får barn tidlig i 20-årene har gått kraftig ned i løpet av de siste 25 årene. For 25 år siden hadde nærmere 60 prosent av alle jenter fått barn da de fylte 25 år. I dag er det kun litt over 30 prosent som har det. Den tendensen vi ser ellers i samfunnet, nemlig at kvinner under 30 år utsetter etablering, ser også ut til å speiles i aborthyppigheten.

En liberalisering av lov om svangerskapsavbrudd ble innført i alle de nordiske landene i løpet av 1970-tallet. Abortraten har, med unntak av Island, gått ned i alle landene etter at loven ble innført. De nordiske landene er gode eksempler på at enklere tilgang til abort ikke har ført til økte abortrater. Samtidig med liberaliseringen av abortloven ble det iverksatt tiltak for å forebygge uønsket graviditet, det ble innført obligatorisk seksualundervisning i skolen og det ble iverksatt tiltak for å forbedre tilgangen til prevensjon (Knudsen mfl. 2003).

Hvorfor velger kvinner abort?

I 1989 fant man den høyeste aborthyppigheten blant kvinner mellom 20-24 år med 30,2 avbrudd pr. 1 000 kvinner (Kristiansen 1991). Fortsatt har kvinner i denne aldersgruppen den høyeste hyppigheten, men nivået er over 10 prosent lavere. Også for de øvrige aldersgruppene under 30 år viser tallene en nedgang i hyppighet, mens nedgangen for gruppene over 30 år er langt mindre. Nær to tredjedeler av dem som fikk utført abort, var under 30 år. Blant de aller yngste har hyppigheten av abort gått ned med over 20 prosent siden 1989.

Hvorvidt en gravid kvinne velger å føde barnet eller velger å få utført en abort, vil ha sammenheng med flere faktorer som kan ha ulik betydning. Dette kan for eksempel være sivilstatus, forholdet til barnets far, utdannings- eller yrkessituasjon, økonomiske forhold, hvorvidt man har barn fra før og ønsker ett til, kvinnens alder og kvinnens og barnets helse. I tillegg vil kvinnens holdning til abort som en mulig løsning også spille en vesentlig rolle. I det følgende skal vi se nærmere på noen av de nevnte faktorene. Det er viktig å understreke at flere ulike årsaker antagelig spiller inn i de fleste tilfeller, alt etter kvinnens alder. En antagelse er at kvinner over 30 år hovedsakelig tar abort fordi de har de barna de ønsker seg. En annen antagelse er at de yngre kvinnene tar abort fordi de er i en livssituasjon hvor de ennå ikke ønsker barn.

Kvinnens sivilstatus

Av de som fikk utført abort i 2002, var i overkant av 20 prosent gift, 23 prosent var samboende, mens 54 prosent var enslige. Denne sammensetningen av sivilstatus blant kvinner som tar abort har i liten grad endret seg siden slutten av 1980-tallet. I 1989 var to av ti kvinner gift, mens litt mer enn en av ti kvinner var samboende (Kristiansen 1991), nå er mer enn to av ti samboende. I løpet av 1990-tallet ser det altså ut til at flere kvinner som tar abort, lever i samliv. Dette må ses i sammenheng med kvinnens alder. Hvis vi sammenligner alderssammensetningen blant dem som fikk utført abort i 1979 med tilsvarende tall for 2002, viser den at de som fikk utført abort i 2002 var noe eldre enn tilsvarende i 1979.

Flere barnløse tar abort

Blant de 13 800 kvinnene som fikk utført abort i 2001 var litt under halvparten barnløse, 20 prosent hadde ett barn, mens 30 prosent hadde to eller flere barn. Figur 7 viser at det er en klar sammenheng mellom kvinnens alder og hvor mange barn de har når de tar abort. Andelen barnløse er høyest blant de yngste kvinnene. Blant kvinnene som var over 30 år var et klart mindretall av de abortsøkende barnløse. I 1979 var 42 prosent av de abortsøkende barnløse (St.meld. 16:1995-96). Andelen som var barnløse ved første abort har altså økt med i overkant av 16 prosent. Økningen i andelen barnløse blant de abortsøkende kan skyldes endringene i familiemønsteret, som gjør at flere venter lenger før de får sitt første barn.

Årsakene til at kvinner velger å ta abort, kan være mange. Vi skal i det følgende se på sammenhengen mellom kvinnenes sivilstatus og hvorvidt de har barn fra før. I figur 8 ser vi at andelen som har barn fra før er høyest blant dem som er gift og lavest blant de enslige. Kun en av ti av de gifte er barnløse, mens 6 av 10 av de enslige er barnløse.

Det er et noe ulikt mønster blant gifte og samboende kvinner. For det første er det en høyere andel barnløse blant de samboende som tar abort enn blant de gifte. For det andre er det en lavere andel ettbarnsmødre blant de gifte som tar abort enn blant de samboende. Majoriteten av de samboende som tar abort har med andre ord ingen eller ett barn, mens majoriteten blant de gifte enten har to eller flere barn. Dette må ses i sammenheng med at de samboende gjennomgående er yngre enn de gifte. Mange velger også å leve i samboerskap en stund før de gifter seg. De gifte vil dermed ha kommet lengre i sin familieetablering enn de samboende. De kan også i større grad ha fått de barna de ønsker seg, og velger abort framfor ett barn til, kanskje både av økonomiske og helsemessige årsaker.

Mange samboende vil i større grad fortsatt være under utdanning, og dermed ikke være etablert i arbeidsmarkedet, og ønsker å utsette tidspunktet for når de får barn.

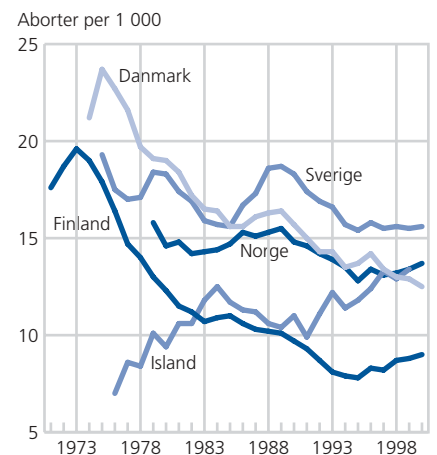
Yrkesaktivitet eller skolegang som årsak til abort

Figur 9 viser at mer enn halvparten av alle kvinnene arbeidet, enten heltid eller deltid, på tidspunktet da aborten ble utført. Jo høyere alder, jo flere i arbeid. Vi har tidligere i denne artikkelen antydnet at en av årsakene til at de yngste kvinnene tar abort, er at de er under utdanning og at de dermed ønsker å utsette tidspunktet for når de får barn. I denne figuren ser vi at i aldersgruppen 20-24 år er faktisk mer enn en tredjedel av kvinnene i arbeid på heltid. Skolegang eller studier er ikke alene avgjørende for at kvinner velger abort. Samtidig er det slik at en del kvinner tidlig i 20-årene ikke har en stabil tilknytning til arbeidslivet og at en del veksler mellom arbeidsliv og studier i en periode. Dette kan medføre at en graviditet ikke passer, verken tidsmessig eller økonomisk.

25 år med selvbestemt abort

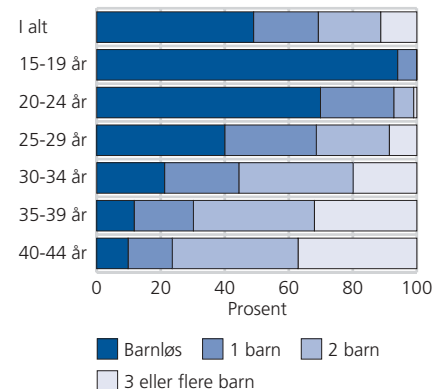
I denne artikkelen har vi sett nærmere på utviklingen i abort i de 25 årene Norge har hatt selvbestemt abort. Selv om det har vært noen bølger opp og ned, har aborthyppigheten vært svært stabil så lenge loven har vært gjeldende. I gjennomsnitt tok rundt 13 kvinner av en gruppe på 1 000 kvinner i alderen 15-49 år abort, og hvert femte påbegynte svangerskap endte i

Figur 6. Aborter pr. 1 000 kvinner 15-49 år i nordiske land. 1971-2000

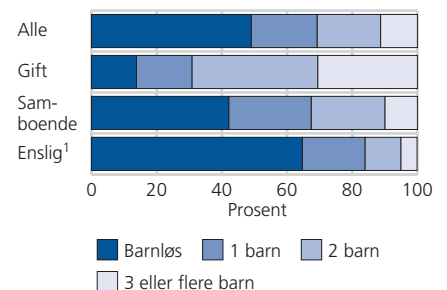
Kilde: Svangerskapsavbrudd.

Figur 7. Aborter, etter kvinnens alder og barn fra før. 2001

Kilde: Svangerskapsavbrudd.

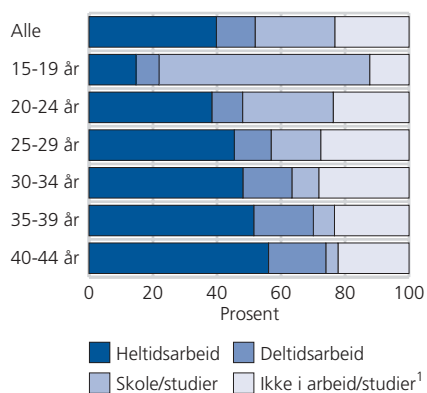
Figur 8. Aborter, etter kvinnens sivilstatus og barn fra før. 2001

¹ Kategorien enslig inneholder personer registrert som ugift/enslig, skilt/separert, enke og annet.

Kilde: Svangerskapsavbrudd.

Figur 9. Aborter, etter kvinnens alder og hovedaktivitet. 2001

¹ Sammensatt av kategoriene: Hjemmearbeid, permittert/arbeidsledig, ufør, sykmeldt og annet.
Kilde: Svangerskapsavbrudd.

Referanser

Knudsen, L. mfl. (2003): Induced abortion in the Nordic countries: Special emphasis on young women. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica* 2003;82: 257-268

Kristiansen, Jan Erik (1991): Økende abort-hyppighet? *Samfunnsspeilet*, 1, 1991.

Lappegård, Trude (2000): Sex, men ikke barn. *Samfunnsspeilet*, 6, 2000.

NOVA (2003): Ung i Norge 2002, www.nova.no/fou/unginorge2002.htm#Resultater

St.meld. nr 16 (1995-96): *Om erfaringer med lov om svangerskapsavbrudd mv.*

abort. Bak disse tallene har det skjedd endringer i de ulike aldersgruppene – endringer som i hovedsak må ses i sammenheng med endringer i fruktbarhetsmønsteret.

Årsaken til at en kvinne velger abort er sammensatt og kompleks, og må ses i sammenheng med hvilken livsfase hun befinner seg i. En antagelse var at kvinner over 30 år i hovedsak tar abort fordi de har de barna de ønsker seg, og en annen antagelse var at yngre kvinner tar abort fordi de er i en livssituasjon hvor de ikke ønsker seg barn.

De yngre kvinnene som tar abort er i større grad barnløse enn de eldre kvinnene, og det er en høyere andel barnløse blant enslige. Mange av de unge som tar abort er også under utdanning. Mye tyder på at muligheten for abort for de unge kvinnene også brukes som et middel for å utsette tidspunktet for når de skal etablere familie med barn. Majoriteten av kvinnene over 30 år har to eller flere barn, og er yrkesaktive. For denne gruppen er det mye som tyder på at muligheten for abort også brukes som et middel for å bestemme det antall barn de ønsker seg.

Hvorvidt en skal ta abort eller ikke, er ingen enkel avgjørelse. De aller fleste som tar abort gjør da også dette kun én gang. Uønsket svangerskap og kvinners fruktbarhetsatferd er to sider av samme sak. Fra et samfunnsperspektiv ønsker vi at norske kvinner skal få barn, men vi ønsker også at de skal få barn når de ønsker at de skal komme. Uønsket svangerskap er et helseproblem, og det er en viktig målsetting at antallet er så lavt som mulig. Redusert aborthyppighet blant tenåringsjenter er et godt eksempel på at tiltak rettet mot bestemte grupper er vellykket.

Det stabile nivået av aborthyppigheten i de 25 årene Norge har hatt selvbestemt abort, tyder på at det er et behov for mulighet for abort, uavhengig av endringer i holdninger til abort og seksualitet, og tilgang til prevensjon.

Store forskjeller i innvandreres utdanningsnivå

Blant innvandrere fra blant annet Filippinene, Polen, Russland og India er det en langt større andel med høyere utdanning enn blant andre bosatte i Norge. Innvandrere fra en del andre land kommer dårligere ut, og fra noen land er det mange kvinner som taper i utdanningskappløpet. En av fire kvinner fra Filippinene har høyere utdanning (30-44 år), mens mindre enn en av ti kvinner fra Pakistan, Thailand, Tyrkia og Marokko har høyere utdanning.

Innvandrerbefolkningen i Norge er ikke en homogen gruppe. Det eneste en del av dem har til felles, er at foreldrene ikke er født i Norge. Der er derfor ikke så interessant å se på innvandreres utdanningsnivå under ett. For det første er det store forskjeller mellom innvandrere fra *forskjellige land*. Ser vi på innvandrere under ett, er ikke bildet så veldig annerledes enn det vi finner i befolkningen totalt sett, mens det mellom grupper med ulik landbakgrunn er store forskjeller i utdanningsnivå. For det andre er det store forskjeller i *aldersfordeling* i gruppene. Vi har derfor valgt å se på utdanningsnivået innenfor ulike aldersgrupper. Det er kanskje først og fremst aldersgruppen 30-44 år som er interessant. Dette er personer som har hatt mulighet til å være med på utdanningsrevolusjonen, og som samtidig er gamle nok til at de fleste har fullført utdanningsløpet. Til slutt i artikkelen foretar vi også en sammenlikning av utdanningsnivå i aldersgruppen 16-24 år.

15 prosent med liten eller ingen utdanning fra ikke-vestlige land

Blant innvandrere fra ikke-vestlige land i alderen 30-44 år, er det minst 15 prosent som ikke har utdanning utover grunnskolenivå. Blant innvandrere fra vestlige land er det en vesentlig mindre andel med liten eller ingen utdanning, 8 prosent. Ser vi på det samlede utdanningsnivået i Norge, er det svært få som ikke har noen utdanning (0,1 prosent). 9 prosent har utdanning på grunnskolenivå. Både blant vestlige og ikke-vestlige innvandrere er det ca. 20 prosent vi mangler utdanningsopplysninger for. *I totalene som prosentandelene er regnet ut fra, er de uoppgitte med. Prosentene er derfor å regne som minimumstall. Dette gjelder hele artikkelen.*

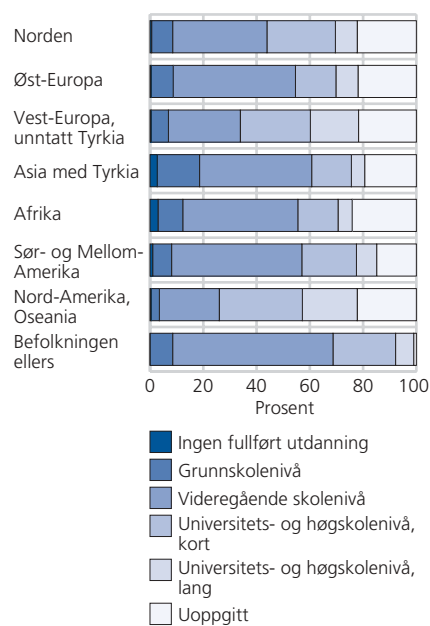
Vi mangler utdanningsopplysninger om mange nyankomne

Tallene er basert på registeropplysninger, men det ble i 1999 gjennomført en spørreskjemaundersøkelse for å forbedre statistikken (Statistisk sentralbyrå 1999). Frafallet ble fulgt opp nøye, og det viste seg at det var vanskeligst å få inn svar fra gruppen som ikke hadde utdanning ut over grunnskolenivå, og for de som var ankommet rett før undersøkelsen ble holdt. Etter 1999 er det ikke foretatt undersøkelser for å oppdatere registeropplysningene. Vi mangler dessverre utdanningsopplysninger om mange innvandrere (21 prosent). Andelen med "uoppgitt" utdanningsnivå varierer mye med landbakgrunn, og er størst for personer med Irak (53 prosent) og Somalia (39 prosent) som landbakgrunn. Uoppgittandelen er tatt med i grunnlagstabellene og figurene som egen gruppe. Blant dem som har bodd relativt kort tid i Norge, er andelen med "uoppgitt" størst. Halvparten av de med "uoppgitt" har botid på 0-2 år, altså de som har kommet til landet etter at spesialundersøkelsen ble gjennomført. I landgrupper med relativt mange nyankomne vil derfor uoppgittandelen være spesielt stor. Oversikten over høyeste fullførte utdanning som presenteres her, er derfor minimumstall. Prosentene gjelder andeler av totalen, inklusive de med

Benedicte Lie

Benedicte Lie er førstekonsulent og koordinator for innvandrrelatert statistikk i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårstatistikk (benedicte.lie@ssb.no).

Figur 1. Innvandrerbefolkningen 30-44 år, etter høyeste fullførte utdanning og landbakgrunn, gruppert etter verdensregion. 2001. Prosent

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Innvandringsgrunn

har mye å si i forhold til forskjellene i utdanningsnivå. Innvandrere fra vestlige land kommer ofte fra ressursmessig gunstigere forhold, og ofte nettopp i forbindelse med jobber som krever en viss utdanning, men mange også for å få midlertidig arbeid som ikke krever spesielle kvalifikasjoner. Blant innvandrere fra ikke-vestlige land har mange kommet som arbeidsmigranter før innvandringsstoppen i 1974. Arbeidsmigranter fra ikke-vestlige land har som regel lav utdanning, og de fleste vil nå være over 44 år. Om lag halvparten av ikke-vestlige innvandrere har kommet som flyktninger. Blant flyktningene er det politiske flyktninger som ofte har høy utdanning, og blant flyktninger fra land i tredje verden er det også ofte store andeler med lav utdanning, eller med dårlig dokumentasjon av utdanningen sin.

Bare i aldersgruppen 30-44 år er det minst 1,6 prosent av innvandrerne som ikke har fullført grunnskoleutdanning. Det er imidlertid en god del personer i innvandrerbefolkningen vi mangler utdanningsopplysninger om (21 prosent). Det er grunn til å tro at de med uoppgitt utdanning ville fordelt seg slik at mønsteret og forskjellene mellom ikke-vestlige og vestlige innvandrere forsterkes.

Mange innvandrere fra vestlige land med høy utdanning

Vi finner tilsvarende forskjeller i den andre enden av utdanningskalaen. 30 prosent av befolkningen i alderen 30-44 år har høyere utdanning. Blant innvandrere fra vestlige land er det en enda større andel som har høyere utdanning, hele 39 prosent. Blant innvandrere fra ikke-vestlige land er andelen betydelig lavere. 21 prosent har høyere utdanning. Andelen med høyere utdanning er med andre ord omtrent halvparten av det vi finner for innvandrere fra vestlige land.

Av personer utenfor innvandrerbefolkningen i alderen 30-44 år utgjør de med utdanning på videregående-skole-nivå den absolutt største gruppen (60 prosent). 24 prosent har såkalt kort høyere utdanning, av normal varighet ett til fire år. I innvandrerbefolkningen utgjør personer med videregående skole som høyeste fullførte utdanning en mye mindre andel. Utdanningsnivået i innvandrerbefolkningen er med andre ord mye mer sammensatt enn i befolkningen ellers (figur 1).

Blant noen ikke-vestlige grupper er det flere med høyere utdanning enn blant ikke-innvandrere

Vi ser av figur 1 at det blant vestlige innvandrere er vanligere å ha høyere utdanning enn blant ikke-innvandrere. Selv om gjennomsnittlig utdanningsnivå blant innvandrere er lavere blant ikke-vestlige innvandrere totalt sett, er det store forskjeller i utdanningsnivå blant innvandrere fra ikke-vestlige land. Selv om inndelingen vestlig/ikke-vestlig landbakgrunn avdekker forskjeller i utdanningsnivå, er det også store forskjeller innenfor disse grovt inndelte gruppene. Ser vi i forhold til verdensregion, er det blant innvandrere fra Asia (med Tyrkia) en finner den største andelen personer som ikke har utdanning utover grunnskolen, hele 19 prosent. Blant innvandrere med bakgrunn fra Afrika er det 12 prosent som ikke har utdanning utover grunnskole. Blant innvandrere fra Sør- og Mellom-Amerika og Vest-Europa er det bare 7 og 8 prosent med så lavt utdanningsnivå. Det er 3 prosent av innvandrerne fra Asia og Afrika som oppgir at de ikke har noen fullført skolegang, mens det for innvandrere fra andre verdensregioner er 1 prosent eller mindre.

Det er også blant innvandrere fra Asia og Afrika vi finner den minste andelen med høyere utdanning. Kun 20 prosent av innvandrere fra Asia og Afrika har høyere utdanning, mens 44 prosent av innvandrere fra Vest-Europa og 52 prosent av innvandrere fra Nord-Amerika og Oseania har høyere utdanning. 18-20 prosent av innvandrere fra vestlige land har lang høyere utdanning, mens blant innvandrere fra Asia og Afrika er det bare 5 prosent med tilsvarende lang utdanning.

Det er imidlertid store forskjeller også blant innvandrere fra Asia, og de andre verdensregionene. For noen grupper fra ikke-vestlige land er andelen med høyere utdanning betydelig. Blant innvandrere fra Filippinene, Polen,

Tallene bak figurene

For de av leserne som ønsker å vite de eksakte grunnlagstallene som ligger bak figurene i denne artikkelen, henviser vi til publisering av statistikken på Internett, se <http://www.ssb.no/utinnv/> (Statistisk sentralbyrå 2003).

Der finner du disse tabellene:

Tabell 1: Personer 30-44 år etter høyeste fullførte utdanning, etter kjønn, innvandringskategori og landbakgrunn. 2001. Prosent

Tabell 2: Personer 16-24 år etter høyeste fullførte utdanning, etter kjønn, innvandringskategori og landbakgrunn. 2001. Prosent

Tabell 3: Personer 16 år og over etter høyeste fullførte utdanning, etter kjønn, innvandringskategori og landbakgrunn. 1.10.2001. Prosent

Russland, India, Kina og Iran er det forholdsvis flere med høyere utdanning enn blant dem som ikke har innvandret (figur 2).

42 prosent av innvandrere fra Filippinene i alderen 30-44 år har høyere utdanning. Det absolutte flertallet i denne gruppen er kvinner (86 prosent). 36 prosent av disse kvinnene har kort høyere utdanning. Mange av dem har sykepleierutdanning.

23 prosent av innvandrere fra Russland har lang høyere utdanning. Dette er mer enn tre ganger så mange som vi finner blant de utenfor innvandrerbefolkningen i samme aldersgruppe. I tillegg er det 30 prosent vi ikke har utdanningsopplysninger om, men det er kanskje ikke så mange av disse som har høyere utdanning.

Av grupper fra enkeltland vi har sett på, er det innvandrere fra Tyrkia, Somalia, Pakistan og Thailand som kommer dårligst ut. Rundt 10 prosent har høyere utdanning. Også her er det mange vi mangler opplysninger om.

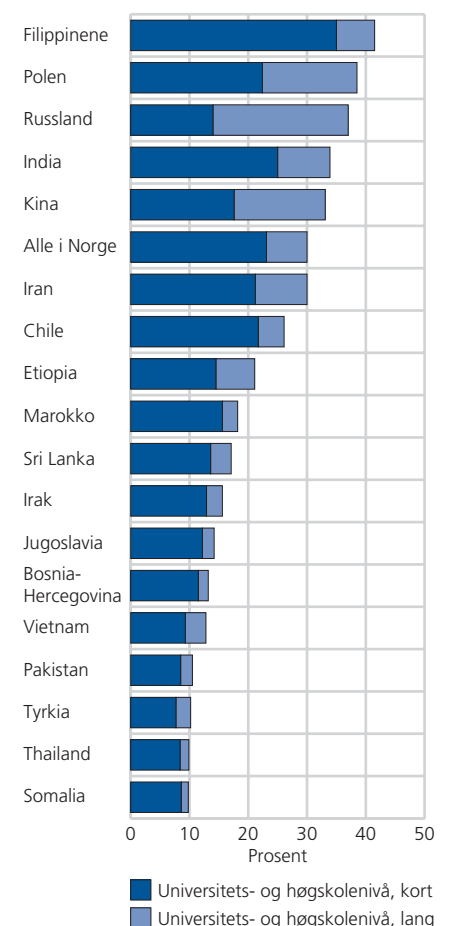
Det er store forskjeller i hvor mange som har lang utdanning blant innvandrere fra vestlige land. Av de gruppene vi har sett på, varierer andelen med lang høyere utdanning veldig. Det er 8 prosent blant førstegenerasjonsinnvandrere fra Sverige som har lang høyere utdanning, og 27 prosent blant tyske førstegenerasjonsinnvandrere. Mange fra Sverige er unge mennesker som kommer for å arbeide som ukvalifisert arbeidskraft i en kort periode. De som kommer fra Tyskland, kommer oftere i forbindelse med arbeid på grunnlag av spesielle kvalifikasjoner og bevisste rekrutteringskampanjer blant høyt utdannede. Andelene med kort høyere utdanning ligger på mellom 22 (Island) og 36 prosent (Storbritannia).

Fra enkelte land har så mye som en tredjedel ingen utdanning utover grunnskole

Ser vi på innvandrere i alderen 30-44 år er det særlig store andeler uten utdanning utover grunnskolen blant innvandrere fra Thailand (40 prosent), Tyrkia (36) og Pakistan (32). I disse gruppene har mer enn en av tre bare grunnskoleutdanning eller ingen utdanning (figur 3).

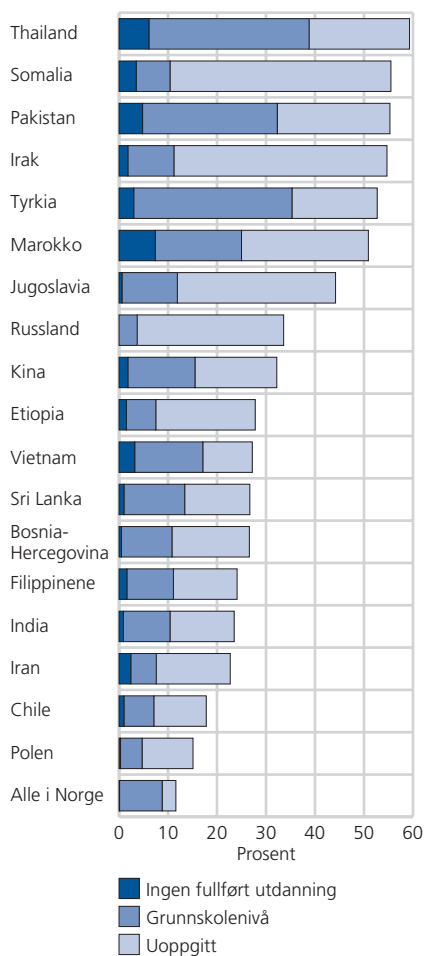
Når det gjelder innvandrere fra Thailand, består denne gruppen nesten utelukkende av kvinner. 1 550 av 1 650 i denne aldersgruppen er kvinner. I løpet av de siste årene har det vært en stor økning i antallet thailandske kvinner som kommer til Norge for å inngå ekteskap med norske menn. Mange av disse har åpenbart lite utdanning i bagasjen.

Figur 2. Innvandrerbefolkningen 30-44 år med høyere utdanning som høyeste fullførte utdanning, etter landbakgrunn. Utvalgte ikke-vestlige land og alle i Norge. 2001. Prosent

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 3. Innvandrerbefolkningen 30-44 år etter høyeste fullførte utdanning og landbakgrunn. Utvalgte ikke-vestlige land og alle i Norge. 2001. Prosent

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Ser vi på innvandrere fra Irak og Somalia, er andelen uten utdanning utover grunnskolen 10-11 prosent, men her er imidlertid andelen med uoppgitt utdanningsnivå stor. Blant en del grupper, og særlig blant dem som har bodd en del år i Norge, er andelen med uoppgitt utdanning betydelig mindre. Dette gjelder for eksempel innvandrere fra Polen, Chile og Vietnam.

Blant innvandrere fra Russland, Polen, Chile, Etiopia og Iran er det svært få som ikke har noen fullført utdanning, og heller ingen stor andel som bare har grunnskole (4-8 prosent). Dette er lavere enn blant personer utenfor innvandrerbefolkningen. Når det gjelder innvandrere fra Chile er utdanningsnivået i det hele tatt svært likt gjennomsnittet i Norge. Blant innvandrere fra Bosnia-Hercegovina og Sri Lanka er det omtrent like mange med utdanning på videregående-skole-nivå som det vi finner utenfor innvandrerbefolkningen.

Mange ikke-vestlige kvinner ikke med i utdanningskappløpet

Fra noen land er det en stor overvekt av kvinner, mens fra andre land er det en viss overvekt av menn. Forskjellene er særlig tydelige i aldersgruppen 30-44 år. Det er forskjeller i utdanningsnivå mellom kvinner og menn, men også store forskjeller kvinnene imellom. Et eksempel ser en blant innvandrerkvinner fra Thailand og Filippinene. Kvinneandelen fra disse landene er 94 og 86 prosent. 42 prosent av kvinnene fra Filippinene har høyere utdanning, mens bare 9,5 prosent av kvinnene fra Thailand har det. Andelen menn fra Filippinene med høyere utdanning lå på et nivå opp mot det kvinnene hadde (37 prosent), mens det blant Thailandske menn var nesten dobbelt så vanlig som blant kvinner å ha høyere utdanning (18 prosent).

Blant personer utenfor innvandrerbefolkningen er det flere kvinner enn menn med høyere utdanning. For innvandrere fra alle vestlige land har kvinner et gjennomsnittlig høyere utdanningsnivå enn menn. For innvandrere fra ikke-vestlige land er det omvendt. Der er det flere menn enn kvinner med liten eller ingen skolegang, men forskjellene er ikke like store.

13 prosent av kvinnene fra Marokko har ingen fullført utdanning. Tallet for mennene er betydelig lavere, men likevel høyt i forhold til de andre uten innvandringsbakgrunn, og i forhold til andre grupper av innvandrere. Forskjellene i utdanningsnivå mellom kvinner og menn er størst blant innvandrere fra Asia og Afrika. Det er 23 prosent av kvinner med landbakgrunn fra Asia (i alderen 30-44 år) som har fullført utdanning på grunnskolenivå eller mindre. For menn i denne gruppen er det tilsvarende tallet 15. Her er forskjellen altså 8 prosentpoeng når det gjelder andel uten utdanning utover grunnskolen. Blant innvandrere fra Afrika ligger forskjellen mellom kvinner og menn på 9 prosentpoeng. For alle landene vi har sett på, utenom Kina, Russland og India, er andelen med ingen eller kun grunnskoleutdanning større blant kvinner enn blant menn.

Om lag 40 prosent av kvinnene fra Tyrkia, Thailand, Marokko og Pakistan har ikke utdanning utover grunnskolen. I flere av disse gruppene kommer også mennene dårlig ut, men ikke like dårlig som kvinnene. Størst er forskjellen mellom kvinners og menns utdanning blant innvandrere fra Marokko. Det er også store forskjeller blant innvandrere fra Thailand, Pakistan og Tyrkia. Vi finner mange land fra den muslimske verden blant disse, men også andre land (Vietnam og Thailand). For andre muslimske land er forskjellene relativt små (Iran, Bosnia-Hercegovina, India, Filippinene).

Unge med innvandringsbakgrunn fortsetter skolegangen

Ser vi på aldersgruppen 16-24 år, er det svært få som ikke har fullført noen utdanning. For de fleste grupper er det mellom 0,0 og 0,7 prosent som ikke har fullført grunnskole. Unntaket er unge personer med landbakgrunn fra Somalia. Her er det 1,1 prosent som ikke har fullført noen utdanning, og igjen er det kvinnene som kommer dårligst ut. Bare 0,4 prosent av somaliske menn i alderen 16-24 år har ikke fullført grunnskoleutdanning, mens tallet er 2,1 prosent for somaliske kvinner. Dette er minimumstall idet det er mange vi mangler utdanningsopplysninger om.

For aldersgruppen 16-24 år mangler vi utdanningsopplysninger om 26 prosent av førstegenerasjonsinnvandrere fra ikke-vestlige land, men blant personer født i Norge med to utenlandsfødte foreldre, er andelen med uoppgitt betydelig mindre (7 prosent).

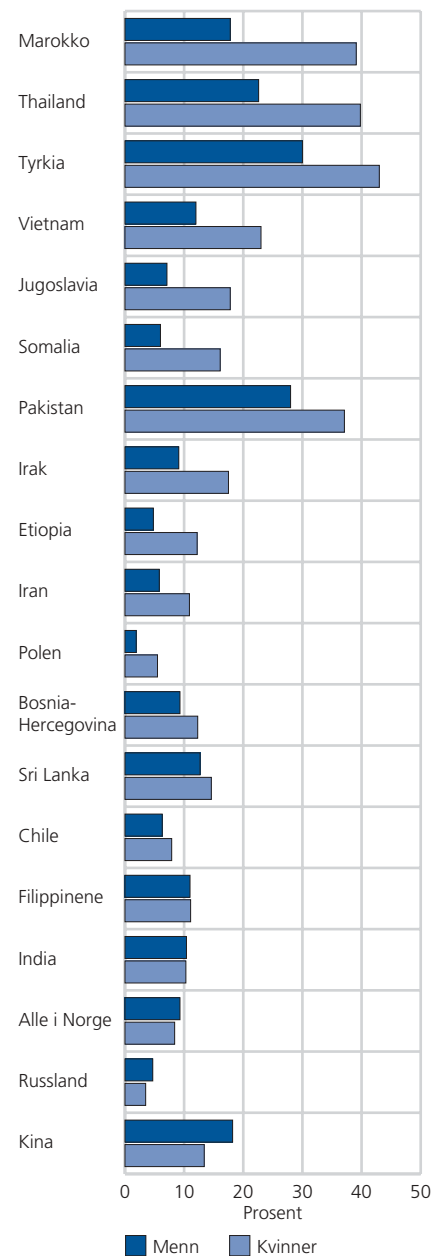
Også i denne aldersgruppen kommer innvandrere med landbakgrunn fra vestlige land bedre ut av det med hensyn til utdanningsnivå enn innvandrere med bakgrunn fra ikke-vestlige land. Blant innvandrere fra vestlige land er andelen med uoppgitt utdanningsnivå 42 prosent, og blant ikke-vestlige er den 22 prosent. Blant innvandrere i alderen 16-24 er det de med landbakgrunn fra Asia og Afrika som har gjennomsnittlig lavest utdanningsnivå. Det er færrest med høyere utdanning, og flest med ingen fullført utdanning eller bare grunnskoleutdanning.

Barn av innvandrere er yngre enn befolkningen ellers

Det er ikke mange som har rukket å gjøre seg ferdig med lang høyere utdanning før fylte 25 år. Det er imidlertid en del som har fullført kort høyere utdanning. Den største andelen finner vi i gruppen av personer som ikke defineres som innvandrere. Her er andelen 8 prosent, mens den er 6 for innvandrere med bakgrunn fra vestlige land, og 3 for innvandrere fra ikke-vestlige land. I den sistnevnte gruppen kommer personer født i Norge så vidt bedre ut enn førstegenerasjonsinnvandrere. Blant personer født i Norge med to utenlandsfødte foreldre, er gjennomsnittsalderen lavere enn i de andre gruppene. Det må en ha i tankene når vi sammenlikner utdanningsopplysningene. Ikke like mange vil ha rukket å fullføre videregående utdanning, og enda færre vil ha rukket å fullføre høyere utdanning. Likevel ser vi at andelen som har fullført grunnskoleutdanning og videregående utdanning, ikke ligger så mye under det vi finner for personer utenfor innvandrerbefolkningen (89 mot 91 prosent). I befolkningen ellers har 8 prosent i denne aldersgruppen fullført kort høyere utdanning, mens 4 prosent av barn av innvandrere har gjort det. Blant førstegenerasjonsinnvandrere i denne aldersgruppen ligger andelen med fullført grunnskole eller videregående skole på 67 prosent. I denne gruppen er det litt færre med høyere utdanning (3,7 prosent), men det er langt flere med uoppgitt utdanningsnivå.

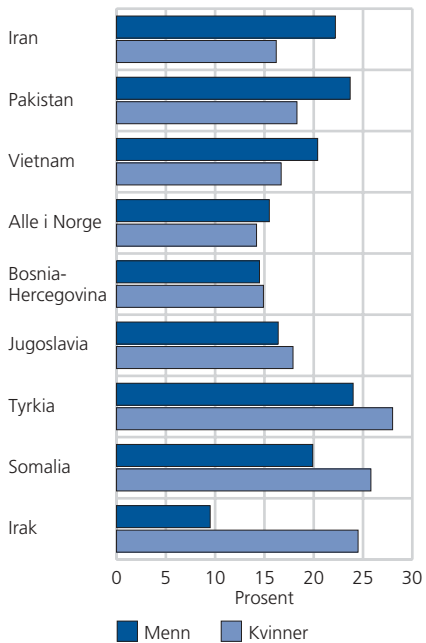
I aldersgruppen 16-24 år er utdanningsforskjellene mellom kvinner og menn mer varierte. Det er flere menn enn kvinner som har grunnskole som høyeste fullførte utdanning fra Pakistan, Vietnam og Iran. For en del av gruppene er det imidlertid mange vi mangler opplysninger for, slik at det er vanskelig å peke på en klar tendens her.

Figur 4. Innvandrerbefolkningen 30-44 år etter høyeste fullførte utdanning, landbakgrunn og kjønn. Utvalgte land og alle i Norge. Sortert etter forskjeller i utdanningsnivå mellom kvinner og menn. 2001. Prosent

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 5. Innvandrerbefolkningen 16-24 år etter høyeste fullførte utdanning, landbakgrunn (utvalgte ikke-vestlige land) og kjønn. Sortert etter forskjeller i utdanningsnivå mellom kvinner og menn. 2001. Prosent

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Referanser

Statistisk sentralbyrå (1999): <http://www.ssb.no/emner/04/01/utinnv/arkiv/art-1999-12-06-01.html>.

Statistisk sentralbyrå (2002): http://www.ssb.no/emner/02/sa_innvand/sa50/kap3.pdf.

Statistisk sentralbyrå (2003): <http://www.ssb.no/utinnv/>.

Barn av innvandrere har større deltakelse i utdanning enn foreldrene

Blant barn av innvandrere født i Norge er det bare 4 prosent som er over 30 år, og over 60 prosent er under 10 år. Det er derfor for tidlig å få et fullstendig bilde av utdanningsnivået i forhold til førstegenerasjonsinnvandrere og befolkningen ellers. Ser vi på deltakelse i videregående utdanning (16-18 år), er nivået omtrent på høyde med gjennomsnittsnivået for hele befolkningen (Statistisk sentralbyrå 2002). I 2000 deltok 89 prosent av alle 16-18-åringene i videregående utdanning og 87 prosent av alle født i Norge med to utenlandsfødte foreldre deltok. Blant førstegenerasjonsinnvandrere er deltakelsen lavere, 68 prosent. Også når det gjelder deltakelse i høyere utdanning har barn født i Norge av førstegenerasjonsinnvandrere (21 prosent) høyere deltakelse enn foreldrene (13 prosent). Her er imidlertid deltakelsen for innvandrerbefolkningen i aldersgruppen 18-24 år en del under landsgjennomsnittet (27 prosent).

Vi har sett at mange kvinnelige førstegenerasjonsinnvandrere har liten og ingen fullført utdanning. Det er grunn til å være mer optimistiske i forhold til utdanningsnivået til de som er født i Norge. 88 prosent av 16-18-årige jenter født i Norge med to utenlandsfødte foreldre tar videregående utdanning. For guttene er andelen 86 prosent. Etter hvert som disse blir eldre, vil vi få svar på hvor mange som fortsetter også med høyere utdanning. Tendensen til nå har vært at flere jenter enn gutter tar høyere utdanning, både blant førstegenerasjonsinnvandrere og barna deres.

Hvor mange blir vi i 2100?

Om hundre år vil det sannsynligvis bo mellom 3,5 og 10,5 millioner personer i Norge. Det alternativet som ser mest realistisk ut, antyder et folketall rundt 6,5 millioner. Fødselstall, levealder og innvandring er alle store usikkerhetsposter. Det som imidlertid er ganske sikkert, er at det vil stå stadig færre yrkesaktive bak hver yrkespassiv. Eldrebølgen er altså ikke noe som "kommer til å skylle over landet for så å trekke seg tilbake". Vi står tvert imot overfor en permanent aldring av befolkningen.

Tidshorizonten for de offisielle befolkningsframskrivningene fra Statistisk sentralbyrå (SSB) var lenge begrenset til rundt 30-40 år fra utgangsåret. I 1985 publiserte vi for første gang framskrivningstall helt fram til 2050, en periode på 65 år. Dette sluttåret er beholdt siden – også i de siste beregningene som ble offentliggjort i desember 2002 (SSB 2002b). Framskrivning av folketallet fram til 2100 har riktignok blitt gjort i SSB tidligere, på oppdrag av Sosialdepartementet, men dette mer analytiske arbeidet hadde ikke status som offisiell framskrivning (Brunborg 1974).

Ett av formålene med en lang tidshorizont er å illustrere konsekvensene av dagens demografiske trender for forsørgingsforhold og pensjonsforpliktelser. Det tar nemlig ofte svært langt tid før endringer i fruktbarhet og dødelighet gir utslag på for eksempel antall eldre personer, og fra opptjening av rettigheter til utbetaling av pensjoner. I SSB gjennomføres jevnlig langsiktige befolkningsframskrivninger som en del av arbeidet med framskrivning av pensjoner (med mikrosimuleringsmodellen MOSART, se Fredriksen 1998). Disse har bygget på samme forutsetninger om befolkningsutviklingen fram til 2050 som de offisielle framskrivningene. Det har derfor ikke vært noen egen offentliggjøring av folketall fra disse beregningene, hvor de demografiske forutsetningene har vært holdt konstant fra og med 2050.

Bakgrunnen for at vi nylig har forlenget befolkningsframskrivningen helt fram til 2100, er hovedsakelig behovet for slike tall i utredninger om framtidige pensjoner, blant annet for Pensjonskommisjonen, som ble oppnevnt våren 2001. I beregningene, som fram til 2050 er identiske med dem som ble publisert siste høst, har vi forutsatt at levealder og fruktbarhet også endres etter 2050. Forlengelsen av trendene bygger på de samme prinsipper som for første del av perioden (SSB 2002b, se også artikkelen av Brunborg og Texmon i forrige nummer av *Samfunnsspeilet*). Siden det bare er den nasjonale befolkningsutviklingen som betraktes i det lange tidsperspektivet, omtales noe færre alternativer her enn i det som er lagt fram tidligere, der også den framtidige fordelingen på fylker og kommuner var med.

Langsiktige beregninger er svært usikre

Selv med en kort tidshorizont er det stor usikkerhet om den framtidige befolkningsutviklingen. Usikkerheten øker over tid, og beregninger for en så lang periode som her må betraktes som regneeksempler av typen "hvis ... så", i enda høyere grad enn SSBs offisielle framskrivninger.

I tidligere beregninger finnes det mange eksempler på at utviklingen har tatt en annen retning enn det som ble forutsatt. I de langsiktige beregninge-

Helge Brunborg og
Inger Texmon

I tilknytning til webutgaven av denne artikkelen vil det være en tabell med tall fram til 2100, se <http://www.ssb.no/samfunnsspeilet/>

Helge Brunborg er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (helge.brunborg@ssb.no).

Inger Texmoen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (inger.texmoen@ssb.no).

Samlet fruktbarhetstall

Samlet fruktbarhetstall beregnes som summen av ettårige aldersavhengige fruktbarhetsrater 15-49 år. Det kan tolkes som det antall barn hver kvinne kommer til å føde under forutsetning av at fruktbarhetsmønsteret i perioden varer ved og at dødsfall ikke forekommer. For at det ikke skal bli befolkningsnedgang på lang sikt, når vi ser bort fra inn- og utvandring, må SFT være på om lag 2,08 barn fordi det blir født 5-6 prosent flere gutter enn jenter og fordi noen kvinner dør før de er ferdige med den reproduktive perioden (15-49 år). Dette tilsvarer et nettoproduksjonstall på 1,0.

Vanligvis ser vi på den såkalte *periodefruktbarheten*, der SFT er et estimat for *forventet* barnetall i et kalenderår (periode). I motsetning til dette brukes ofte begrepet *kohortfruktbarhet*, der SFT er det *faktiske* gjennomsnittlige barnetallet til kvinner født i samme år. Kohortfruktbarheten varierer mindre over tid enn periodefruktbarheten, fordi fødsleene kan utsettes eller framskyndes over livsløpet, uten at dette har store konsekvenser for det endelige barnetallet til kohortene, se Brunborg og Mamelund (1994). På så lang sikt som vi ser på her, spiller det imidlertid liten rolle om vi gjør forutsetninger om periode- eller kohortfruktbarheten.

ne fra begynnelsen av 1970-tallet for eksempel, regnet vi med hele fire alternative baner for fruktbarhetsutviklingen (Brunborg 1974). I det høyeste ble nivået for samlet fruktbarhetstall (SFT) fra 1973 holdt konstant (på 2,25 barn per kvinne), mens det i de øvrige ble redusert fram til 1977, i det laveste til 1,91, som svarte til 1972-nivået i Sverige. Det viste seg siden at fruktbarheten i Norge sank enda litt raskere enn det som ble forutsatt i lavalternativet, og allerede i 1977 var SFT nede i 1,75.

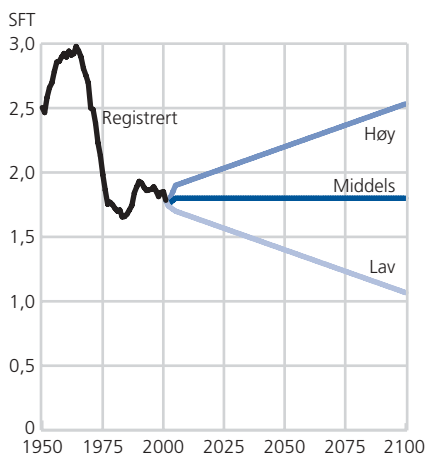
I de samme framskrivingene ble levealderen holdt konstant gjennom hele framskrivingsperioden, og det ble bare regnet med dette ene dødelighetsalternativet. Grunnlaget for dette var utviklingen de siste årene før beregningstidspunktet, som ble formulert slik: "... nedgangen i dødeligheten for kvinner, og det siste tiårs oppgang for menn over ca. 40 år, ... ser ut til å ha stoppet opp". Figur 2 viser stagnasjonen i menns levealder i årene før denne beregningen, men illustrerer også at denne opphørte omtrent da framskrivingene ble laget.

Erfaringene fra tidligere tilsier at det bør utarbeides alternative anslag for den framtidige utviklingen i *alle* komponenter som bidrar til befolkningsutviklingen. For de nasjonale tallene gjelder dette tre av de fire demografiske komponentene som inngår i framskrivingene – fruktbarhet, dødelighet og nettoinnvandring. Den fjerde komponenten, innenlands flytting, har bare ubetydelig innvirkning på de nasjonale resultatene og kommenteres derfor ikke i det følgende.

Hvor mange barn vil norske kvinner få i fremtiden?

I framskrivingene for årene 2002-2050 forutsatte vi en lineær utvikling av samlet fruktbarhetstall (SFT) i hele perioden. I mellomalternativet holdt vi SFT fast på 1,8 barn per kvinne, bortsett fra de aller første årene, mens vi i lavalternativet lot det synke til 1,4 og i høyalternativet øke til 2,2. Dette er noe forskjellig fra de forrige framskrivingene (for 1999-2050, se SSB 2002a), da vi endret SFT til 2010 for deretter å holde fruktbarheten fast, på henholdsvis 1,5, 1,8 og 2,1 barn per kvinne. I praksis betyr dette at det i 1999-beregningene var større forskjell mellom alternativene med hensyn til fruktbarhet i første del av perioden, og litt mindre forskjell på slutten av perioden (etter 2035).

Figur 1. Periodefruktbarhet. Registrert 1950-2001. Framskrevet 2002-2100

Kilde: Befolkningsframskrivingene.

I de langsiktige framskrivingene har vi forlenget trendene for 2002-2050 videre til 2100. Dette resulterte i SFT på henholdsvis 1,1, 1,8 og 2,5 barn per kvinne i 2100 (figur 1 og tabell 1). Ingen av disse forutsetningene kan betraktes som helt urealistiske. Allerede i dag er det enkelte land i Øst-Europa med fruktbarhet på det laveste nivået, og flere land i Sør-Europa har bare litt høyere fruktbarhet enn dette. På den annen side er det ikke lenger siden enn 1970 at fruktbarheten i Norge var like høy som i høyalternativet (2,5). Gjennomsnittlig fødealder har vi latt være konstant etter 2050 (henholdsvis 32, 31 og 30 år i de tre alternativene), da det er naturlige grenser for hvor høy fødealderen kan bli, og da denne dessuten har liten innflytelse på framskrivingsresultatene.

Betydelig vekst i levealderen

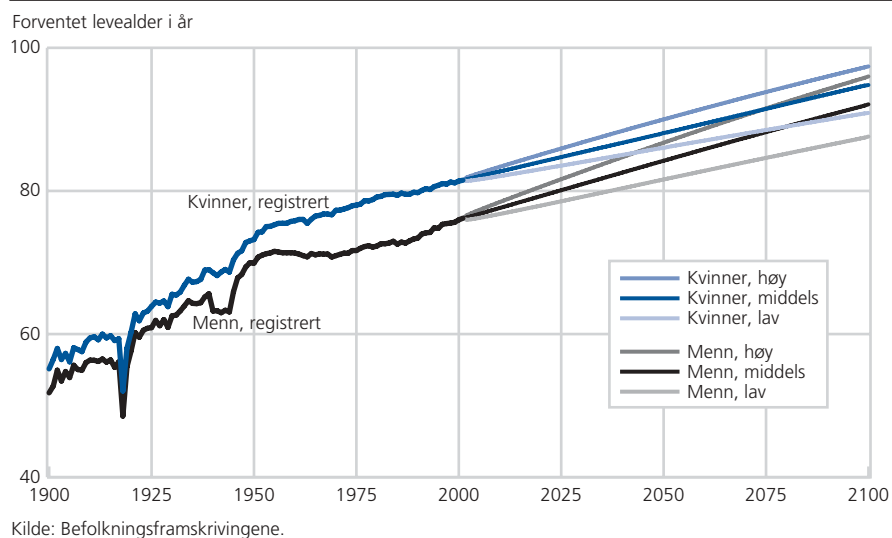
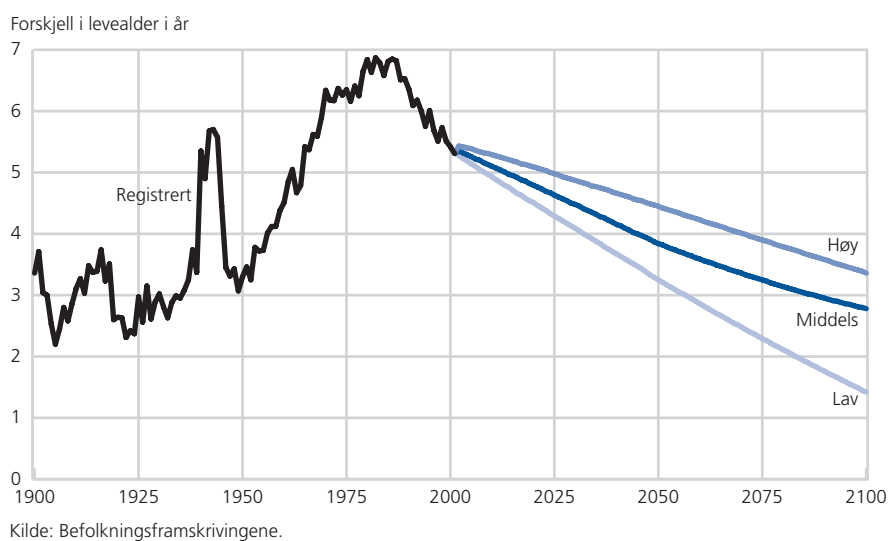
I de langsiktige beregningene har vi valgt å bygge på at trendene i forventet levealder ved fødselen for både menn og kvinner forlenges gjennom hele perioden 2050-2100, i samme takt som i den foregående 30-årsperioden. Denne trendforlengelsen bygger igjen på en tidsserieanalyse av utviklingen i perioden 1970-2000, se Keilman, Pham og Hetland 2001 for en nærmere beskrivelse av metoden.¹ Resultatet er at vi ved slutten av århundret får svært høy forventet levealder, mellom 87,6 og 96,0 år for menn og mellom 90,9 og 97,4 år for kvinner. Dette er betydelig høyere enn dagens nivå på 76,5 år for menn og 81,5 år for kvinner, se tabell 1.²

Selv i lavalternativet forutsetter vi altså at levealderen øker med om lag ti år, noe mer for menn og noe mindre for kvinner, mens økningen forutsettes å være henholdsvis 20 og 16 år i høyalternativet. Dette impliserer at forskjellen i levealder mellom kvinner og menn vil fortsette å synke, som i de siste 20 år, se figur 3. Forskjellen vil minke mest i høyalternativet, til bare 1,4 år i 2100, og minst i lavalternativet, til 3,3 år. I lavalternativet er forskjellen mellom kjønnene tilbake til 1950-nivået.

Økningen av levealderen fram til 2100 kan ved første øyekast synes urealistisk stor. Men for det første må vi huske på at 2100 er svært langt fram - vi har ingen sikker kunnskap om hva som vil kunne skje. For det andre økte levealderen enda mer i forrige århundre - rundt 25 år for både kvinner og menn - enn vi har forutsatt fram til 2100, selv i høyalternativet, se tabell 1

Tabell 1. Oversikt over forutsetningene for de langsiktige framskrivingene. 2002-2100				
	Registrert	Framskrevet		
		L	M	H
Fruktbarhet: Samlet fruktbarhetstall (barn per kvinne)				
2001	1,78			
2002	1,75*	1,74	1,75	1,77
2050		1,40	1,80	2,20
2100		1,07	1,80	2,53
Forventet levealder for nyfødte (år)				
<i>Menn</i>				
1900	51,8			
1950	69,9			
2000	76,0			
2001	76,2			
2002	76,5*	76,0	76,3	76,6
2050		81,6	84,2	86,7
2100		87,6	92,1	96,0
<i>Kvinner</i>				
1900	55,1			
1950	73,2			
2000	81,4			
2001	81,5			
2002	81,5*	81,4	81,6	81,9
2050		86,0	88,1	90,0
2100		90,9	94,8	97,4
Innenlands mobilitet (forventet antall flyttinger over livsløpet)				
1990-2001	2,0			
2002-2020		2,0	2,0	2,0
Nettoinnvandring per år				
2001	7 955			
2002	17 300*	16 000	18 000	19 000
2003		9 000	15 000	20 000
2004-2100		6 000	13 000	20 000

* Ble tilgjengelig etter at framskrivingen ble laget. Nettoinnvandringen for 2002 er foreløpig.

Figur 2. Forventet levealder ved fødselen for kvinner og menn. Registrert og framskrevet**Figur 3. Forskjell mellom forventet levealder for kvinner og menn. Registrert og framskrevet**

og figur 2. For det tredje kan det tenkes at gjennombrudd i genetisk forskning kan medføre at forventet levealder øker betydelig. På den annen side kan blant annet epidemier, miljøkatastrofer og en usunn livsstil bidra til stagnasjon eller nedgang i levealderen.

I sine siste framskrivinger, *The 2002 Revision*, har også FN forutsatt at levealderen i Norge vil øke framover, til 83,7 år i 2045-2050 for begge kjønn under ett, noe som er svært nær vårt lavalternativ (82,8 år) (UN 2003). I motsetning til for fruktbarheten, regner FN imidlertid bare med ett dødelighetsalternativ, noe som kan gi inntrykk av at det ikke er noen usikkerhet om utviklingen framover. I sine siste publiserte *langsiktige* framskrivinger forutsatte FN at levealderen i Europa vil øke til 81,7 for menn og 87,8 for kvinner i 2100-2105 (UN 2000). Da dette også inkluderer en rekke land med lav levealder, særlig i Øst-Europa, kan det for oss være mer relevant å

sammenlikne med levealderen i Nord-Amerika, som FN forutsatte til 83,5 for menn og 89,1 for kvinner i 2100-2105 (United Nations 2000). Dette er betydelig lavere (4,1 år) enn vårt lavalternativ for menn, men bare litt lavere enn vårt lavalternativ for kvinner (1,8 år). På enda lengre sikt antar imidlertid FN at levealderen vil øke ytterligere, til 87,1 for menn og 92,5 for kvinner i 2145-2150. Dette er omtrent det samme som vi har antatt for menn og litt høyere enn for kvinner i lavalternativet i 2100. Alt i alt har FN altså regnet med en litt langsommere økning i levealderen enn vi har gjort i vårt lavalternativ.

Høy nettoinnvandring

Det er enda vanskeligere å anslå innvandringsoverskuddet framover enn det er å anslå utviklingen i fruktbarhet og dødelighet. Det er svært stor usikkerhet om nettoinnvandringen framover, da denne avhenger av økonomisk og politisk utvikling, ikke bare i Norge, men også i resten av verden. Det har vært en klart stigende nettoinnvandring til Norge siden 1960, men med store variasjoner fra år til år, se figur 4. Vi har derfor lagt den langsiktige nettoinnvandringen på et høyere nivå enn noen gang tidligere, $13\ 000 \pm 7\ 000$ per år for 2004-2050, som vi har opprettholdt for perioden 2050-2100. Forutsetningene om nettoinnvandring kan tolkes som scenarier for utviklingen framover, og er ikke preget av at usikkerheten øker over tid, siden forskjellen mellom alternativene ikke blir stadig større over tid.

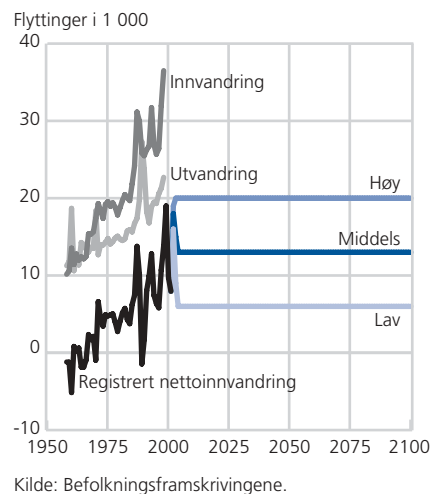
For beregningene fram til 2050 la vi altså til grunn at innvandringsoverskuddet i mellomalternativet vil være noe høyere enn i de foregående tiårene, men uten at vi forutsatte en fortsatt økning. Høyalternativet på 20 000 representerer på sin side et nivå som er høyere enn hva som er observert for noe enkelt år til nå og langt høyere enn gjennomsnittsnivået for noen foregående periode, mens mellomalternativet er et uttrykk for nettoinnvandringen de 3-4 siste årene før framskrivingene ble laget. Lavalternativet representerer på sin side en tilbakegang til et nivå omtrent som på 1970- og 1980-tallet.

Kombinasjoner av forutsetninger

Hvert framskrivingsalternativ er beskrevet med fire bokstaver, som er en kombinasjon av komponentene vist i tabell 1. Rekkefølgen av bokstavene er alltid den samme: fruktbarhet, levealder, innenlandsk flyttenivå og nettoinnvandring. For eksempel betyr MMMM Middels fruktbarhet, Middels levealder, Middels innenlands flyttenivå og Middels nettoinnvandring, det vil si det midtre hovedalternativet, kalt *Middels nasjonal vekst*. I de langsiktige framskrivingene lar vi det innenlandske flyttemønsteret være likt i alle alternativer (som observert i 1990-2001), da dette, som nevnt, har liten virkning på framskrivinger for hele landet.

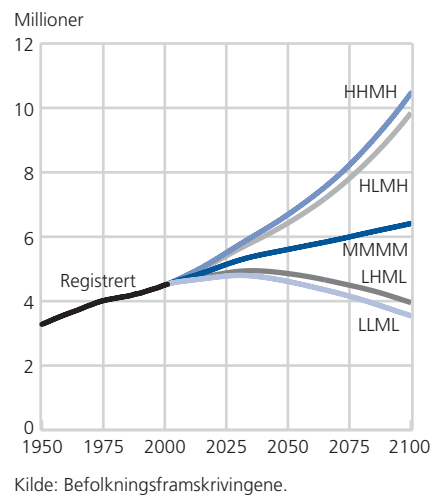
De langsiktige framskrivingene er beregnet for de fem alternativene som er listet opp nedenfor. For de tre første av disse beregningene er kombinasjonene av forutsetninger valgt slik at vi har fått ett mellomalternativ for alle forutsetninger, sammen med to alternativ som gir størst mulig variasjon i folketallet (LLML og HHMH). For de to siste beregningene vil samlet folketallet ligge noe nærmere mellomalternativet, men begge disse vil være "ytteralternativer" når det gjelder aldersfordeling. I alternativ LHML, som vi har kalt aldriingsalternativet, vil lav fruktbarhet, høy levealder og lav innvandring alle bidra til å trekke befolkningens gjennomsnittsalder opp. I "ungdomsalternativet" er det motsatte tilfelle.

Figur 4. Flyttinger til og fra Norge. Registrert og framskrevet til 2100

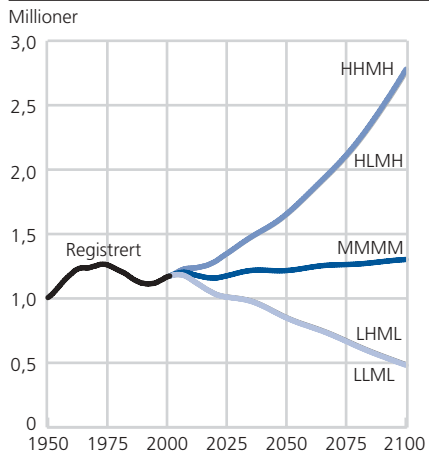

Kilde: Befolkningsframskrivingene.

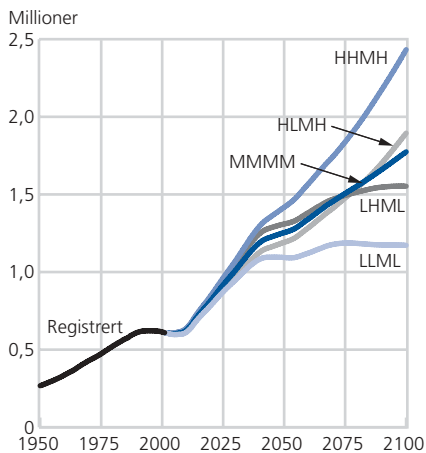
Figur 5. Registrert og framskrevet folkemengde. 1950-2100

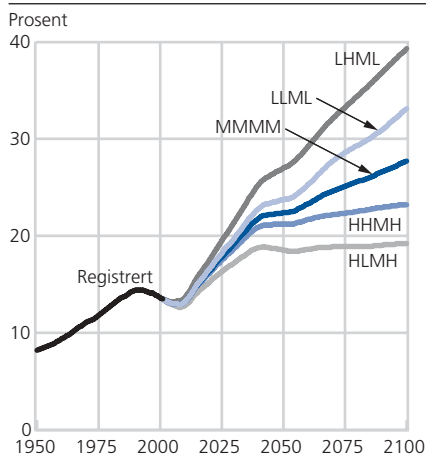
Kilde: Befolkningsframskrivingene.

Figur 6. Antall personer 0-19 år. 1950-2100

Kilde: Befolkningsframskrivingene.

Figur 7. Antall personer 67 år og over 1950-2100

Kilde: Befolkningsframskrivingene.

Figur 8. Prosent personer 67 år og over. 1950-2100

Kilde: Befolkningsframskrivingene.

- MMMM - mellomalternativet: middels forutsetninger for alle komponenter
- LLML - lav nasjonal vekst: lav fruktbarhet, levealder og nettoinnvandring
- HHMH - høy nasjonal vekst: høy fruktbarhet, levealder og nettoinnvandring
- LHML - aldringsalternativet: lav fruktbarhet og nettoinnvandring, høy levealder
- HLMH - ungdomsalternativet: høy fruktbarhet og nettoinnvandring, lav levealder

Stor variasjon i folketallet

Dersom forutsetningene i mellomalternativet (MMMM) forlenges fra 2050 vil folketallet ved neste århundreskifte være 6,5 millioner, 2 millioner mer enn i dag. Usikkerheten er imidlertid stor så langt fram og resultatene spriker mye. Folkemengden i 2100 varierer mellom 3,5 og 10,5 millioner, se figur 5. Figuren illustrerer for øvrig at for det samlede folketallet slår de ulike forutsetningene om dødelighet relativt lite ut. Aldrings- og ungdomsalternativene har motsatte dødelighetsforutsetninger i forhold til henholdsvis lav- og høyalternativet, men er ellers sammenfallende med disse. Når vi sammenlikner aldringsalternativet med lavalternativet, og ungdomsalternativet med høyalternativet, ser vi at i begge tilfeller er ikke forskjellen større enn ca. en halv million i 2100.

I beregninger som ikke vises her, hvor forutsetningene for enkeltkomponentene skiftes ut en og en, framgår det at det særlig er forutsetningen om fruktbarhet som slår sterkt ut. Dette er i og for seg velkjent – selv en forskjell på "bare" ett barn over en periode gir svært store utslag på folketallet. I framskrivingene med høy fruktbarhet vil det høye barnetallet per kvinne føre til at de nye kvinnekullene blir stadig større og at de også derfor får mange barn i alt.

Aldersgruppene utvikler seg ulikt

For antall barn og unge, 0-19 år, er den relative forskjellen mellom høyeste og laveste alternativ betydelig større enn for de eldre. Ser vi på antallet ved slutten av framskrivingsperioden, varierer anslagene fra ½ til 2,8 millioner, se figur 6. Tilsynelatende viser figuren bare tre kurver, men dette kommer av at noen av alternativene er nesten helt sammenfallende. Resultatene for henholdsvis LLML og LHML, og HLMH og HHMH, som bare atskiller seg når det gjelder levealder, er nesten helt identiske fordi dødeligheten for personer 0-19 år allerede er så liten at ulike forutsetninger gir lite utslag på antall personer i disse aldre.

Antall personer i de primære yrkesaktive aldre, 20-66 år, vil øke svakt i mellomalternativet, fra dagens 2,7 millioner til 3,3 millioner i 2100. Dersom fruktbarheten øker og nettoinnvandringen blir sterk, vil antallet øke kraftig til om lag 5,2 millioner. Det vil derimot synke til 1,9 millioner i 2100 med synkende fruktbarhet og lav nettoinnvandring. Dette gjelder nesten uansett hvordan levealderen utvikler seg.

For antall personer over dagens formelle pensjonsalder, 67 år, er det lenge bare forutsetningene om levealder som har noen virkning, se figur 7. De første tiårene er det en nokså beskjeden forskjell mellom høyeste og laveste alternativ for denne gruppen. Etter noen tiår vil ulike forutsetninger om innvandringsnivået bidra til å øke forskjellene – i tillegg til at forskjellene i dødelighet tiltar over tid. For de siste tiårene i dette århundret vil også fruktbarhetsforskjellene bidra noe. I 2100 vil antallet i pensjonsalder ligge

mellom 1,2 og 2,4 millioner, mot 0,6 millioner i dag. I aldringsalternativet (LHML) vil antall eldre i begynnelsen følge høyalternativet, men etter hvert vil det ligge lavere enn mellomalternativet - fordi nettoinnvandringen og fruktbarheten spiller en økende rolle. Tilsvarende ser vi at det på lang sikt er "ungdomsalternativet" som kommer nærmest høyalternativet – også i antall eldre.

Økende forsørgerbyrde

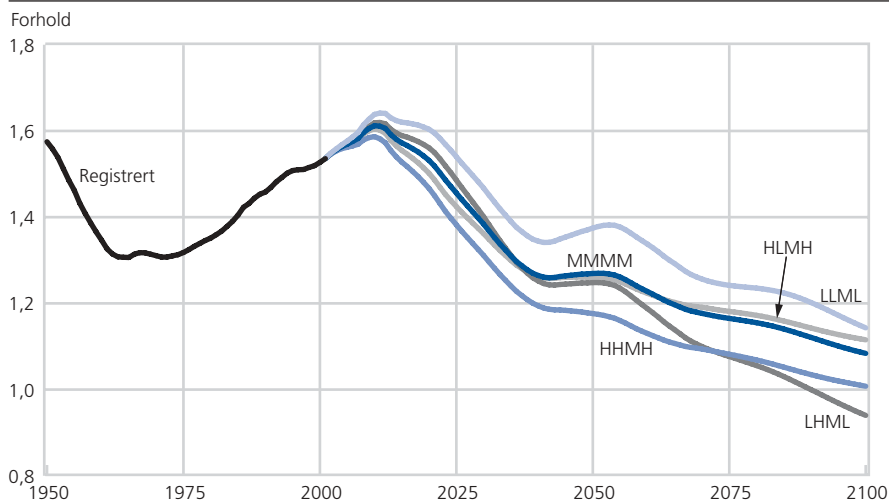
Både for samlet folketall og antall barn og unge er det altså stor usikkerhet om det vil bli vekst eller nedgang i dette hundreåret. Men når det gjelder eldre er det ganske sikkert at vi vil få en kraftig vekst, både absolutt og relativt. Andelen som personer 67+ utgjør av hele befolkningen, vil i mellomalternativet omtrent fordobles gjennom det inneværende hundreåret og i de andre alternativene øke til mellom 18 og 37 prosent, fra dagens nivå på 13 prosent, se figur 8.

Det er imidlertid ikke bare de eldre som må forsørges av de yrkesaktive, men også barn og ungdom. Forskjellige mål kan brukes for å tallfeste denne størrelsen. Det vanligste er den såkalte forsørgerbyrden (*dependency ratio*), som er definert som forholdet mellom antall personer i yrkespassive aldre, (her definert som gruppene 0-19 år og 67 år og over) og yrkesaktive aldre (20-66 år). Et beslektet mål er den inverse av forsørgerbyrden, som kan kalles for underholdskvoten (*potential support ratio*, ifølge UN 2001). Denne kan tolkes som antall yrkesaktive personer bak hver yrkespassiv person, dersom vi forutsetter at alle personer 20-66 år er yrkesaktive og at ingen i andre aldre er det. Dette er selvsagt ikke riktig, men bare en grov forenkling for å illustrere endringene i aldersstrukturen. Keilman (2003) har beregnet den *faktiske* underholdskvoten for eldre, det vil si faktisk antall yrkesaktive for hver yrkespassiv person over 67 år. I 2001 var denne 3,9 og han har framskrevet den til mellom 1,5 og 3,3 i 2050.

Figur 9 viser at den "rene" underholdskvoten har hatt en positiv utvikling siden 1970, på grunn av synkende fødselstall. Etter hvert har også de små kullene fra 1930-årene medvirket til at det har blitt færre i yrkespassive aldre i forhold til resten av befolkningen. Om noen år, rundt 2010, vil denne utviklingen imidlertid ta slutt. Deretter vil det bli en sterk vekst i antall personer som må forsørges av resten av befolkningen. Underholdskvoten er i dag om lag 1,5. Etter 2010 vil denne synke, nesten uansett forutsetninger, se figur 9. I 2050 vil kvoten være kommet ned i 1,2-1,4 og i 2100 vil den trolig være litt over 1. Faktisk vil den kunne synke så lavt som til 0,9 i følge aldringsalternativet (LHML), det vil si at det da vil stå færre enn én person i yrkesaktiv alder bak hver person i yrkespassiv alder.

Figur 9. Underholdskvoten 1950-2100: Forholdet mellom antall personer 20-66 år og antall personer under 20 og over 66 år

Kilde: Befolkningsframskrivingene.

1. Lav- og høyalternativene kan tolkes som henholdsvis nedre og øvre grenser for 67-prosent konfidensintervallene. Det er altså en sannsynlighet på 2/3 for at disse intervallene vil inneholde de faktiske verdiene. Det er imidlertid bare verdiene for hvert enkelt år, f.eks. for 2020, som kan tolkes som et konfidensintervall, og ikke selve *banen* fra 2001 til 2020, noe som ville ha forutsatt perfekt korrelasjon over tid.

2. Etter at framskrivingen ble laget, har vi fått dødelighetstall for 2002. Disse viser at siden 2001 har levealderen økt ytterligere for menn, til 76,5 år, mens den har vært stabil for kvinner på 81,5 år. Observasjonene for 2002 ligger nær våre forutsetninger i mellomalternativet, noe høyere enn forutsatt for menn og noe lavere enn forutsatt for kvinner.

Referanser

Brunborg, Helge (1974): "Framskriving av folke­mengden i Norge 1973-2100. Et analytisk eksperiment." Artikler 69, Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, Helge og Svann-Erik Mamelund (1994): *Kohort- og periodefruktbarhet i Norge 1820-1993*, Rapport 94/27, Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, Helge og Inger Texmon (2003): Regionale befolkningsframskrivinger 2002-2020: Størst vekst rundt Oslofjorden, *Samfunnsspeilet*, 2, 2003, 19-28.

Fredriksen, Dennis (1998): *Projections of Population, Education, Labour Supply and Public Pension Benefits. Analyses with the Dynamic Microsimulation Model MOSART*, Sosiale og økonomiske studier 101, Statistisk sentralbyrå.

Keilman, Nico, Dinh Quang Pham og Arve Hetland (2001): *Norway's Uncertain Demographic Future*, Sosiale og økonomiske studier 105, Statistisk sentralbyrå.

Keilman, Nico (2003): Pensjonskommissjonen bør ta usikkerhet i befolkningsutviklingen alvorlig, *Økonomiske analyser* 2/2003.

SSB (2002a): *Framskrivingen av folkemengden 1999-2050. Nasjonale og regionale tall*, NOS 693, Statistisk sentralbyrå.

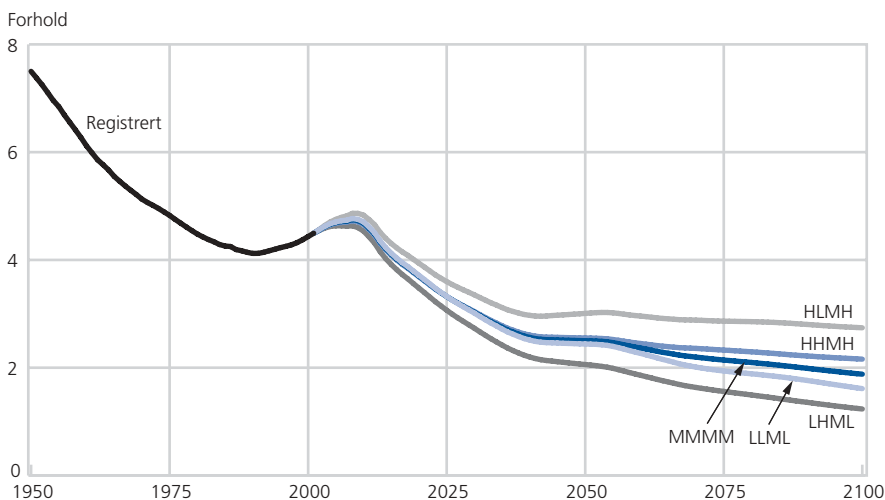
SSB (2002b): "Dobbelt så mange gamle i 2050", "Forutsetninger for framskrivingene 2002-2050" og "Stor variasjon i kommunenes vekst", <http://www.ssb.no/emner/02/03/folkfram/>.

UN (2000): *Long-range World Population Projections: Based on the 1988 Revision*. ST/ESA/SER.A/189, New York.

UN (2001): *Replacement Migration: Is it a solution to declining and ageing populations?* ST/ESA/SER.A/206, New York.

UN (2003): *World Population Prospects: The 2002 Revision*, <http://www.un.org/esa/population/unpop.htm>.

Figur 10. Underholdskvoten for eldre 1950-2100. Forholdet mellom antall personer 20-66 år og antall personer over 66 år

Kilde: Befolkningsframskrivingene.

Det kan også være grunn til å se på underholdskvoten bare for eldre, da det er mange utgifter som er nært knyttet til eldre personer, spesielt pensjoner og medisinsk behandling, se figur 10. I dag står det om lag 4,5 personer i yrkesaktive eldre bak hver pensjonist over 67 år. Dette forholdet vil øke litt de nærmeste årene, til mellom 4,5 og 4,8 i 2010, og deretter falle raskt. I 2050 vil det være kommet ned i mellom 2 og 3 med våre forutsetninger, og i 2100 vil det være 1,9 i mellomalternativet og 1,2 - 2,7 når alle alternativer tas i betraktning. Dette er dramatiske lavere enn i dag.

Til slutt vil vi minne om at aldringen av befolkningen begynte for over hundre år siden, da barnetallet per kvinne begynte å synke. Etter hvert bidrar også nedgangen i dødelighet for de eldre mer og mer til at de utgjør en stadig større del av befolkningen.

Eldre­bølgen er altså ikke noe som kommer til å skylle over landet for så å trekke seg tilbake. Vi står tvert i mot overfor en permanent aldring av befolkningen. Dette er en utfordring for samfunnet. Samtidig må vi ikke glemme at de eldre ikke bare er en utgiftspost, men også en viktig ressurs.

05.06.03

Folkemengd. Innvandrere, 1 januar 2003

Innvandrere sikrer folkeveksten

Den absolutte folketilveksten var på 28 200 personer eller 0,6 prosent frå 1. januar 2002 til 1. januar 2003. Det var personer med innvandringsbakgrunn som medverka mest til dette. For personer utan innvandringsbakgrunn var befolkningsveksten nær null.

Ved inngangen til 2003 talde innvandringsbefolkninga i Noreg om lag 332 800 personer, og dette utgjør 7,3 prosent av heile folkemengda. I 2002 auka innvandringsbefolkninga i Noreg med 22 100 personer, av desse er 17 200 nettoinnvandring av førstegenerasjonsinnvandrere. Den største prosentvise auken finn ein jamvel hjå personar som er fødte i Noreg av to utlandsfødte foreldre. Denne gruppa auka frå 51 500 til 55 500 personer, altså med 7,8 prosent.

Av einskildgrupper stod personar med irakisk opphav for den største veksten med 2 800. I tillegg auka talet på personar med opphav frå Somalia og Bosnia-Hercegovina sterkt med høvesvis 2 400 og 2 300 personar.

Som for dei fleste føregåande åra, var personar med opphav frå Pakistan og Sverige dei to største innvandringsgruppene i Noreg per 1. januar 2003. Ved årsskiftet budde det 25 500 personar med pakistansk opphav i landet. Desse utgjør no 8 prosent av innvandringsbefolkninga. Dersom ein skil ut førstegenerasjonsinnvandrere som ein eigen kategori, er det flest svenskar og danskar.

Samanliknar ein innvandrere frå vestlege land med innvandrere frå ikkje-vestlege land, utgjør dei 99 000 som kjem frå vestlege land 30 prosent av alle innvandrere.

Dei siste 10 åra auka innvandringsbefolkninga med 72 prosent. Ser ein vekk ifrå personar frå Nord-Amerika og Oseania veks alle gruppene i denne tiårsperioden. Den største auken finn ein hjå personar frå Aust-Europa. Folketalet for denne gruppa nær tredobla seg dei siste ti åra. Talet på personar frå Asia, Afrika, Sør- og Mellom-Amerika vart nær fordobla i denne perioden.

Større del gifte i innvandringsbefolkninga

Samanliknar ein innvandrere med nordmenn sine sivilstandsmønster synar det seg at det finst noko færre ugifte og noko fleire gifte mellom innvandrere i høve til nordmenn. Samstundes finst det færre enkjer/enkjemenn, færre skilde, men fleire separerte sett i høve til folketallet. Jamvel ser ein forskjellar mellom dei einskildegruppene. Forskjellar i sivilstandsmønster har samanheng med alderssamansetninga i dei ulike gruppene, men òg forskjellar i ekteskapspraksis og ulikt innslag av sambuarskap.

Jamn kjønnsfordeling

Ved årsskiftet var innvandringsbefolkninga samansett av like mange menn og kvinner (165 300 menn og 167 500 kvinner). Her finn ein naturleg nok òg store skilnader mellom dei einskildelanda. Det er til dømes eit klårt fleirtal av menn med opphav frå Irak, Storbritannia og Marokko, med høvesvis 62, 58 og 57 prosent. Eit stort kvinneoverskott finn ein hjå innvandrere frå Thailand, Filipinane og Russland der respektive 84, 75 og 71 prosent er kvinner.

Det er store forskjellar i alderssamansetninga mellom innvandrere frå vestlege og ikkje-vestlege land. Dei ikkje-vestlege er gjennomsnittleg yngre enn befolkninga elles.

Dei fleste bur i Oslo

Nær ein tredjedel av alle som inngår i innvandringsbefolkninga, bur i Oslo. Deretter følgjer Bergen, Stavanger, Bærum og Trondheim.

Innvandringsbefolkninga i Oslo auka med 6 900 personar frå året før, og innvandrere utgjør no 21,2 prosent av folketallet i hovudstaden. Av desse har 80 prosent ikkje-vestleg bakgrunn.

05.06.03

Inntektsstatistikk for personer og familier, 2001

Økt arbeidsinntekt – redusert folketrygd for enslige forsørgere

Enslige forsørgere med utvidet barnetrygd fikk en økning i inntekt etter skatt med om lag 1 600 kroner fra 2000 til 2001. I gjennomsnitt hadde enslige forsørgere en inntekt etter skatt på 262 400 kroner i 2001. Det er særlig yrkesinntektene som økte i perioden, mens pensjoner fra folketrygden ble betydelig redusert.

Blant enslige forsørgere økte yrkesinntekten med om lag 9 300 kroner fra 2000 til 2001 eller fra 58 prosent til 61 prosent av familiens samlede inntekt. På den annen side ble pensjoner fra folketrygden redusert fra 13 prosent av samlet inntekt i 2000 til 11 prosent i 2001. Dette utgjorde en nedgang på 5 500 kroner målt i faste priser. Nedgangen skyldes hovedsakelig endringer i regelverket

for overgangsstønad. Perioden for hvor lenge det er mulig å motta overgangsstønad ble innskjerpet med full effekt fra 2001. Dette kommer også klart til syne i statistikken. Andelen enslige forsørgere som fikk utbetalt pensjoner fra folketrygden, gikk ned 10 prosentpoeng, fra 56 prosent i 2000 til 46 prosent i 2001.

I samme periode økte sosialhjelpsutbetalingene noe for denne gruppen. I 2000 mottok om lag 18 000 enslige forsørgere sosialhjelp, mens dette hadde økt til drøyt 19 000 personer året etter. For enslige forsørgere som mottok sosialhjelp, økte gjennomsnittlig utbetaling med nesten 4 000 kroner, til 27 700 kroner i gjennomsnitt.

Inntektsnedgang for par med barn

Gjennomsnittlig inntekt etter skatt for par med barn utgjorde en halv million kroner i 2001. Dette er en nedgang på nesten 16 000 kroner fra året før, målt i faste priser. Med par med barn menes her ektepar med barn og samboerpar med minst ett felles barn. Inntektsnedgangen for disse barnefamiliene skyldes først og fremst en sterk reduksjon i kapitalinntektene, spesielt aksjeutbytte og gevinst ved salg av aksjer. For par med barn ble gjennomsnittlige kapitalinntekter nesten halvert fra 2000 til 2001 målt i faste priser, fra 57 900 kroner til 29 500 kroner (mer om dette på <http://www.ssb.no/emner/05/01/ifhus/>).

04.06.03

Levekår blant landbruksbefolkningen 2002

Bonden bekymret for fremtiden - trives i hverdagen

Gårdbrukere skaffer seg stadig oftere arbeid utenom bruket, og mange er bekymret for fremtiden. De fleste innenfor næringen er likevel tilfreds både med husholdningens økonomi, gårdsarbeidet og tilværelsen generelt. Dette er noen av de første resultatene fra en ny undersøkelse om levekår i landbruket.

Misfornøyde med inntekten fra bruket

De aller fleste gårdbrukere mener næringen kaster for lite av seg økonomisk. En av fire er ikke tilfreds med inntekten fra bruket i det hele tatt, mens bare 1 prosent er helt tilfreds. Misnøyen er sterk uansett gårdbrukers kjønn, alder,

gårdens størrelse eller hva som produseres. Misnøyen har vokst de siste årene. I en tilsvarende undersøkelse i 1995 uttrykte 34 prosent av gårdbrukerne at de var mer fornøyd enn misfornøyd, mot bare 18 prosent i 2002.

Økonomi som folk flest

Gårdbrukere flest er likevel tilfreds med husholdningens økonomi. Åtte av ti har aldri problemer med løpende utgifter, og ni av ti klarer en uforutsett regning på 3 000 kroner. Dette er fullt på høyde med sysselsatte i befolkningen for øvrig. Gårdbrukere er imidlertid litt mindre tilfreds med økonomien i dag enn i 1995. Gårdbrukerhusholdenes økonomi må vurderes i lys av at mange har arbeid utenom bruket, og at over halvparten av gårdbrukerne har ektefelle eller samboer med inntekt fra annet arbeid.

Flere har arbeid utenfor bruket

39 prosent av gårdbrukerne har gårdsdriften som eneste inntektsgivende arbeid. Omtrent like mange har sitt hovedyrke utenom bruket. Om gårdbrukere har annet arbeid, henger naturlig nok sammen med gårdens størrelse og hvilken produksjon som drives. På bruk over 200 dekar har annenhver gårdbruker arbeid ved siden av bruket, mot tre av fire blant dem med små bruk (under 50 dekar). Blant melkeprodusentene har 40 prosent arbeid utenom, mot hele 79 prosent av kornprodusentene. Eldre gårdbrukere har i mindre grad arbeid utenfor bruket enn sine yngre kolleger. Andelen gårdbrukere som bare arbeider på bruket, har falt siden 1995, da 46 prosent ikke hadde annet arbeid. Endringen er størst blant de aller yngste.

Slitsomt, men givende

Både undersøkelsen fra 1995 og den nye undersøkelsen viser at landbruksarbeid er fysisk tungt. Arbeidet innebærer mye støy, skitt, støv, fare for arbeidsulykker, lange arbeidsdager, sterke svingninger i arbeidsmengden og begrensede muligheter for ferie. Gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid på bruket er 38 timer i vinterhalvåret og 50 timer i sommerhalvåret (60 timer for dem uten annet arbeid). Annenhver gårdbruker hadde færre enn seks frihelger, og 5 prosent hadde ikke en eneste dag fri i 2001. Likevel påpeker to av tre gårdbrukere at de har mye frihet i arbeidet, og at de når alt kommer

til alt er mer fornøyd enn misfornøyd med arbeidet på bruket. Nesten alle fremhever at arbeidet er interessant og variert.

Usikker fremtid

Fremtidsutsiktene i næringen er usikre. Mange gårdbrukere er stadig bekymret for gårdens økonomi, og annenhver gårdbruker tror inntektsmulighetene på bruket vil bli dårligere de nærmeste årene. Når det gjelder gårdens fremtid er bare annenhver gårdbruker sikker på at noen vil overta driften etter dem. En av tre er usikre, og en av fem tror driften legges ned når de selv gir seg. Gårdens størrelse og produksjonstype påvirker ikke fremtidsutsiktene i noen særlig grad. I 1995 var det færre enn i dag som mente at gårdsdriften ville opphøre.

Fornøyd med livet

Ni av ti gårdbrukere har gode venner i nærheten og over halvparten er ukentlig sammen med naboer. Få mener de har dårlig helse (7 prosent). Nær ni av ti gårdbrukere er alt i alt mer fornøyd enn misfornøyd med livet, uansett alder. Andelen som er svært godt fornøyd med tilværelsen ser riktignok ut til å ha sunket litt siden 1995.

28.05.03

Arbeidskraftundersøkelsen. Sesongjusterte månedstall, mars 2003

Fortsatt svekkelse på arbeidsmarkedet

Nye sesongjusterte tall fra AKU viser tegn til fortsatt nedgang i sysselsettingen siste tremånedersperiode.

Etter en periode med kraftig vekst i tallet på sysselsatte personer fram til og med 1999, avtok veksten betydelig, og gjennom 2002 begynte sysselsettingen å falle. Fra tremånedersperioden november 2002-januar 2003 til februar-april 2003 falt antall sysselsatte med 6 000 personer ifølge sesongjusterte AKU-tall. Endringen er innenfor feilmarginen til disse endringstallene i AKU.

Antall arbeidsledige økte med 1 000 personer fra tremånedersperioden november 2002-januar 2003 til februar-april 2003. I prosent av arbeidsstyrken gikk

AKU-ledigheten opp med 0,1 prosentpoeng, som er innenfor feilmarginen til disse endringstallene i AKU. Tallet på registrerte ledige ved arbeidskontorene økte siste tremånedersperiode. Denne veksten er i tråd med den langsiktige trenden i AKU-ledigheten vi har hatt siden høsten 1999.

Økt ledighet i EU

Den sesongjusterte arbeidsledigheten i Norge økte fra 4,1 prosent i desember 2002 til 4,2 prosent i mars 2003. I samme tidsrom økte ledigheten i EU-landene fra 7,8 til 7,9 prosent. I USA var ledigheten på 5,8 prosent i mars 2003, 0,2 prosentpoeng lavere enn i desember 2002. Arbeidsledigheten i Sverige økte i samme periode fra 5,1 til 5,3 prosent, mens i Finland økte arbeidsledigheten fra 8,9 til 9,1 prosent. I samme periode økte arbeidsledigheten både i Tyskland og Frankrike. Dette viser tall fra Eurostat og OECD.

28.05.03

Befolkningsstatistikk. Døde, 2002

Menn lever stadig lenger

Forventet levealder for menn stiger fortsatt. Forskjellen i forventet levealder mellom kjønnene blir stadig mindre. I 2002 var forventet levealder for nyfødte jenter 81,52 år, mens den var 76,45 år for nyfødte gutter – en forskjell på 5,1 år.

For fjerde år på rad økte forventet levealder mer for menn enn for kvinner. Fra 2001 til 2002 steg mennenes levealder med 0,24 år, mens den forble uendret for kvinnene. Man må tilbake til begynnelsen av 1960-tallet for å finne en mindre kjønnsforskjell i levealderen. Dette har blant annet sammenheng med røykevaner. Stadig færre menn røyker, mens for kvinner er det liten endring.

Tall fra 2001 viser at i Norden lever svenske og islandske menn lenger enn norske, mens norske og finske kvinner lever lengst. Nordmenn lever i snitt to år lenger enn dansker. På verdensbasis lever japanerne lengst – med en levealder på 78,07 år for menn og 84,93 år for kvinner.

I 2002 var gjennomsnittsalderen for de som døde i Norge 76,93 år. For menn var den 73,74 år, mens den var 79,96 år for kvinner. At gjennomsnittsalderen for de døde var lavere enn den forventede levealderen, skyldtes variasjoner i størrelsen på fødselskullene i tidligere år, spesielt at det var relativt få i aldrene hvor flest dør, nemlig over 60-70 år.

Størst nedgang i spedbarnsdødeligheten blant gutter

Spedbarnsdødeligheten, som er antall døde under ett år per 1 000 levende-fødte, var 3,46 i 2002, som er den laveste som noen gang er registrert i Norge. Spedbarnsdødeligheten er vanligvis lavere for jenter enn for gutter, men i 2002 var den for første gang lavest for gutter. Dette skyldtes trolig tilfeldigheter. I fjor var spedbarnsdødeligheten 3,62 for jenter og 3,32 for gutter. Nedgangen i spedbarnsdødeligheten påvirker både dødelighetsraten og forventet levealder. Nedgangen i spedbarnsdødeligheten for gutter var en årsak til at dødeligheten for menn sank mer enn for kvinner, og at den forventede levealderen for menn økte mest.

I gjennomsnitt for årene 1998-2002 var spedbarnsdødeligheten høyest i Finnmark, med 5,82, og lavest i Nord-Trøndelag, med 2,16. Landsgjennomsnittet for samme periode var 3,78.

27.05.03

Spesialisthelsetenesta, psykiatri. Førebelse tal, 2002

Sterk auke i polikliniske konsultasjoner

Førebelse tal viser ein sterk auke i polikliniske konsultasjonar i 2002. I alt vart det utført over 834 000 konsultasjonar innanfor psykiatrien. Dette var nesten 100 000 fleire enn i 2001.

I vaksenpsykiatrien auka talet på polikliniske konsultasjonar på landsbasis frå vel 555 000 til nærmare 615 000, ein auke på i underkant av 11 prosent. Innanfor barne- og ungdomspsykiatrien var det ein auke frå om lag 181 000 konsultasjonar i 2001 til om lag 219 000 i 2002. Dette tilsvarer ein vekst på heile 21 prosent.

Fleire årsverk

Den ønska veksten innanfor psykiatrien syner seg ikkje berre i talet på polikliniske konsultasjonar. Også talet på årsverk er aukande. I vaksenpsykiatrien gjekk talet på årsverk opp med nesten 2 prosent. Den tilsvarande auken i barne- og ungdomspsykiatrien var på i overkant av 8 prosent.

I barne- og ungdomspsykiatrien hadde Helseregion Øst og Helseregion Nord best dekning av personell i 2002 med 3,4 og 3,2 årsverk per 1 000 innbyggjarar. Dei andre regionane hadde ei dekning på i overkant av 2 årsverk per 1 000 innbyggjarar. Også innanfor vaksenpsykiatrien hadde Helseregion Øst best dekning av personell med 4,7 årsverk per 1 000 innbyggjarar.

27.05.03

Spesialisthelsetjenesten, somatikk. Foreløpige tall, 2002

Flere årsverk i sykehusene

Foreløpige tall viser at veksten i antall årsverk innenfor somatiske sykehus var på 3,3 prosent i 2002. Det utgjør nesten 2 000 flere årsverk knyttet til sykehusene.

61 400 årsverk var knyttet til somatiske sykehus ved utgangen av 2002. Dette er en økning på nesten 3,3 prosent fra året før, eller nesten 2 000 flere årsverk. Veksten er over dobbelt så stor som veksten fra 2000 til 2001, da årsverksøkningen var på 1,5 prosent. Ser vi på årsverk for somatisk spesialisthelsetjeneste totalt er veksten noe mindre, og noe av økningen i sykehusårsverk kan skyldes at enkelte somatiske institusjoner nå inngår i sykehusene etter omorganiseringen.

Fleire sykepleiere

Årsverk for leger økte med knapt 1 prosent. I tråd med utviklingen de siste årene har antall sykepleiere økt, og antall hjelpepleiere som gradvis har gått ned siden 1993, hadde en liten vekst i 2002. De foreløpige tallene viser over 900 flere sykepleierårsverk i 2002 sammenlignet med året før, og vi må tilbake til 1998 for å finne en tilsvarende vekst. Det er i alt registrert nærmere 22 250 sykepleiere og rundt 5 130 hjelpepleiere ved sykehusene i 2002.

22.05.03

Befolkningsstatistikk. Familier, 1. januar 2003

Nær 100 000 samboere med felles barn

Samboere med felles barn er den familietyper som har økt mest de siste årene, fra 60 900 til 99 800 par på 20 år. Dette er en økning på 64 prosent. De fire nordligste fylkene har fortsatt høyest andel samboerpar med felles barn sett i forhold til totalt antall par med barn. Nordland ligger på topp. Vest-Agder har lavest andel samboerforeldre.

Akershus var fylket med flest samboerpar med minst ett felles barn per 1. januar 2003, med 10 400 par. Andelen samboerpar i forhold til alle par med barn lå likevel under landsgjennomsnittet. I alle fylkene fra Sør-Trøndelag og nordover var hver fjerde barnefamilie samboerpar med felles barn, mot knapt to av ti på landsbasis og bare en av ti i Vest-Agder, Aust-Agder og Rogaland.

Flere ektepar uten barn

Tallet på ektepar uten barn fortsetter å stige, mens tallet på ektepar med barn fortsetter å synke. 1. januar 1989 var det 571 400 ektepar med barn i Norge; 1. januar 2003 hadde tallet gått ned til 480 200. I samme periode har tallet på ektepar uten hjemmeboende barn steget med 37 700, til 351 700.

To barn er mest vanlig for ektepar

Tobarnsfamilien var den vanligste barnefamilien blant ektepar med barn, med 42 prosent. Ett barn var også ganske vanlig, 33 prosent av ekteparene var en trepersonsfamilie.

For samboerpar var det like vanlig å ha to som ett barn med henholdsvis 43 og 41 prosent.

Det var flere ektepar enn samboerpar med tre eller flere barn. At barnetallfordelingen i parfamiliene ser ut som det gjør, har blant annet sammenheng med at noen samboere gifter seg etter hvert, slik at de på den måten skifter fra en familietype til en annen. En annen forklaring er at samboerskap tross alt ikke har vært en vanlig samlivsform så lenge,

slik at det tar litt tid før samboerparene rekker å få mange barn.

Partnerskap øker

Siden partnerskapsloven trådte i kraft i august 1993, har familiestatistikken talt partnerskapsfamiliene sammen med ekteparene. Ved inngangen til 2003 var det 1 036 registrerte partnerskap med og uten barn i Norge. Dette er en oppgang på 105 fra året før. I 73 av partnerskapene var det barn. Registrerte partnerskap er fortsatt vanligst som familietype i Oslo, det gjelder både partnerskapene med og uten barn.

14.05.03

Innteks- og formuesstatistikk for hushald, 2001

Fall i aksjeinntekter gav svak inntektsutvikling

Gjennomsnittleg inntekt etter skatt for alle hushald var i 2001 på 307 200 kroner. Etter mange år med sterk realvekst i hushaldsinntektene fekk hushalda i 2001 ein nedgang i gjennomsnittsinntektene med om lag 1 prosent, omrekna til faste kroner. Hovedforklaringa på denne utviklinga var ein dramatisk reduksjon i aksjeutbytte og aksjevinstar.

Tal frå sjølvmeldingsstatistikken har vist at utbetalt utbytte vart meir enn halvert – frå om lag 29 til vel 13 milliardar kroner – frå 2000 til 2001, og at mange selde aksjar med store tap i 2001. Dette påverka naturleg nok også hushaldsinntektene. Frå å utgjere vel 8 prosent av samla hushaldsinntekt i 2000, utgjorde kapitalinntektene knapt 5 prosent i 2001. Dei reduserte kapitalinntektene kjem mellom anna av dårlege tider på børsen dette året. I tillegg vart det i 2001 innført ekstra skatt på motteke aksjeutbytte, noko som truleg gjorde at mange selskap valde å ikkje betale ut utbytte dette året. Denne skatten vart fjerna i 2002.

Dårlegast utvikling for yngre einslege

Inntektsutviklinga for ulike typar hushald blir også i nokon grad påverka av utviklinga i kapitalinntektene. Dei hushalda som tradisjonelt har store aksjeinntekter, til dømes par utan barn, der

hovudinntektstakaren er i alderen 45-64 år og par med store barn (7-17 år) fekk ein mykje dårlegare inntektsutvikling mellom 2000 og 2001, samanlikna med hushald som i liten grad har slike inntekter. Blant desse siste finn ein til dømes einslege alderspensjonistar og einslege forsørgjarar.

Ser ein heile 1990-talet under eitt, er det likevel einslege under 45 år som skil seg ut som den gruppa som har hatt den svakaste realinntektsutviklinga. I 2001 hadde yngre einslege i gjennomsnitt 166 200 kroner i inntekt etter skatt. Dette var om lag 14 prosent meir enn det tilsvarande hushaldstypen hadde i 1990. Til samanlikning hadde par med vaksne barn (7-19 år) og yngre par utan barn ein auke på 37 og 34 prosent i same periode (meir om dette på: http://www.ssb.no/vis/magasinet/slik_lever_vi/art-2003-04-30-01.html).

Mindre inntektsforskjellar

Dei reduserte kapitalinntektene gjer også sitt til at inntektsforskjellane vart reduserte i 2001. Sidan kapitalinntektene er svært ulikt fordelte blant hushalda, vil alle endringar i kapitalinntektene lett føre til endringar i inntektsfordelinga. Reduserte kapitalinntekter var truleg hovudårsaka til at den tidelen personar med høgast hushaldsinntekt fekk redusert sin del av totalinntekta frå 23,8 til 20,4 prosent mellom 2000 og 2001.

Gjelda tyngjer meir

Norske hushald har tatt opp stadig meir gjeld dei siste åra. Det er særleg yngre hushald som har mykje gjeld. I 2001 hadde til dømes par med småbarn (0-6 år) ei gjennomsnittleg gjeld på heile 958 000 kroner. Også par med barn i alderen 7-17 år og yngre par utan barn er grupper med mykje gjeld; med ei gjennomsnittsgjeld på vel 800 000 kroner. Det er likevel ikkje blant desse hushalda at gjelda tyngjer mest, når ein ser gjelda i høve til hushaldsinntekta. Det er blant einslege og einslege forsørgjarar at gjeldsbelastninga er størst. Blant desse hushalda var det 12 prosent som hadde ei gjeld som svara til minst 3 gongar samla hushaldsinntekt. Tilsvarande tal blant par med småbarn og yngre par utan barn var 8 prosent og 10 prosent.